IRODALOMTÖRTÉNETI

KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI

KÉKY LAJOS

ÖTVENEGYEDIK ÉVFOLYAM

A GRÓF VIGYÁZÓ-VAGYON JÖVEDELMÉNEK FÖLHASZNÁLÁSÁVAL
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

BUDAPEST, 1941

Budapest, XI., Ménesi út

Magy. ir. III.
1602/41.

TARTALOM.

TANULMÁNYOK, ÉRTEKEZÉSEK.

	Lap
Ballai Mihály: A Csongor és Tünde szimbólizmusa	113, 240, 354
Berczik Árpád: A romantikus Toldy	29, 125, 221
Galamb Sándor: Nemzetiségi népszínműveink	18
Gálos Rezső: Jókai Rab Rábyja	336
Romhányi Gyula: Teleki László és Kegyence	40, 139, 250
Szinnyei Ferenc: Vas Gereben	1
— — — Horváth Cyrill †	217
— — — Ötven esztendő	329

ADATTÁR.

Amade László «Nötelen és házasélet»-éhez. *Gálos Rezső*	295
Helyesbítések Csúzi Cseh Jakab életrajzában. *Zoványi Jenő*	281
Két XVIII. századi diétai pasquillus csurgói változatai. *Ecsy Ö. István*	297
Tévedések a Drégelypalánki Jánosról szóló adatokban. *Zoványi Jenő*	390
Fejes István hattyúdala. *Gulyás József*	292
Galántai Fekete János gróf elveszett kéziratai. *May István*	289
Gúnyversek az 1790—91. évi országgyülés idejéből. *Jenei Ferenc*	182
Az István vértanú haláláról szóló ének egy kéziratos változatáról. *Ecsy Ö. István*	186
Kazinczy-emlékek Szilvási Gábor albumában. *Szilády Zoltán*	293
A Kegyenc vázlata és első kidolgozása. *Romhányi Gyula* 61, 154, 259,	374
Adatok Mikolai Hegedüs János életéhez *Zoványi Jenő*	86
«Mond és marad nyugodtan . . » *Hankiss János*	82
Névnapi köszöntő a XVII. század végéről. *Gálos Rezső*	296
Pathai István halálának éve. *Zoványi Jenő*	287
Adatok Prágai István életéhez és működéséhez. *U. az*	180
A Rákóczi Lászlóról szóló ének egy ismeretlen kézirata. *Gálos Rezső*	392
P. Szathmáry Károly darabtervezetei. *Gulyás József*	291
Szász Károly ref. püspök bibliája. *G. Vargha Zoltán*	393
Egy és más a Szokolyai Anderkó Istvánt illető adatokból. *Zoványi Jenő*	284
Adalék Gróf Teleki Lászlónak, a Kegyenc írójának élettörténetéhez. *Ecsy Ö. István*	382
Vargha Gyula levelei a boszniai okkupációból. *G. Vargha Zoltán*	266
Verseghy Ferenc kiadatlan tanítóköltemények. *Gálos Rezső*	71, 170
Nem Verseghy Ferenc költeményei. *U. az*	393
Vörösmarty kiadatlan levele Bartay Endréhez. *Pukászkyné Kádár Jolán*	185

KÖNYVISMERTETÉSEK.

A Kisfaludy-Társaság Évlapjai 1937—1940. *Kulcsár Béla*	404
Balassa Bálint Istenes Énekei. Kiadta Varjas Béla. *Gálos Rezső*	405
Bárd Miklós levelei és életrajza. *Kéky Lajos*	92
Baranyai magyar néphagyományok. Kiadta Berze Nagy János. *Incze János*	308
Baranyai népmesék. Kiadta Banó István. *U. az*	310

Lap

Bucsay Mihály: Régi magyar könyvek a hallei magyar könyvtárban. *Kulcsár Béla* ... 311
Cserzy Béla: A nagy paloc elindult. *Rubinyi Mózes* ... 305
Debreceni Képes Kalendárium 1940., 1941. *Kulcsár Béla* ... 198
Eötvös József báró: Napló. Gondolatok. Kiadta Lukinich Imre. *Kelemen Géza* 403
Erdélyi Ritkaságok. Szerk. Jancsó Elemér. *Szinnyei Ferenc* ... 308
Gulyás Pál: Bibliotheca Johannis Sambuci. *U. az* ... 188
György Lajos: A magyar regény előzményei. *Zsigmond Ferenc* ..., 399
Hankiss János: Liszt Ferenc mint író. *Berczik Árpád* ... 402
Hegedüs Sándor, ifj.: Lángelmék árnyékában. *—df—* ... 407
Herczeg Ferenc: Császár Elemér. *Gálos Rezső* ... 397
Justh Zsigmond naplója. Kiadta Halász Gábor. *Zsigmond Ferenc* ... 90
Kassai Vidor emlékezései. Kiadta Kozocsa Sándor *U. az* ... 196
Kenyeres Imre: Rejtelmes irodalom. *Haraszthy Gyula* ... 96
Kerecsényi Dezső: Kölcsey Ferenc. *Gálos Rezső* ... 191
Kornis Gyula: Herczeg Ferenc. *Berczik Árpád* ... 400
Kráhl Vilmos: Mikszáth, a jogász. *Rubinyi Mózes* ... 308
Mátrai László: Élmény és mű. *Haraszthy Gyula* ... 97
Mészöly Gedeon: Kölcsey Ferenc Hymnusa és a Hymnus Kölcseyje. *Zsigmond Ferenc* ... 190
Mikszáth-irodalom, Ujabb *Rubinyi Mózes* ... 305
Mitrovics Gyula: A műalkotás szemlélete. *Berczik Árpád* ... 194
Molnár Ágnes: Debreceni arcok a fölvilágosodás századából *—df—* ... 409
Müller-Freienfels Richárd: A költészet. *Berczik Árpád* ... 313
Petőfi-Társaság: Herczeg Ferenc. *U. az* ... 400
Riedl Frigyes: Mikszáth Kálmán. Kiadta Somos Jenő. *Rubinyi Mózes* 307
Schöpflin Aladár; Mikszáth Kálmán. *Keményfy János* ... 303
Sik Sándor: Zrinyi Miklós. *Gálos Rezső* ... 88
Szabó Géza: Geschichte des ung. Coetus an der Univ. Wittenberg. *Kulcsár Béla* ... 310
Szabó Pál, vitéz: A M. Kir. Erzsébet Tudományegyetem és irodalmi munkássága. *Kozocsa Sándor* ... 408
Szacsvay Imre: Életem és emlékeim. Kiadta Balassa Imre. *Zsigmond Ferenc* ... 196
Szarvasi Margit: Magánkönyvtáraink a XVIII. században. *Kerekes Emil* 312
Szinnyei Ferenc: Novella- és regényirodalmunk a Bach-korszakban II. k. *Zsigmond Ferenc* ... 301
Vajthó László: Reviczky Gyula. *Berczik Árpád* ... 94

IRODALOMTÖRTÉNETI REPERTORIUM

1940. évről. *Kozocsa Sándor.*
I. Általános rész. ... 99
II. Egyes írók. A—J. ... 200
III. K—P. ... 314
IV. R—Zs. ... 410

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

(A *-gal megjelölt számok azt jelentik, hogy az illető szöveget teljes egészében közöljük.)

Lap

Abafi Lajos 329, 351
Abonyi Lajos 18; — *A néhai meszes tót* 22
Ady Endre 95, 96, 116; — Lajos 116
Aicard 91
Alexovits Balázs 71
Almási Tihamér 21; — *A tót leány* 23; — *Cigány Panna* 22; — *Spitzer Régi* 26
Alting Henrik 181
Alvinczy Péter 311
Amade László 313; — *Nőtelenség házasélet* 295
Amadis-mondakör 241
Andrássy Gyula gróf, id. 403
Andrássy Manó gróf 59
angol lapokban szemelv. magyar költ.-ből 132
Angyal Dávid 257, 333, 405
Apponyi Albert 307; — György. . 152
Apulejus 240
Aranka György 291
Arany János 1, 2, 12, 13, 15, 89, 133, 237, 333, 405; — és Reviczky 95; — *Keveháza* 248; — *Toldi* 226
Ariosto 290
Arnim 227
Auerbach, *Dorfgeschichten* 4
Ányos Pál 85, 130, 234
Argirus-mese ... 113, 116, 241, 354

Baár Miklós = Bárd Miklós... 93
Babits Mihály 116—120, 123, 124, 308, 354
Badics Ferenc 59, 217
Bajza József .. 31, 33, 38, 152, 228—231, 233, 237
Bakonyi—Kacsóh, *János vitéz* .. 28
Balassa Bálint 333; — *Istenes énekek* 405, 406
Balassa Bálint gróf 39
Balassa Imre 197
Balássy Dénes 253, 254
Ballagi Aladár ..... 329—331
Balogh Péter septemvir ... 341, 351
Balogh Sándor 182
Banai Mihály 186
Banó István 310

Lap

Barabás Ábel 11, 13, 15
Baransky Emil 195
Baránszky-Jób László 195, 312
Barbey d'Aurevilly 91
Barna Izsó 26
Barta János 114, 362, 365
Bartay Endréhez Vörösmarty levele *185
Bartsay Ábrahám 334
Batsányi János 71, 333
Batizi András 311
Batthyány Ignác gróf 312; — Kázmér gróf 151—152; — Lajos gróf ... 9, 149, 151, 153, 258
Batthyány Lajosné, ... gróf 58, 150
Bayer József 115, 118, 360
Bánkbán 140; — első fogalmazványa 334; lelki halála 144
Bánóczi József 29, 36
Bányai Elemér 152
Bárány Boldizsár, *Szittya magyarok* 59
Bárd Miklós 92, 405
Bártfay László 113
Báthory Gábor superint 394
Báthory István 229
Bátorkeszi Szegi János 282
Bellarmin 219
Benfey Tódor 240
Beniczky Péter 333, 393
Beniczkyné Bajza Lenke 91
Benkő József ..... 284—286
Beöthy László 303
Beöthy Zsolt 15, 19, 22, 89, 217, 303, 338, 369; — a Csongor és Tündéről 114, 369
Berze Nagy János 309
Berzeviczy Albert 257
Berzsenyi Dániel 72, 130; — *Fohászkodás* 72
Bessenyei György 30, 219, 239
Besze János 150
Bethlen Gábor 287
Bethlen János 284, 286
Bethlen Miklós 336
Bél Mátyás 312
Bittenbinder Miklós 337
Blaha Lujza 19
Bleyer Jakab 234

Lap

Blotius Hugó ... 189
Blumauer ... 290
Bod Péter 126, 408; — *Magyar Athenas* 398; — önéletírása. 398
Borovszky Samu ... 288
Bourget ... 91
Bowring, John 14, 132, 230; — *Poetry* ... 132
Brentano ... 227
Brisits Frigyes ... 132, 232
Bródy Sándor ... 91
Bucsay Mihály ... 312
Bühler Sarolta ... 243, 366
Bülau, *Geheime Geschichten* ... 336

Caliban ... 122, 123
Calino József ... 182
Cato maior ... 84
Cellini Benv. *önéletírása* .. 337, 351
Cicero ... 84
claire obscure ... 401
Condillac ... 140
Cornelius Nepos ... 82
Cornides Dániel ... 42
Croce Benedetto ... 194
Czékus László ... 53
Czinke Ferenc ... 31
Czuczor Gergely 83; — *Hunyadi* 82—85; — *Hunyadi János viselt dolgai* ... 83
Czvittinger Dávid ... 126, 408

Csabai Mihály ... 311
Csaholy János ... 311
Csatáry Ottó ... 303
Csathó Kálmán ... 405
Császár Elemér 7, 71, 73—75, 85, 93, 120, 132, 134, 145, 217, 233, 239, 329, 331, 332, 337, 393, 397
Csefkó Gyula ... 121
Csengery Antal ... 403
Csepreghy Ferenc 18, 19; — *Piros bugyelláris* 18; *Sárga csikó* ... 18
Csepreghy Turkovics Mihály ... 86
Cserei Mihály ... 336
Cserzy Béla ... 305, 306
Csécsi János, id. ... 219
Csépán István ... 312
Csokonai 3; -hatás Kölcseynél 193; -ikonográfia 198; -kultusz Debrecenben ... 198
Csúzi Cseh Jakab 281—283, 390; — *Edom ostroma* ... 282, 283

Dankó Pista 24; — *Cigányélet* 27
Darkó Jenő ... 199

Lap

Dayka Gábor ... 227
Deák Ferenc ... 85, 149, 257, 403
Debreceni Ember Pál ... 390
Debreceni kalendárium ... 198
Debretei Márton ... 86
Decsi István ... 287, 288
Decsi Sámuel ... 336
Demény Mária ... 23
Dessewffy József gróf ... 235
Dévai Biró Mátyás ... 310
Dézsi Lajos ... 405, 406
Diószeghy Mária, Mészárosné .. 41
Diószegi Mihály ... 288
Domby Márton ... 198
Don Quijote ... 117
Döbrentei Gábor ... 231, 334
Drégelypalánki Jánosról adatok 390—392
Dugonics András 15, 352; — *Etelka* ... 399
Dumas, *Caligula* 146; — *Kaméliás hölgy* ... 25
Duprat Pascal ... 153

Eckhardt Sándor ... 303
Edvi Illyés Pál ... 128
Egy kép a forradalomból ... 197
Engel Keresztély ... 83
Eötvös József báró 12, 151, 152, 350; — *Karthauzi* 303; — naplójegyzetei ... 403, 404
Eötvös Károly ... 407
Eötvös Lajos ... 287
Erckmann-Chatrian, *A Rantzauk* 27
Erdélyi Hiradó ... 150
Erdélyi János 129, 133, 249, 296, 308
Eros és Psyche-ábrázolások 240—242
Erőss Dániel 49; — József 382
Erőss Sándor 43, 49, 50, 258, 382, 384; — önéletrajza *382; — hoz Teleki József gróf levele *385; — hoz ifj. Teleki László gróf levelei ... *385—390
Esterházy Károly 312; — Pál .. 257

Faludi Ferenc ... 333, 406
Farkas Elemér ... 395
Farkas Gyula ... 29, 30, 36, 229
Faust-drámák ... 116, 119, 122
Fazekas Mihály ... 199
Fábián Gábor ... 121
Fábián István ... 12
Fáy András 10, 12, 13, 228, 404; — *Bélteky-ház* 399; — *Közös-ház* 59
Fejes István 87, 292; — kézir. drámái 293. — utolsó költeményei ... 292, 293

Lap

Fekete János gróf 182, 289—291; — kéziratai 290; — Voltaire-fordítása ... 291
Felmayer János ... 306
felvilágosodás ... 339
Felvinczi Sándor ... 283, 391
Fenyéri l. Zádor
Ferenczfi Lőrinc ... 405
Ferenczi Zoltán ... 148
Ferenczy József ... 278
Fessler I. A. ... 83, 333
Festetics György gróf 3, 9, 198, 312
Feszty Árpád ... 407
Fischer Béla ... 309
Fitz József ... 312
Flaubert ... 93
Follinusz Aurél, *Náni* ... 24
Földes Gyula ... 230
Földváry Gábor ... 10, 14
Földváry Sándor ... 341, 344
Frankenburg Adolf ... 152
Freytag Gustav, *Die verlor. Handschrift* ... 308

Gaal György ... 128
Gaj Lajos ... 148
Gajdacsi Ilonka ... 306
Galamb Sándor ... 18
Garay János ... 197
Gálos Rezső ... 42, 232
Gárdonyi Géza, *A bor* ... 28
Genovéva története ... 197
Gerando Ágoston, De ... 250
Gerstinger Hans ... 189
Géresi Kálmán ... 391
Gibbon ... 140, 141
Gidófalvi Balázs ... 288
Goethe 30, 37, 56, 95, 119, 193, 198, 221, 227, 229, 337, 351
Gozsdu Elek ... 91
Görgei Pál ... 391
gracioso, spanyol ... 117, 122
Gragger Róbert ... 311
Grassalkovich herceg ... 10
Greguss Ágost 10, 11, 15, 125, 129; — bírálata Vas Gerebenről 8
Grimm testvérek ... 227
Grünwald Béla ... 405
Gulyás Pál ... 188—190, 408
Gulyás Pál (debreceni) ... 198
gúnyversek, XVIII. sz. diétai 297; — az 1790—91. országy.-ről ... *182

Gyergyai Albert, *Árgirus* ... 354
Gyöngyösi István 333; — *Palinódia* ... 297
György Lajos ... 304, 399, 400
Gyula erdélyi fejedelem ... 59

Lap

Gyulai Pál 17, 29, 32, 41, 95, 114, 115, 117, 118, 120, 121, 133, 217, 240, 301, 302, 329, 369, 407; — *Vén színész* 303; — *Vörösmarty*-életrajza .. 113, 248

Hajnal Mátyás ... 405
Halász Gábor ... 90, 91
Haliczky András ... 126
Halmy Gyula ... 393
Hanckens Bálint ... 295
Hankiss János ... 336, 402, 403
Haranghy Viktor ... 199
Haraszti Gyula 198; — Károly 228, 229
Harsányi István 297; — Zsolt .. 305
Hatvany Lajos ... 230
Hauptmann G., *Takácsok* ... 307
Házasok éneki ... 188
Heckenast G. ... 8, 393
Hegedüs Sándor ifj. ... 407
Hegel ... 229
Hegyaljai Kiss Géza ... 199
Heinrich Gusztáv ... 329
Hellopaeus-Szikszai Bálint ... 311
Heltai Gáspár ... 311
Henszlmann Imre ... 145, 147, 405
Herczeg Ferenc ... 333, 397, 400
Hermányi Dienes József ... 286
Herpi Krisztina ... 71, 73
Hevesi Sándor ... 28
Himfy-dalok ... 235
Hodosi Sámuel ... 285
Hoffmann Frigyes ... 148
Horatius ... 49, 385
Horánszky Lajos ... 405
Horányi Elek ... 125
Horvát István 31, 33, 37, 39, 74, 133, 352; — *Mindennapi* ... 334
Horváth Ádám, P. ... 392
Horváth Cyrill 217—220, 333; — munkái ... 218
Horváth Endre P., *Árpád* ... 113
Horváth János ... 192, 247
Horváth Konstantin ... 72
Hotho Gusztáv ... 130
Hölderlin ... 34
Hörk József ... 87
Hugo Viktor ... 98
Huszár Gál ... 199
Huysmans ... 91

Igaz Sámuel ... 128
Ipolyi Arnold ... 32
Irinyi József ... 151
irodalmunk és a külföld ... 128
Irodalomtört. Közl. ötvenéve 329—335
István vértanú haláláról ének .. 186

Lap

Istvánffy Miklós 188
Iványi Béla 53, 181

Jacob Károly 337
Jancsó Elemér 398
Jankovich Miklós 392
Jászay Pál 53, 54; — naplója .. 334
Jean Paul 37, 222; — és Reviczky 94
Jó Tibor 74
Jókai Mór 2, 8, 15, 91, 152, 302, 333, 407; — *Erdély aranykora* 349; *hatása Vas Gerebenre* 7; — *Hétköznapok* 197, 336; — *Hírhedett kalandor* 336, 338; — jegyzetei 347, 348; — *Kárpáthy Z.* 7; — *Két Trenck* 337; — *Magyar nábob* 7; — *Rab Ráby* 336—353; — *Régi jó táblabírák* 197; — stílusa 16; — *Szabadság a hó alatt* 338; — *Szép Mikhál* 336, 338 ... 349
Jósika Miklós báró. *Abafi* 197, 399; — *Kétemeletes ház* 336
Józsa Gyuri 10, 13
Juhász Géza 363
Justh Zsigmond naplója .... 90—92

Kabai Bodor Gellért 283
Kacziány Géza 278, 279
Kakas György 311
Kampé utazásai 44
Kaposi Sámuel 390
Karácsonyi János 282
Kardos Albert 198, 333
Kassai Michaelis György 311
Kassai Vidor *Emlékezései* 198
Katona István 54
Katona József 10, 59
Katona Lajos ..... 217—219
Kazár Emil 303
Kazinczy Ferenc 29, 32—34, 36, 73, 125, 130, 192, 198, 232, 233, 239, 294, 333, 337, 352; — *diáriuma* 334; — emléksorok *293; — levelek. 230, 234; — *Pályám eml.* ..... 351—353
Kazinczy Ferencné 337
Kazinczy Gábor 231
Kállay Miklós 405
Kálmán Antal 257
Kármán József, id. 294
Kármán József 74, 127
Károli Gáspár 311, 393
Károlyi György gróf 58
Károlyi Györgyné, grófnő 58, 59, 150, 257
Kászonyi Dániel 58

Lap

Kecskeméti C. János 180
Keglevich Gábor 150; — Miklós 10
Kegyenc vázlata és első kidolgozása .....*61—70; 154—170; 259—266; 374—382
Kelet népe 10
Kemény József gróf 150
Kemény Zsigmond báró 89, 301, 333, 334; — *Élet és irodalom* 97; — *Izabella és a remete* 149
Kenyeres Imre 96, 97
Kerecsényi Dezső 192
Kerekes P. Mihály, *Cine Mintye* 26
Keresztúry udv. ágens 341
Keserű Dajka Pál 288
Keszler József 148
Kéky Lajos 338
Kis János 48, 231
Kisfaludy Károly 3, 13, 33, 34, 37, 38, 51, 59, 75, 127, 130, 132, 228, 230, 238, 333; — *Hűség próbája* 151
Kisfaludy Sándor 3, 9, 51, 130, 235, 236, 352, 398; — *Himfy* 31, 54; — könyvtára 312
Kiss József 91
Kisslingstein 292
Klapka György ..... 251—253
klasszicizmus 35
Klárné Angyal Ilka, *Árendás zsidó* 23, 24; — *Szép Darinka* ... 25
Kléh István 151
Klimó György 312
Komáromi Csipkés György 199
Komáromi János 199
Kopácsy József 3
Kornis Gyula ..... 400—402, 404
Koroda Pál 91, 94
Kossuth Lajos 40, 148, 150—153, 251—253, 255—258, 407
Kosztolányi Dezső 405
Kovách Béla 291
Kovács Gyula, Ecsedi 197
Kovács Pál 1, 2
Kováts Ferenc 333
Kozma Andor 93
Kozma György 92
Kozma Miklós 93
Kozocsa Sándor 197
Kölcsey Ferenc ... 3, 113, 130, 190—193, 226; — *emlékb. Berzsenyiről* 197; — *Mohács* 85
Körmendi Péter 391
Körner, *Zriny* 46, 227
köszöntő vers, XVII. sz., névnapi *296
Kövy Sándor 53
középfajú dráma 19

Lap

Krakkói Demeter ... 181
Krahl Vilmos ... 305, 308
Kreskay Imre ... 393
Kreszneries Ferenc ... 312, 393
Kretschmer ... 98, 243, 248
Kristóf György ... 398
Kriza János ... 129
Kultsár István ... 10, 48, 295
Kuncz Aladár ... 126
Kúthy Lajos ... 336

Laborfalvy Róza ... 150
Lagerlöf Zelma ... 407
Lakatos István ... 398
Lang Andrew ... 240
László Pál ... 338, 347
Lászy Viktor, *A mádi zsidó* ... 25
Lázár Béla ... 333
Legenda aurea ... 219
Lessing 197; *Laokoon* ... 402
Lesznai Anna ... 245
Leyen, von der ... 241
Lippay György ... 89
Lisznyai Kálmán ... 153
Liszt Ferenc 40, 402—404; — hangversenye ... 152
Livius ... 84
Loósz István ... 115, 117
Löbl Zsófia, Zrinyiné ... 89
Lukács Móric ... 51, 54, 257
Lukácsy Sándor, *Rebeka* 24; — *Vereshajú* ... 21
Lukinich Imre .. 252, 257, 403, 404
Luther ... 56

Macchiavelli ... 333
Madách Gáspár ... 333, 405
Madách Imre 122, 192, 356; — *Ember tragédiája* ... 131
Majláth Antal gróf ... 54
Majláth János gróf 126, 128; — *Magyarische Gedichte* .. 126, 127
Majláth József gróf ... 341
Majtényi Imre 341; — Károly 340; — család ... 73
Malom Luiz ... 334
Marczibány István ... 49, 73
Margitay Dezső ... 26, 27
Marót Károly ... 310
Mátrai László ... 97, 98
Mátyási József 289; — levele Miller Jakabhoz ... *289
Medgyesy Pál ... 43
Mednyánszky Alajos báró ... 407
Megyeri Károly ... 9, 10
Melius Juhász Péter ... 199, 311
Mécs László ... 405
Mérei Kálmán ... 140

Lap

Mészáros István, *Cigányvér* ... 23
Mészáros János báró ... 41
Mészáros Johanna, báró Teleki Lászlóné ... 41
Mészöly Dezső ... 247
Mészöly Gedeon ... 190, 191
Michael de Ungaria ... 218
Mihály diák kódexe ... 186
Mikolai Hegedüs János életéhez adatok 86—87; — *Biblia tanu* 86
Mikó Imre gróf ... 231
Mikszáth Kálmán 303—305, 407; — a jogász 308; — *Jó palócok* megjelenési éve 307; — *Szent Péter esernyője* 308; — *Tót atyafiak* ... 20
Miller Jakab Ferdinánd ... 289
Millot ... 140, 141
Miskolczi Csulyak István ... 181
Mitrovics Gyula 119, 120, 194—196
Mocsáry Lajos, *Mükedvelő* ... 151
Moldován Gergely 20; — *Falu ládája* 21; — *Flórika szerelme* 27; *Szép Ileana* ... 20
Molnár Ágnes ... 409
Molnár György ... 20, 291
Montecuccoli ... 89
Monus Ferenc ... 198
Moore ... 236
Morvay Győző ... 289
Módi szerént való nevelés ... 48
Munkácsy Mihály ... 90, 407
Muslay János ... 341
Müller—Freienfels Richard ... 312
Münstermann János ... 395

Nadányi János ... 391
Nagy Gábor ... 198
Nagy Ignác ... 186, 336
Nagy István ... 9, 10
Nagy Pál, felsőbüki ... 49, 58
Nagy Sándor ... 11, 186, 187
Nagy Sándor, D. ... 198
Nagyari József ... 283
nemzetiségi népszínműveink 18—28
Négyesy László ... 133, 295, 303
Németh Antal .. 118—120, 240, 360
Németh Ignác ... 303
Némethi István ... 86
népdráma ... 18
népköltészet ... 228
Népszínház műsora ... 21
népszínművek ... 18—28
Niczky Kristóf gróf 341, 344, 351—353
Niczky Miklós ... 47
Nietzsche ... 98
Nostitzné, gróf ... 55
Noszlopy Emil ... 278

Lap

Novalis 227
Nógrádi Benedek 283
Nyáry Pál 150, 152
Nyéki Vörös Mátyás 406
Nyilas István 188

Obernyik Károly 151
Odeleben báró 55
Oláh Gábor 303
Oláh Miklós 188
Orczy István báró 59
Orczy Istvánné, bárónő .... 58, 250—252, 256, 257
Orczy László báró 341
Othello hatása a Kegyencre... 145
Ovidius 49, 290, 385
Ozorai Imre 311

Paál Gyula 26, 27
Pap Károly 18
Parens Dávid 181
pasquillusok 182, 297
Patai Baracsi János 285
pataki jurátusok 53
Payr Sándor 282
Paziazzi Mihály 127
Pálffy Károly gróf 341, 344
Pálos Bernardin 131
Pállya István, *Ravaszy és Szerencsés* 219
Pápai Páriz Ferenc 285, 286
Pápay Sámuel 125
Pázmándy Dénes 250, 257
Pázmány Péter 88; — és Bellarmin 219
Pekár Gyula 405
Perczel Etelka 248, 358, 371
Perkins 86
Pestalozzi 382
Pesti Gáspár 311
Pető Gergely 31
Petőfi Sándor 15, 131, 133, 197, 223, 400; — *Hóhér kötele* 197; — *Tündérálom* 287
Petrichevich-Horváth Lázár 152
Petrovics Elek 405
Petrovics Frigyes 52, 54, 55
Petröczi Kata Szidónia 333
Péczeli József 127
Péterdi Lajos 47
Péterfy Jenő 91; — Károly 398; — Pál 53
pietizmus Jókainál 351
Pintér Jenő 12, 217, 289
Plutarchos 82
Podmaniczky Frigyes báró 58
Poppel Éva, Zrinyi nevelőanyja 89
Pósaházi János 282

Lap

Prágai András életéhez adatok 180; — *Fejedelmek serkentő órája* 181
Prém József 91
Proust 98
Puky György és Márton....267, 279
Puky Miklós 47
Pulay Mária, Jókainé 407
Pulszky Ferenc . 140, 152, 251, 255
Puruzavas szanszkrit mese.... 240
Pyrker László 33, 150, 233, 234; — *Szent hajdan gyöngyei* 233, 234

Radvánszky János báró 333
Radvánszky Kálmán báró..... 405
Raimund Ferdinánd 115, 116
Rajka László..... 336
Ravasz László..... 405
Ráby Mátyás 336—353; — önéletírása 339; — pöre..... 343
Ráday András..... 405
Ráday Gedeon gróf .. 151, 152, 312
Rákosi Jenő 92, 93; — *Magdolna* 19
Rákóczy Lászlóról ének 392
Rákóczy Sámuel..... 392
Reinhold Henrik..... 311
Reviczky Gyula 94; — és Arany 95; — és Jean Paul 94; — és Schopenhauer 94; — *Pán halála* 95
Rexa Dezső 343
Rédey Klaudina 55
Rédey Tivadar 59, 404
Révai Miklós 31, 33, 72, 73, 239, 334, 352
Révész Bálint 396
Révész Imre 391
Rheinischer Antiquarius..... 336
Riedele 337
Riedl Frigyes 89, 244, 305, 307, 308
Rimay János 405
romanticizmus és klassicizmus 34
romantikus természetlátás 222
Romeo és Júlia 146; — és a *Kegyenc* 146
Roncsik Jenő 199
Rostand 403
Rotarides Mihály 311
Rousseau..... 71, 351
Rónay Kálmán Bárd M. álneve. 92
Róth Tamás, királyfalvi. 42
Rubinyi Mózes 303
Rumy Károly György 233
Ruzitska Béla 398
Ruzitska György vallomásai ... 398

Salamon Ferenc 11
Sambucus l. Sámboky

Lap

Sandaeus S. J. ... 181
Sarah Berhardt ... 91
Saussure ... 312
Savigny ... 56
Sághy Sándor ... 393
Sámboky Anna ... 188
Sámboky János 188; — könyvtára ... 188
Sándor württembergi herceg ... 55
Sárközy István ... 186
Schedel Ferenc, id. ... 29, 234
Schedius Lajos ... 46, 53
Schelling ... 34
Schiller ... 37, 56, 98, 193, 385
Schlegel Á. V. ... 35
Schlegel Frigyes 31, 34, 37, 127, 197
Schodelné ... 186
Schöpflin Aladár ... 303—305
Schönherr Gyula ... 190
Schubart Dániel ... 337
Scott Róbert ... 407
Scott Walter ... 57
Sebestyén Gyula ... 333
Sebestyén Károly ... 148
Sárly Lajos ... 22
Séllyei M. István ... 283
Shackleton Ernő ... 407
Shakespeare 95, 117, 236, 402; — *Szentivánéji álom* 114; — *Vihar* ... 243
Shakespeare, l. még *Othello* és *Romeo és Júlia* alatt
Sibolti Demeter ... 311
Sík Sándor ... 88
Silvio Pellico ... 337
Simonyi obester ... 3
Sipos Imre ... 288
Somos Jenő ... 305
Söregi János ... 198
Sparks Jared ... 84
Sporschil ... 140
Spranger Eduárd ... 365
Sterne Lawrence 73; — *Tristram Shandy* ... 73
Stettner György l. Zádor
Strauss Richárd ... 407
Strich Frigyes ... 36
Sully Prudhomme ... 91
Súri Mihály ... 181
Sylvester János ... 310
Szabolcska Mihály ... 199
Szabó Antónia ... 197
Szabó Dávid, Baróti 31, 72, 130, 294
Szabó Géza 310; — József, S., 198; — Károly 312; — Lőrinc 405; — Pál, vitéz ... 408
Szacsvay Imre *Emlékezései* ... 196
Szacsvay Sándor ... 393

Lap

Szakjamuni ... 94
Szana Tamás ... 91
Szarvas Gábor ... 329
Szarvasi Margit ... 312
Szathmáry Károly, P., darabtervezetei ... 291—292
Szatmárnémeti Mihály ... 282
Szász Béla 394; — Domokos ... 395
Szász Károly 20, 231, 270, 329, 393; — bibliája ... 393—396
Szász Károly, legifj. ... 394
Szedlák Mátyás ... 255
Szegedi Gergely ... 406
Szegedi Kis István ... 311
Szeitz Leó ... 71
Szemere Bertalan 152, 251, 253, 254
Szemere Pál ... 127, 192, 404
Szenczi Molnár Albert 186, 199; — *Postilla Scultetica* ... 181
Szendrői névtelen ... 39
Szentantali Gergely ... 316
Szentkirályi Móric ... 150, 151
Szentpétery Zsigmond ... 151
Szepsi Láni Mihály ... 181
Szerb Antal ... 51
Szerdahelyi Péter ... 86
Szerelmi lexikon, Jókai forrása 336
Széchenyi Ferenc gróf ... 289, 312
Széchenyi István gróf 3, 13, 14, 58, 149, 238
Szigeti József ... 18
Szigligeti Ede, *Cigány* 20; — *Szökött katona* ... 18
Szilády Áron 217, 218, 220, 329—335, 395, 406
Szilágyi András, Tarpai ... 390
Szilágyi Benj. István, *Synodalia* 287
Szilvási Gábor ... 293, 294
Szily József 341; — Kálmán ... 86
színtársulat, műkedvelő, 1846 ... 151
Szinnyei Ferenc 301—303, 336, 399
Szinnyei József ... 303
Szirmay Antal ... 295
Szivák János ... 338, 342
Szokolyai Anderkó István 284—286
Szokolyai István ... 284
Szontágh Gusztáv ... 232, 238

Tahy György ... 346
Taine H. A. ... 91, 400
Takáts Sándor ... 303, 338, 343
Tamássy József ... 19
Tanács Márton ... 302
Tankó Miklós ... 311
Tarcali Pál ... 86
Teleki Auguszta 41; — Ádám 41, 45; Domokos 388; — István 42
Teleki József gróf, id. ... 289

Lap

Teleki József gróf 45, 49, 54, 182, 185, 382; — *Hunyadiak kora* 385; — levele Erőss Sándorhoz *385
Teleki László gróf, id. 41, 48, 384; — drámái 41; — szerződése Erőss Sándorral *383
Teleki László gróf, ifj. — életéhez adatok 382—390; — *Éljen a haza!* *253 — és a *Kegyenc* 40—60, 139—153, 250—258; — *Kis Károly* *52 — levelei Erőss Sándorhoz ..... *385—390
Teleki Sámuel gróf... 45, 153, 312
Temesvári Pelbárt 217, 218
Thaisz András 41, 49
Thaly Kálmán 392
Thúry Etele 392; — József.... 331
Thurzó Ferenc 285
Tieck Lajos 237
Tinódi Sebestyén 187
Tisza Kálmán 306
Toldy Ferenc 29—39, 125—138, 198, 221—239, 241, 334, 393
Tollrágó Bárd M. álneve 93
Tompa Mihály, *Fekete könyv* ... 90
Tóth Béla 153; — Ede 19; — *A falu rossza, Kintornás család, Totonc* 18
Tóth Lőrinc, *Vatha* 59
Tóth Sámuel 288
Török Pál superint 258, 394
Tőrös Tivadar, *Az örmény* 26
Trenck Frigyes báró, 336—339, 350; — emlékiratai 337; — *Glückwunsch an die Ungarn* 337
Triglandius 286
Tylor E. B. 240

Udvarhelyi Miklós 9
Ujfalvy Imre 311
Urvasi 240

Vadnai Károly 11
Vahot Imre 151; — *Éljen a hon!* 151
Vajda Péter 146; — János 407
Vajthó László 94, 95, 305, 307, 398
Varga László 84
Vargha Gyula 266—280, 395, 404; — *Bosznia* *280; — levele Straub J.-hez *278; — levelei szüleihez ..... *266—279
Varjas Béla 405, 406
Vas Gereben 1—17; — alakjai 13; — korrajza 8; — stílusa 15—16
Vass Bertalan 75
Váli Béla 14
Ványi Ferenc 292
Várady Miklós 395

Lap

Várady—Szakmáry Donát 40
Várdai Béla 303
Várkonyi Hildebrand 243
Veray János 92
Veresmarti Mihály..... 182, 282
Vergilius 49, 226, 385
Verő György 21
Verseghy Ferenc 31, 71—75, 312, 393, 397, 398; — *nem V. költeményei* 393
verseskönyvek, régi magyar ... 334
Vértesy Jenő..... 140, 251
Virág Benedek..... 31, 130, 234
Vitkovics Mihály..... 73, 74, 228
Voinovich Géza 41, 404
Volf György 329
Voltaire 71, 290, 351
Vörösmarty Mihály 3, 33, 57, 113—124, 130, 133, 144—152, 221—225, 228—249, 354—373, 407; — *Csongor és Tünde* és *Faust* 366; — *Csongor és Tünde* az irod. tört-ben 113; — *Cs. és T.* szimbólizmusa 240—249, 354—373; — levele Bartay Endréhez *185
Vukovics Sebő..... 251

Waldapfel József 31, 127, 230
Wesselényi Miklós br. 57, 58, 148, 337
Wieland, *Oberon* 351

Xántus János 303

Zabuesnig János Kristóf..... 140
Zádor György (Stettner) 127, 230, 358, 369, 371
Zeyk József 389
Zichy Antal 329; — Ferenc gróf 341
Zilahy Károly 239
Zola Emil 91
Zolnai Béla 120, 365, 369
Zoltai Lajos..... 198, 199
Zoványi Jenő 333
Zoványi P. György 285
Zöldi Márton, *A pápa* 27
Zrinyi Miklós 88, 197, 226, 236, 333; — *Szigeti veszedelem* 197, 331; — könyvtára 189, 312
Zrinyi Péter 89
Zrinyi-strófa..... 226

Zsámboky (Sambucus) l. Sámbokynál
Zseni József 395
Zsigmond Ferenc ... 12, 13, 15, 336
Zsilinszky Mihály..... 283
Zsoldos László 398
Zsók, Bárd Miklósné 93

VAS GEREBEN.[1]

A realista elbeszélésnek jelentős és egyéniségénél, valamint eredeti előadó modoránál fogva érdekes művelője Vas Gereben.

A szabadságharc előtt kezdte munkásságát, de ez csak az önkényuralom idejében vált nagyobbszabásúvá s szerzett nevének népszerűséget. A realisták közül ő az egyetlen, kire a romantika alig hatott, mert józan természetével és gyenge képzeletével ellenkezett.

Vas Gereben (Radákovics József[2]) 1823-ban született Fürgedpusztán Tolna megyében. Apja Batthyány herceg huszárja, később ispánja. Az élénk eszű, de könnyelmű és csintalan gyermek Veszprémben, majd Pápán tanul, de itt kicsapják az iskolából. Apja hazaviszi gazdasági gyakornoknak, de itt is úgy viselkedik, hogy elveszti állását, sőt apját is nyugdíjazzák miatta. Egy ideig Pápán nyomorog: irnokoskodik és zsidó gyermekeket tanít, majd egy névrokonának bizonyítványával beiratkozik a győri jogakadémiára. Itt már megembereli magát, elvégzi a jogot, önképző társulatot alapít, lapot szerkeszt s irogatni kezd. Az érdemes és neves írónak, Kovács Pálnak, példája és buzdítása erősen ösztönzi. Itt ragadt rá csípős tréfái miatt a Vas Gereben név, mely írói álneve, sőt azt mondhatjuk, rendes vezeték- és keresztneve lett. Soproni, majd pesti jurátuskodása idejében 1845-től kezdve már az *Életképek*be, majd a *Pesti Divatlap*ba dolgozik. Oklevelét megszerezvén, Győrött ügyvédkedik s 1847-ben már önálló kötetben adja ki humoros munkáit *(Életképek és darázsfészek)*. 1848-ban a kormány megbízza a *Nép Barátja* című néplap szerkesztésével (szerkesztőtársa egy ideig Arany János). A fegyverletétel után majdnem egy évig bujdosik, azután vizsgálati fogságba kerül. Innen kiszabadul, de eltiltják az ügyvédi gyakorlattól. Eddig hivatásból és kedvtelésből íróskodott, ezután kénytelenségből is teszi, hogy így biztosítsa a maga és családja megélhetését. Népies füzetes vállalatokat ád ki *(A falu könyve, Falusi esték, Peleskei nótárius)*, naptárakat szerkeszt *(Vas Gereben Nagy Képes-, Kis*

[1] Részlet a szerző *Novella- és regényirodalmunk a Bach-korszakban* c. munkájának II. kötetéből.

[2] Nevük eredetileg Radankovics volt, apja írta később Radákovicsnak.

Képes- és Tárczanaptára), 1854—57-ig a *Budapesti Viszhang* főmunkatársa, 1858-ban megindítja a *Kétgarasos Ujságot*, majd 1859-ben folytatását, a *Képes Ujságot*. Ezenkívül nagy szorgalommal folytatja szépirodalmi működését.

A vörös szakállú Vas Gereben rendkívül fürge és mozgékony ember. Száz helyen is megfordul egy félóra alatt s közben billiárdozni is ráér. Minden szava élc, s jaj annak, aki belekapcáskodik — írja róla egyik kortársa.[1] Arany János «az élcek, tréfák, adomák, ötletek nagy mesteré»-nek nevezi.[2] A társaságban szeretik, mert kifogyhatatlan adomázó, bár szeret más rovására tréfálni. Különben régi, diákos könnyelműségéből férfi korára is elég maradt. Fegyelmezni nehezen tudja magát. Sokat keres, de mégis folytonos pénzzavarokkal küzd. «Mindenkinek tartozott egy kis pénzzel, akit ismert» — mondja róla Jókai.[3] Semmiképpen sem volt spártai jellem, s ez az oka annak, hogy komolyabb írótársai nem szerették, nem sokra becsülték s nem fogadták be meghittebb baráti körükbe s neves író létére nem választották be sem az Akadémiába, sem a Kisfaludy-Társaságba.

A szabadságharc előtt 1845—1848-ig 21 elbeszélést és életképet írt. Ezek a negyvenes évek nagy életkép-irodalmába tartoznak s Kovács Pál víg elbeszéléseinek és kortársai életképeinek hatását éreztetik, de már megvannak bennük Vas Gereben későbbi munkáinak eredeti jellemző tulajdonságai is: a magyar népélet alapos ismerete, moralizáló, okoskodó hajlama, jóízű humora és egyéni nyelve.

A szabadságharc után első elbeszélése 1850. május 22—24-ig jelent meg a *Hölgyfutár*ban *(Falusi képek ráma nélkül)*, ettől kezdve 1859-ig 36 elbeszélést ír (3 történetit, s 33 víg- és komolytárgyú társadalmit). Ez azonban munkásságának csak kisebbik fele. 1851-ben *Parlagi képek* címmel két kötetnyi elbeszélést ad ki (kettő kivételével mind Bach-korszakbeli). Ebben az évben kezd foglalkozni egy nagyobb regény tervével s mutatványt is közöl belőle. A következő években egyre szaporodnak a mutatványok, végre 1855-ben megjelenik *A régi jó idők* című háromkötetes regénye. Ezt követi 1856-ban a *Nagy idők, nagy emberek*, melyet már nem regénynek, hanem «magyar korrajz»-nak nevez, 1857-ben *A nemzet napszámosai* s 1858-ban az *Egy alispán* (mindegyik három kötetben). Ezenkívül kiad két adomagyüjteményt *(Nevessünk*, mely 1855-ben két kiadást ért, *No még egyet nevessünk!* 1856), s *Tormagyökerek* címmel (1855) humoros és szatirikus elmefuttatásait, apróságait s néhány elbeszélését gyűjti össze. *Ne búsulj!* cím-

[1] Válkai Imre: *Irodalmi és művészeti Daguerrotypek*. Bécs. 1858. 106—8.
[2] Arany János *Összes Munkái*. V. 1884. 467.
[3] *Összes Müvei*. 96. k. 179.

mel 1856-ban két kötet elbeszélést ad ki (köztük három szabadságharc-előtti, a többi ebben a korszakban jelent meg a lapokban). Ugyanebben az évben *Régi képek* címmel («Jellemvonások nevezetesebb férfiaink életéből») két kötetnyi emlékezése jelenik meg Berzsenyiről, Kisfaludy Sándorról és Károlyról, Csokonairól, Kölcseyről, Vörösmartyról, gr. Festetics Györgyről, Simonyi óbesterről, Kopácsy József hercegprímásról, Széchenyiről s másokról. Pompás történeti adomagyűjtemény, mely sok érdekes esetet, jellemző mondást, adatot és mendemondát örökít meg híres embereink életéből. Nem novellák, tehát nem is tárgyaljuk őket, bár nem egyszer többet érnek amazoknál. Ennek folytatása *A multak emlékei* (1859, két kötet), melybe azonban néhány elbeszélését és életképét is fölvette.

Mint látjuk, egyike volt legszorgalmasabb és legtermékenyebb íróinknak: tíz év alatt 23 kötetnyi munkát adott ki.

Tekintsük át először elbeszéléseit és életképeit.

A kettőt nehéz elválasztanunk egymástól, mert elbeszéléseiben is sok az életképszerű elem. Életképírónak indult s később is az maradt. Meseszövő tehetsége igen fogyatékos. Elbeszéléseinek vékonyka és sablonos meséi csak arra valók, hogy valamiképpen összefűzze velük genre-alakjainak és genre-jeleneteinek élénk sorát. Mint született adomázót ezek érdeklik első sorban, ezeket figyeli meg éles szemmel s elraktározza őket hatalmas emlékező tehetségének tárházába. Innen válogatja ki azután az érdekes alakokat, a mulatságos eseteket, anekdotákat és jellemző mondásokat.

Elbeszéléseinek vígakra és komolyakra való osztályozása sem könnyű s tulajdonképpen erőszakolt is volna. Víg elbeszéléseiben is van komoly elem, sok reflexió és morális tanulság, a komolyakban is víg elem és tréfás ötlet. Előadásmódja és stílusa pedig mind a két fajtának egyforma.

Nem-népies tárgyú elbeszélései közül csak néhány érdemel említést. *A zálogos köpönyeg* az író pécsi diákélménye: hogyan zálogosítottak el heten egy kék köpönyeget, a nélkül, hogy egyszer is kiváltották volna. A *Magyar Hírlap* bírálójának nem tetszett: elnyujtott anekdotának mondja, a hosszan nyujtott rétestészta pedig — úgymond — elszakad, hát még a türelem (1851. ápr. 15.). Az *Ártatlan kalandok* is személyes diákélmény: milyen ártatlanul és maflán viselkedett diákkorában a neki felkínálkozó nőkkel szemben. *Egy gombolyag fonal* nagyon agyafúrtan bonyolított történet egy eltünt s később egy gombolyagba rejtett nyugtatványról. Jó alak benne Varjas, a vén zsugori s gazdasszonya, kivel mindig veszekszenek. *Bihari és a pozsonyi orvos* igen kedves adoma a pozsonyi goromba Valentin doktorról (ez az alak sikerült benne) és az öreg Bihariról, kit meggyógyít. A *Régi módi házasság* életképek sorozata: egy falusi úriház leírása, háztűznézés, régi, bizalmaskodó cselédek,

ügyes-bajos dolgok megbeszélései, kelengyekészítés, egy néném-asszony hazudozásai és pletykái, melyek azonban semmit sem ártanak, s menyegző. A régi, patriarchális élet eszményített, de igen kedves rajza. Legsikerültebb *Az öreg Schnellerné* című «régi kép»-e, melyben jóízűen emlékszik meg erről a valóban élt derék magyar asszonyról. Kis diák korában mindig kezet csókolt neki, s ezért kapott a nénitől két garast meg egy hátbavágást. Nem volt rokona, mégis törődött vele, sok intelmet mondogatva neki s a többi gyermeknek. A fiatal menyecskék is féltek tőle, mert mindent meglátott és szóvátett. Tanácsait követték. Egy német ménesmester vette feleségül, de a néni jó magyar embert faragott belőle. A férfiaknak is megmondta az igazat, de csak négyszem közt. Ezek is féltek tőle, de jó tanácsai sokszor javukra váltak. A parasztokat is kordában tartotta. Jóízű párbeszédeivel s adomaszerű esetekkel jellemzi. Okos, derék, jószívű nagyasszony volt s nagy tekintély az egész vidéken, meg is siratta mindenki halálakor.

A többi egy-egy hosszabban kidolgozott adoma, életkép, vagy tanulság kedvéért írt történetke.

Igazi eleme, főkülönlegessége a népies elbeszélés. Talán hatottak rá Auerbach népszerű *Dorfgeschichte*-i, de csak abban, hogy ő is népies környezetet rajzolt s azt kissé eszményítette, különben ezek a történetei tősgyökeresen magyarok s egészen mentek Auerbach érzelgősségétől. Magyar mintája is volt elég, hiszen a magyar népéletet már előtte is sokan rajzolták. Legfőbb oka a népies tárgyak felé fordulásának az volt, hogy mint a nép fia s falusi ember igen jól ismerte és szerette a magyar parasztot.

A *Falusi képek ráma nélkül* című elbeszélésében a szabadságharc változatos eseményeit beszéli el, ahogyan egy falu életére hatottak. Ez eredeti és érdekes. A történet középpontja a gyáva Nyúli törvénybíró, ki csak kénytelenségből áll a szabadság ügye mellé s örül, mikor az osztrákok újra megteszik törvénybírónak. Az *Egy falu, két bakter* jóízű paraszttörténet a szegény vándorfiúról, akit megtesznek bakternek, s ki ebbéli minőségében megtalálja kedvese anyjának ellopott tinaját és pénzesládáját. Kocsisa beszéli el az írónak útközben. *A hat ökrös pógár* megint két fiatal szerelmes szerencsés összekerülése naív s nem veszedelmes bonyodalmak után. Tipikus alak benne a kövér és harsogó-szavú esküdt úr, aki mindenkire ráripakodik a legkülönfélébb ürügyek alatt. Ezt is kocsisa beszéli el neki, maga is tanúja az eseményeknek s közbenjárója a fiataloknak. A *Három asszony*ban Nyeli Sári szomszédasszony pletykáival szét akarja választani a szerelmeseket, de végre kiderül a turpisság, s a fiatalok boldogok lesznek. Jóízű részletei: a vén Sári pletykázása, a feleségek házsártoskodása, a fiatalok kedves évődése, a gazdák alkudozása a zsidó kupecek-

kel. Az *Ád az Isten, csak kérni kell tőle* adomaszerű elbeszélés a negyvennyolcas földosztási kísérletekről. A mérnök tréfásan megmagyarázza a parasztoknak, hogy Európában százmillió ember van s kétszázmillió hold föld, így mindenkire két hold jut. A jómódú parasztok, kiknek természetesen két holdnál többjük van, kérik az inzsellér urat, hogy földosztáskor kerülje el a falujukat. Hát a földesúr birtokával mi lesz? — kérdi tőlük. «Hadd maradjon annak is a magáé, az sem lopta, vagy az apja vagy maga szerezte, annak is csak nehezére esnék az, ha más turkálna benne.» *Az enyingi bíró*ban megemlékezik egyik regényalakjáról, Köntös Mihályról, ki *A nemzet napszámosai*ban mint szentmihályi bíró szerepelt. Köntös uram valóban élt, már gyermekkorában ismerte, csakhogy nem szentmihályi, hanem enyingi bíró volt. Az ő jellemrajza is kitünő kis életkép. Elmondja, hogy' leckézteti meg a gyereket, majd az apját, aztán az esküdteket. Folyton korholja a falubelieket, jó gorombán is, hogy móresre s egyébre kapassa őket. Maga ujságokat járat, sőt még *Aurorái* is vannak. Bölcsen intézi a falu ügyeit, ítéletei talpraesettek. Okos, tekintélyes, hatalmas ember. Nagyon félnek tőle, de megbecsülik. 1848-ban látta utoljára, akkor már letette a bíróságot.

Többi népies elbeszélései is ilyenek. Meséje majdnem valamennyinek ugyanaz: egy fiatal szerelmes pár némi akadályok után férj és feleség lesz. Csak az életképszerű részletek fontosak és értékesek bennük. A falu alakjait típusosan, de jó megfigyelések alapján rajzolja: a szerelmes legényt és leányt (ezek mind egyformák), az érdemes falusi bírákat, a baktert, a veszekedő feleségeket, tempós parasztgazdákat, a pletykázó vén nénémasszonyokat, a kuruzsló javasasszonyt, a kocsmáros zsidót, a cigányt (jellemző zsidós és cigányos beszédjükkel), a huszárt, a hazudozó vén obsitost. Tömérdek jellemző adatot, megfigyelést, adomát örökít meg a dunántúli régi falusi életből s történeteit eredeti, zamatos magyarsággal s jóízű humorral beszéli el. Csak bőbeszédűségével és tanítgató, moralizáló célzataival, reflexióival árt művészi hatásuknak.

A népet szerető elfogultsággal s az akkori demokratikus iránynak megfelelően eszményíti s életét a városi ember életével szemben szebbnek, jobbnak, igazabbnak látja: «az a parasztélet nem olyan, hogy azt az a finnyás nép is ne nézhetné undorodás nélkül ... mielőtt az egyszerűség templomába néztem volna, levettem a süvegemet, jól tudván azt: hogy szent helyütt járok» *(A kárvallott cigány)*.

A *Pesti Napló* (1852. nov. 12.) dícsérettel emlékezik meg népies elbeszéléseiről: a dunántúli magyar népéletet, népies sajátságokat a leghívebb vonásokkal, eredeti «dialecttel» s igen mulattató, elmés előadással ecsetelik. Máskor azonban megrója «legkonyhaibb styl»-jét (1853. júl. 20.), s hogy «emberei

beszélnek, beszélnek, de semmit sem mondanak, még kevesebbet cselekesznek» (U. ott 1851. szept. 19.).

*

1855-től kezdve novella- és életképírói működését háttérbe szorítja a regényírás. Ezután is ír még kisebb elbeszéléseket, de főgondja az.

Első regényének, *A régi jó idők*nek igen rövidre fogva ez a meséje:

1809-ben kezdődik. A gróf egyik fiát magyarnak neveli, a másikat hercegnő-felesége idegennek külföldön. A majoresco atyja halála után Klein urat teszi meg jószágkormányzójának. A magyarokat gyülöli. Szántay Sándor, a volt jószágkormányzó fia, azért megmarad jogtanácsosnak. Jakab zsidó, ki azelőtt nem tudott boldogulni, most a német Klein alatt hatalmasan megszedi magát, adósa az egész falu. Kleinnek lopott nemeslevelet szerez (egy Kis nevü kanászé, kit igazságtalanul börtönbe csukatnak s ott tartanak). Szántay, mivel eleinte nincs gyermekük, Pista csikós fiát, Sándort neveltéti. A fiatal gróf elvesz egy magyar-érzelmü grófkisasszonyt, kit bátyja, a majoresco szeretett volna elvenni. A megyegyülésen a nép helyzetének javítását sürgeti, Szántay dolgozza ki az erre vonatkozó követi utasítást. Kisfaludy Sándor gr. Széchenyi Istvánnak felolvassa Regéit, a gróf föllelkesedik s elhatározza, hogy az országgyülésen fel fog szólalni nyelvünk érdekében. Klein úr mindenképpen ártani akar Pistáéknak, de Szántayék védik őket. Jakab Kleinnel mindenféle üzleteket köt. A birtokon rablógazdálkodás folyik, melyből Jakab gazdagszik meg. A majoresco és mágnástársai Bécsben örülten pazarolnak, a fiatal gróf hazafias kötelességeikre inti őket. A majoresco, hogy ellensúlyozza öccsének szabadelvü müködését, főispánná nevezteti ki magát. Tovább folyik a konzervatívok és liberálisok küzdelme s Jakab sok cselszövénye, de lassanként győznek a szabadelvü eszmék, s Jakab sem tudja csődbe kergetni a majorescót, mert ez lehetővé teszi jobbágyainak az örökváltságot, s így megmenekül az anyagi bukástól. Különben jó magyarrá válik, öccsével is kibékül. A negyvennyolcas események fejezik be a történetet. Klein gaz fiát és Jakabot egy ágyúgolyó öli meg.

Még ez a szándékosan nyers és töredékes vázlat sem adhat fogalmat az egésznek töredékességéről s epizódokból való összeférceltségéről. Semmi művészi terv, tervszerű haladás, bonyolítás nincs benne. Hiába ígéri a II. kötet elején, hogy most már gondja lesz rá, hogy egy «fonalat vegyen fel», mely a következő egészen következetesen húzódjék végig, ugyanúgy folytatja regényét, ahogyan az I. kötetben elkezdte. Alakjai jönnek-mennek, sokat beszélnek, hol felbukkannak, hol eltünnek, az események egymást követik; de alig vannak egymással valami kapcsolatban. Vas Gereben, mint láttuk, kisebb elbeszéléseiben sem tud tervszerű és érdekes bonyodalmat szőni, nem csoda, hogy egy hosszú regény szerkesztése még kevésbbé sikerül neki. Így mint egésznek kevés a művészi értéke, de a részleteknek s egyes epizódoknak életképszerű kidolgozása leg-

többször igen jó benne. Ilyen sikerült részletek pl. a tihanyi halászok vacsorája, a komp átkelése a Balatonon viharban, az insurgensek gyakorlatozása, vendégség Szántayéknál, hol Schnellerné összeboronálja Sándort egy kisasszonnyal; Jakab meg akarja vesztegetni a derék jószágkormányzót; Simonyi óbester és huszárjai az asperni csatában; az obsitos hazudozása és a verbung; a vármegyén tévedésből megcsapatnak egy parasztot, ki csak tanúnak volt beidézve; a nyomorúságos falusi iskola, Tanti cigány az úriszék előtt, az eladósodott táblabíró kölcsönt vesz Jakabtól, hogy családja fürdőre mehessen stb.

Alakjai közül sikerült Tapadó, a maradi táblabíró, az öreg Szántay, a patriarchalis családapa és jószágkormányzó, a furfangos Tanti cigány; a többiek nem érdekesek. Jakab romantikus gazember, bár sok reális vonással van rajzolva.

A majdnem negyven évre terjedő korról csak vázlatos képet tud adni. A legfontosabb történeti mozzanatokat futólag, többnyire szereplőinek párbeszédeiben érinti.

Regényének főcélja, mint bevezetésében mondja, a közelmult, a XIX. század első fele alakjainak és eseményeinek, az akkori magyar életnek megörökítése: «A magyar irodalom félszázad életének hű rajzával adós nemzetének.» Miért kell most írni erről? Mert «a lefolyt zivatar előtti korszak» olyan különös volt alakokban és szokásokban, s ma már annyira letűnt világ, hogy meg kell örökíteni. Nem szabad felednünk a multat, «Búsúlni és kétségbeesni mindíg ráérünk... Önmagunkat kell becsülnünk, hogy e megösmerést mástól is megnyerhessük, de legelőször ösmernünk kell önmagunkat.» Már itt említi, hogy ezt a kort egész regénysorozatban fogja földolgozni. Az *Egy alispán* bevezetésében is bizonygatja a mult ismeretének szükséges voltát: ez tesz bennünket bizonyossá, hogy életrevalóságunknak mély gyökerei vannak a multban, «sőt erőteljes ágai, melyek alatt... megnyugodván, erősbülve mehet útját messzebbre folytatni.» Az irodalom tartson tükröt a nemzet elé, hogy megismerje magát.

Császár Elemér szerint[1] Vas Gerebent Jókai *Egy magyar nábob*ja és *Kárpáthy Zoltán*ja indította regényciklusának irására. Ez a megállapítás azonban némileg módosítandó a következő adatok figyelembe vételével.

Jókainak *Egy magyar nábob*ja 1853. júl. 1.—dec. 7-ig jelent meg a *Pesti Napló*ban, *Kárpáthy Zoltán*ja 1854. május 16.—dec. 22-ig u. ott, Vas Gereben pedig már 1851. március végén közölte *A huszár* című «töredékét» ezzel a megjegyzéssel: «Mutatvány szerzőnek «Korszakok» című regényéből». Ebből világos, hogy már jóval Jókai előtt foglalkozott a tizen-

[1] *A magyar regény története.* 1939. 278.

kilencedik század első feléről szóló regény tervével. Az 1853. január 30-i *Délibáb*ban *A nép. 1809.* címen ismét közölt belőle mutatványt, tehát szintén még Jókai regényei előtt. Későbbi mutatványai *(Aspern, Én nemzetem, zsidó népem, Kormányzó és majoresco)* már Jókai regényeivel egy időben (1853—4-ben) jelentek meg, az *1830.* című már 1855-ben.

Az kétségtelen, hogy a kor feldolgozásának eszméjét nem Jókaitól vette, nem is volt rá szüksége. A kor egy részét mint gyermek és ifjú maga átélte, régebbi felét pedig kortársainak adomáiból, elbeszéléseiből jól ismerte. Érdeklődése és szeretete tehát ez iránt a kor iránt nem újkeletű, ezt előbbi elbeszéléseiből is látjuk. *A móringlevel* című népies novellájában (1851.) pl. ezt mondja: «Most már csak a multak emlékén rágódik az ember, s amit hol megtalál elbeszélni valót: tarisznyára szedi». A Bach-korszak jelenének sivársága még jobban fokozza benne a hatalmas nemzeti föllendülés korának csodálatát és szeretetét, így természetesen juthatott arra a gondolatra, hogy megörökíti. Hogy mennyi volt készen tervezett regényéből Jókai regényeinek megjelenése előtt, nem tudjuk, valószínűleg nem sok,[1] így bátran föltehetjük, hogy Jókai nagyhatású és elragadó regényei ösztönzőleg hatottak rá és siettették regénye kidolgozását. A ciklikus regénysorozat terve már bizonyára egymást kiegészítő két regényének hatása.

Greguss Ágost alapos bírálatában (Magyar Sajtó 1855. szept. 12) kiemeli hazafias irányeszméinek tiszteletet érdemlő voltát, sikerült epizódjait, jó magyar, bár áradozó s nem mindíg szabatos nyelvét, de elítéli szerkezetének rendkívüli fogyatékosságát, gyenge jellemrajzait és tolakodóan tanító irányát. «A költő tanít, de nem mondja, hogy tanít.» «Mi — úgymond — korrajzul kívánjuk tekinteni e művet.» Bizonyára maga Vas Gereben is belátta, hogy «regénye» regénynek gyenge, s hogy a bírálók e miatt ne szidhassák ezentúl, következő regényeit már óvatosan «magyar korrajz»-oknak nevezte.

Ezeknek a korrajzoknak elseje a *Nagy idők, nagy emberek.*

Az öreg Baltay (agglegény) pörösködik sógornéjával, Baltaynéval, de szívesen ki is békülne vele, ha unokaöccse elvenné Baltayné leányát, vagy ez legalább magyar emberhez adná feleségül. A leány Dunay grófot szereti, kihez feleségül is megy. Az öreg nem tartja jó magyarnak a grófot, mert nem iszik bort, nem pipázik és könyvet olvas, még unokaöccse halálával is őt gyanusítja (egy vadorzó lötte le). Ezért újra kezdi a pört, mely Dunayékat tönkretenné. Végül természetesen megbékül az öregúr, aki különben

[1] 1853 november 30-án írja a Hölgyfutár, hogy Heckenast Vas Gerebentől egy *Korszakok* c. regényt vett meg, mely az 1800—1830-ig terjedő korszakról szól. A regény azonban akkor még nem volt készen. A Hölgyfutár csak 1854 okt. 10-én jelenti, hogy a V. G. «az 1809-i» magyar életből kölcsönzött regényét a napokban fejezte be. Címe, úgylátszik, még akkor sem volt végleg megállapítva.

áldott jó ember, s nem is haragudott igazán, sőt maga is könyvolvasóvá lesz, Kisfalndy Sándor munkái teszik azzá. Végül rokona és örököse, Imre, aki tanult, derék emberré lett, elveszi Dunayék leányát.

Ennyi volna a mese, melynek bonyodalma nincs. Lassan folydogál az epizódok szigetkéit kerülgetve. Nem is érdekes, csupán arra való, hogy az író felfűzze vékony fonalára a korrajzi és epizódikus részleteket. Főcélja itt is a mult idők rajza. «A mult időknek embereit kerestem föl, — úgymond — s ha egyiknek vagy másiknak emlékénél levett kalappal állok, kegyeletből teszem, s azon vággyal, bárha végig járhatnám az országot s benne annyi jelest találnék, hogy födetlen fővel mehetnék végig rajta.» Regényét így fejezi be: «Én hiszek a jelenben, remélem a jövőt, és szeretem a multat, melyben nagy idők, nagy emberek voltak.» Az 1794-től körülbelül az 1820-as évekig terjedő kort rajzolja: a keszthelyi Georgicon alapítását, az insurrectiót, a nádor keszthelyi látogatását, Füredet, a helikoni ünnepélyt, s bemutatja gr. Festetics Györgyöt, Batthyány Lajos herceget, ki atyja volt jobbágyainak, a nádort, Kisfaludy Sándort s munkáinak országos hatását. Az öreg Baltay kedves alakjában a konzervatív magyar nemes típusát rajzolja, a grófban, hercegben a haladókat, gr. Dunayban s Imrében szintén. Holvagy Pistában a hetyke, verekedő, de eszes parasztlegényt, ki a csatában is hősiesen megállja helyét, Galiba uramban a rosszmájú, haszonleső prókátort, Baltaynéban a derék, kardos nagyasszonyt, s Andrásban, a hű, öreg huszárt, ki urának, Baltaynak gondviselője, barátja s a családnak holtáig hű cselédje.

Kedves, régi világ ez, a sok reális megfigyelés ellenére erősen eszményítve. Magyarjai mind derék, nemeslelkű emberek a hercegtől kezdve a parasztig.

*A nemzet napszámosai*nak tulajdonképpeni meséje egy örökség körül forog.

Keszi-Balázs udvari ágens kitagadja rokonát, Keszi Benedek főbírót, s birtokát egy távoli atyafiára, Pusztay Péter tiszttartóra hagyja. A végrendeletet a váci káptalanban helyezi el, de azzal a kikötéssel, hogy csak az ő levelével jelentkezőnek adhatják ki. A levél azonban elkallódik, s csak hosszú évek mulva kerül elő. A mese másik szála az, hogy két ellenséges földbirtokos gyermekei titokban egybekelnek. A férj elesik a francia háborúban, felesége is meghal, kis árva leányukat Köntös Pál hadnagy, a híres falusi bíró fia, neveltéti. Végre az öregek kibékülnek, s a leányt Pusztay fia, a derék Imre veszi feleségül, Köntös Pál pedig Pusztayék leányát. A mese harmadik szála Megyeri Károly, Udvarhelyi Miklós és Nagy Pista színészek viselt dolgaiból fonódik.

Sikerült alakok: a színészek, főként a hóbortos bohém Nagy Pista, a nyomorgást és kóborlást szerető vándorszínész furcsa típusa, Kállay Miklós, az erélyes, nagytekintélyű, régimódi alispán, Köntös Mihály, a nagyszerű, tekintélyes és bölcs

bíró, Németh uram causarum director, ez a ritka jellemű, egyenes, nyers és bogaras ember (valóban élő alak, talán Jókai Tarnaváryjának is ő volt a mintája). Sikerült epizódok: a vendégfogás (a földesúr a kocsmából kastélyába viteti az ott megszállni akarókat), Kállayék vacsorája; hogyan szedi rendbe és kormányozza faluját Köntös Mihály; hogyan igazgatja Kállay a megyét s hogyan pártolja a színészeket; a vándorszínészélet jelenetei (előadásuk a falu kocsmájában, vándorlásuk stb.).

A *Nővilág* (1857. 36.) megdicsérte történeti hűségét s zamatos nyelvét, de Greguss Ágost ennek is megróttá hibáit (a *Kelet Népé*ben és a *Magyar Sajtó*ban). Az érzékeny és túlságosan önérzetes szerző ezért jónak látta megtámadni a regény önálló kiadásához csatolt toldalékában *(Greguss Ákosnak)*. Védekezik s vádol, így többek közt azt állítja, hogy Greguss el sem olvasta regényét. Greguss a *Pesti Napló*ban felel neki (1857. szept. 12-3., s válaszát különnyomatban is kiadja). Cáfolja Vas Gereben könnyelmű vádjait s felel a *Hölgyfutár*nak is, mely örült a szigorú kritikus megleckéztetésének. Vas Gereben a szept. 15-i számban válaszol röviden s felszólítja Gregusst, hogy feleljen: olvasta-e a regényt, vagy nem. Greguss azt feleli, hogy elolvasta.

Az *Egy alispán*nak hőse Földváry Gábor, Pestmegye erélyes alispánja. Barátjával, gr. Keglevich Miklóssal, Fáy Andrással s másokkal együtt a nemzeti haladás bajnoka. Megteremti a Nemzeti Színházat leküzdve Széchenyinek ellenállását, s minden más akadályt. Ezenkívül lehetővé teszi, hogy a vakok intézete új épületet kapjon, s megvalósítja a Paks-környéki mocsaras vidék ármentesítését, Fáy pedig megalapítja az első hazai takarékpénztárat. Velük szemben áll a maradi, hóbortos korhelyek társasága élén Józsa Gyurival s Szentpáli Mihállyal. Józsa unokaöccsét, Endrét magához hasonló korhellyé akarja neveltetni, de az időközben jó útra tért Szentpáli, Katona József (a drámaíró), Földváry és mások gondoskodnak róla, hogy derék ember legyen belőle. Az is lesz, s feleségül veszi Szentpáli unokahugát. A végén Józsa Gyuri is megjavul.

Szerepel még benne futólag Grassalkovich herceg, Kulcsár István szerkesztő, Bihari, a híres öreg cigány, Megyeri Károly és Nagy Pista, kiket előbbi regényéből ismerünk. Ebben is sok a régi magyar életet rajzoló részlet: névnapi lakoma Kulcsár Istvánnál, melyen Bihari is megjelenik bandájával; Józsa Gyuri tréfái és megtréfáltatásai; hogyan szedi rendbe Szentpáliné nagyasszony züllésnek indult gazdaságát; hogy működik Földváry főszolgabírói hivatalában; a Nemzeti Színház építése, s az első előadás stb.

A lapok ki is emelik Vas Gereben munkásságának ebbeli érdemeit. A *Hölgyfutár* ezt írja (1858. 77): «Többször mondtuk már, de sohasem elégszer: Vas Gereben mily szolgálatot tesz azáltal, hogy a közel mult maradandó emlékeit a költészet és

humor által élteti és így népszerűsíti.» A *Nővilág* szerint (1858. 24.) e korrajzok «oly nemzetcsaládi ereklyék gyanánt is tekinthetők, melyek az unokákban késő időkig a fajszeretet lángját élesztik.» Más kritikusai azonban hibáit sem hallgatják el, ami a szerzőt ismét egy *Függelék* írására készteti. Ebben felel P. Nagy Sándornak és Salamon Ferencnek, az irodalom e két «fitymálójá»nak, s főként azt bizonygatja, hogy mindent, amit a korról s alakjairól írt, hiteles bizonyítékokkal tud igazolni.

*

Vas Gereben elbeszéléseinek több sarkalatos hibája van, melyeket már az egykorú bírálók is szóvá tettek, s későbbi irodalomtörténetíró méltatói is rájuk olvastak.

A művészi szerkesztéshez egyáltalában nem ért. Ezt mi is kiemeltük regényeinek ismertetése közben, s minden méltatója egyik főhibájaként említi, még Barabás Ábel is,[1] aki pedig nagy magasztalója. Vadnai Károly *(Irodalmi emlékek.* 1905.) ezt sietős dolgozásmódjának tulajdonítja: «természetének izgékony elevensége, vérének gyors keringése nem engedtek neki annyi nyugalmat . . . mennél hosszabb munkát írt, annál inkább látszik, hogy gyorsan, sietve írt. Egész lényének fővonása volt különben is a sietés.» Bizonyára ez is egyik oka annak, hogy elbeszéléseiben alig van tervszerűség, de főoka az, hogy semmi érzéke sem volt a kompozíció iránt. Mint az élőszóbeli elbeszéléshez szokott ember és kényelmes, jóízű adomázó, elkezd mesélni valamit, kitér apró részletekre és mellékes körülményekre; majd ad vocem eszébe jut valami nem tárgyához tartozó eset, elmondja azt is; majd meg elméskedni, vagy bölcselkedni kezd, egyik tárgyról átszökell a másikra, erről ismét másikra, úgyhogy sokszor egészen máshova lyukad ki, mint ahová kezdetben akart. Ezért sikerültebbek kisebb elbeszélései, vagy regényeinek egyes részletei, mert ezekben főtehetsége, az adomázás, zavartalanabbul érvényesülhet. A jó adomázónak az ötletességben s az apró részletek pontos megfigyelésében és reprodukálásában van a főereje a mulattató, jóízű elmondáson kívül. Ezért legerősebb oldala Vas Gerebennek az életkép-írás. Ezt már egykorú bírálója, Greguss Ágost is megállapította: «Vas Gerebennek — úgymond — eredeti genre-ja — a genre.»[2]

Másik hibája, mely a föntebb mondottakból következik: hosszadalmassága és bőbeszédűsége. Alakjai nem fukarkodnak a szóval, kényelmesen, tempósan beszélgetnek, akár vitatkoznak, akár udvarolnak, akár elmondanak valamit, akár nézeteiket

[1] *Vas Gereben.* 1906.

[2] *A nevezetesb tüneményekről legújabbkori regény- és beszélyirodalmunkban.* Kelet Népe. 1856. I. 4. füzet.

fejtik ki valamely tárgyról. Árad belőlük a szó kiapadhatatlanul és sokszor bizony fárasztóan, sőt unalmasan. De nemcsak alakjait beszélteti így, hanem maga is meg-megszakítja elbeszélését reflexióival,okoskodásaival, néha száraz értekezéseivel. «Engedelmet kérek, — úgymond — ha szokásom ellenére megszűnöm alakjaimat beszéltetni, s belekottyantok a dologba, mintha én is a regénybe tartozandó volnék» *(A régi jó idők)*. Arany Jánost ez az előadásmódja a Fáyéra és az Eötvösére emlékezteti: «Mint ezek, folytonos hasonlat, képdús reflexiók s e nemű díszítmények során halad: de szökellései nagyobbak, bohósabb neműek, mint Fáynál; az ellentétek, melyeket összehoz, rikítóbbak; Eötvös eszményi hasonlításai helyett pedig ő konyhába, utcára megy hasonlatért. Amannak vidor életbölcselme szerzőnknél hétköznapi philosophia lesz, ellentétben Eötvös fellengő bölcseletével: de mindhárom írónk előadásán szakadatlan fonálként nyúlik át a bölcselkedő irány.»[1]

Vas Gerebennek ez a «hétköznapi filozófiája», vagy amint Pintér Jenő mondja: «parasztfilozófiája»[2] a harmadik hiba, mely a mai olvasónak leguntatóbb és legkellemetlenebb. Folytonosan oktatni akarja olvasóját, akár a nép fia, akár művelt ember. A derék vagy kiváló férfiakat mindig követendő példákként jellemzi. Íme, milyen jó magyarok, milyen nagy hazafiak, milyen józanok, gyakorlatiak vagy bölcsek voltak! Ilyenek legyetek ti is! A hibákból is rögtön levonja a tanulságot. Íme milyen rút a hazafiatlanság, a maradiság, az önzés, az előítéletekhez való ragaszkodás! Kerüljétek ezeket! Ez a rámutogató tanítgatás, népfelvilágosító leereszkedés,[3] lapos, szárazan józan bölcselkedés, mellyel részben a maga, részben szereplő alakjai nevében áraszt el bennünket, tűrhetetlen és föltétlenül művészietlen.

Jellemrajzaiban is sok hibát találnak kritikusai. Greguss azt írja alakjairól már 1856-ban,[4] hogy »a valóságból vétettek, mégsem bírnak a valóság színével.« Arany típusosaknak találja őket, bár a szerző »sok eredeti apró vonással tudja őket érdekessé tenni.« Zsigmond Ferenc szerint[5] nagyon hasonlítanak egymáshoz, nem válnak igazi egyénekké, de típusoknak sikerültek. Ezt azzal magyarázza, hogy Vas Gereben adomákban gondolkozik, s ezért van érzéke különösen a tipikus vonások iránt. Fábián István[6] is kiemeli, hogy »adomákon keresztül

[1] Arany János összes munkái. V. 1884.

[2] *Pintér Jenő magyar irodalomtörténete*. VI. 1933.

[3] A *Falusi estékről* a Pesti Napló szerint (1853. szept. 16.) azt mondta volna egy parasztember: «Az a Vas Gereben nagyon ostobáknak tart bennünket!»

[4] A 9. jegyzetben id. tanulmányában.

[5] *Vas Gereben*. Irodalomtörténet. 1919.

[6] *Vas Gereben* (Az adoma szerepe műveiben). Mátyásföldi Egyesületi Corvin Mátyás gimnázium Értesítője. 1935—6. és kny.

látja és azokkal ábrázolja« a jellemvonásokat. Ez így is van. Jellemrajzai (főként a híresebb emberekéi) sokszor nem egyebek, mint az illető emlékezetes mondásainak, s a rá vonatkozó adomáknak mozaikjai. Ezért gyengék a történeti alakokról adott jellemrajzai (Kisfaludy Károlyról, Fáyról, Széchenyiről stb.). Nem tudja kiválóságukat éreztetni, élő emberekké varázsolni őket. Üresek, jelentéktelenek, nem érdekesek, csak az író bölcs mondásait fújják. Igazi egyéniségüknek nyomát sem találjuk bennük. Jól mondja Barabás Ábel,[1] hogy «megrajzolta a nagy időket; adós maradt a nagy emberekkel.»

Nem-történeti főszereplői sem igazán érdekesek, többnyire okosak, becsületesek, jó magyarok s mind a haladás hívei s mind az író nyelvén beszélnek, mint már Arany észrevette. A sokféle alak így Vas Gereben mintázó agyagából gyúrva nagyon egyforma lesz. Szerelmes fiataljai a legegyformábbak, a legélettelenebbek és legunalmasabbak.

Alakjait általában üreseknek érezzük, mert lelküket nem tudja megrajzolni. A bensőséges lelki élet bonyolultságai és egyéni finomságai iránt nincs érzéke. Ezért csavarint olyan könnyen jellemein a tendencia kedvéért. Maradi emberei pl. regényei végén többnyire a haladás híveivé válnak. Tapadó liberális lesz, Baltay lemond bogarairól, Józsa Gyuri a korhelységről stb. Arany találóan mondja erről: «Az ily pilleforma átalakulások közönségesek ugyan, de nem az életben, hanem a helyzetek és furfangos cselszövényeken alapuló vígjátékokban, hol a végjelenet, midőn a mesterséges álarc lerántatik, oly csattanós jellemfordulatokat idéz elő, hogy elbámul belé a psychologia.» A pszichológia valóban nem volt kenyere Vas Gerebennek.

Mellékalakjai között azonban, kiknek jellemzésére elegendő az ő adomázó s apró vonásokat élesen meglátó józan realizmusa, sok a sikerült, mint már előbbi áttekintésünk folyamán láttuk. Ilyenek Köntös Mihály, Schnellerné, Józsa Gyuri, Kállay alispán, Baltay, Tapadó és sok más. Ezek, ha a végén néha elrontja is őket, igazán magyarok s a régi jó idők jellemző, kedves vagy mulatságos alakjai.

Regényei, mint korrajzok, nem hű képei a XIX. század első felének. Jól mondja róla Zsigmond Ferenc, hogy «mielőtt a regény tárgyául szolgáló eseményeket bemutatná, az ő sajátos szemüvegét kínálja ide nekünk, mely nagyobbnak és színesebbnek mutat mindent, némely sugarat pedig egyáltalában nem bocsát magán keresztül.» Szóval hazafias és buzdító tendenciái szerint eszményíti a közelmultat, tehát egyoldalúan világítja meg. Nagyobb baj az, hogy a kor nagyfontosságú politikai és közéleti eseményeinek megítéléséhez nincs kellő szemmértéke.

[1] *Vas Gereben.* 1906. 166.

Ezekkel rendesen csak felszínesen foglalkozik, csak érinti őket, vagy nagyon is népszerűen s leegyszerűsítve ír róluk. «Az adomát történetnek veszi, s a történetet eladomázza» — mondja róla Váli Béla.[1] Így a kor nagy mozgató eszméit nem tudja világosan elénk állítani, amint történeti alakjait sem tudja rajzolni.

Azonban a parasztság és középnemesség mindennapi életét, mulatságait, szokásait, ügyesbajos dolgait, a megyei közigazgatásnak s a régi jogszolgáltatásnak sok ága-bogát, csalafintaságát, vídám és szomorú oldalát jól ismeri, élénken adomázó humorral és sok kedvességgel örökíti meg.

A korrajz hűségénél fontosabbnak tartja buzdító, lelkesítő és tanító voltát. Az elnyomás sötét korában lelkesíteni akarja a csüggedt hazafiakat a mult rajzával. Hibáit is bemutatja, hogy okuljanak rajtuk. Például a parasztság helyzetét nem egyszer keserű hangon rajzolja: «A paraszt... ki az aranyozott mentét földesurának *robotban* kereste ... ki, amit nem tanult, *országutat* csinált, — és amit megcsinált, mindig pénzért használt ... kezét lábát mindig más használta, *lelkét* pedig barmok között hagyták kinn a *gyepen*, hol legalább *ép* maradt az istenadta, s *egyenesre* nőtt fel» *(Egy falu, két bakter)*. A külföldieskedő, magyarul nem tudó mágnást pellengérre állítja, a nemzeti haladás követelményeit s a liberalizmus jelszavait és törekvéseit meg nem értő konzervatívokat kigúnyolja. A reformkor magyarjainak erényeit azonban sokkal gyakrabban rajzolja. Fajszeretete itt azután sokszor elfogultsággá, magyarsága magyarkodássá válik, mikor a magyar katonát, a magyar parasztot agyonmagasztalja. Az angol Bowring a parasztok énekéről azt mondja: «Ritka kar, minőt a milanói Scala egész Olaszországban nem fogdos össze» *(Nagy idők, nagy emberek)*. Hát még a nemesség soraiból mennyi nagy ember került ki ebben az időben! Az író nem győz rajtuk álmélkodni: «Boldog Isten, hol van az a mérték, mellyel a nagy emberek nagyságát megmérik?» (u. ott). Vas Gerebennek ez a mértéke különös, vagy inkább emberei azok, kik a «nagy ember» mértékét majdnem mind megütik, Földváry, a derék alispán, éppen úgy, mint Széchenyi.

Gyermekes túlzásain ma már mosolygunk, vagy bosszankodunk, de jószándékát nem vonhatjuk kétségbe. A magyar nemzeti hiúságnak való alkalmazkodó hizelgése nem volt helyes, talán káros is, de az is kétségtelen, hogy Jókai mellett ő tett legtöbbet a nemzeti önérzet emelésére, ébrentartására ebben a szomorú időben.

Különösen kevert politikai nézetei is megfeleltek a kor fiainak. Azt mondhatnók, hogy ő volt a legkonzervatívabb

[1] *Vas Gereben Radákovics József élete és munkái.* 1883. 70.

liberális, vagy a legliberálisabb konzervatív. A szabadelvűség, haladás eszméinek legbuzgóbb hirdetője, de legbuzgóbb hirdetője a régi magyar erkölcsök, szokások értékének és megőrzésük fontosságának is. Lelkesedik a demokrata eszmékért, a népért, de ugyanakkor a magyar nemesség kiváló érdemeiért is. Így hirdeti a nemzeti egység, összefogás szükségességét, az egész magyarság életének egységes irányítását az anyagi és szellemi haladás felé, s így megerősödését az idegen hatalom nyomása ellen.

Ha ezeket a nemes tendenciákat nem tudta is művészi formába önteni, de magyar szívvel és szóval hirdette.

A magyar szónak különösen nagy mestere. Ezt minden bírálója elismeri. Greguss, ki — mint láttuk — nem volt nagy bámulója, dícsérettel említi «ritka elevenségű, könnyed, jól gördülő és magyarízű» nyelvét.[1] Arany János, a magyar stílus nagy művésze, azt mondja előadásáról, hogy «élces, nem várt ötletekben, szökdelő hasonlításokban, meglepő félreütésekben (mint a kancsi mészáros) pattogó», másutt «élces hasonlatokba burkolt» reflexióit, «csapongó» ötleteit, s nyelvének «busás (derb) erélyét» emeli ki. Későbbi méltatói is ugyanezeket a sajátságait állapítják meg, legfeljebb jobban hangsúlyozzák zamatos népiességét, vagy adomázó közvetlenségét.[2] Zsigmond Ferenc szerint[3] «mint a nép nyelvének és eszejárásának irodalmi értékesítője nem méltatlan» Petőfihez, Aranyhoz és Jókaihoz. Barabás Ábel túlzó lelkesedéssel azt írja nyelvéről, hogy «magyarosabban soha senki sem írt.»

Azt is megállapították azonban, hogy zamatos népiességét nem egyszer erőszakolja, túlságosan magyarkodik. Beöthy Zsolt[4] rokonnak érzi stílusát a sallangos Petőfi-utánzókéval, sőt a Dugonicséval is. Szerb Antal[5] valami «barok csavarosságot» lát benne, Fábián akartságot, mesterkéltséget.

Valóban Vas Gereben stílusa a természetességnek s a mesterkéltségnek különös keveréke. Urai és parasztjai, férfiai és nőalakjai, öregei és fiataljai mind az írónak szentenciózusan okoskodó, talpraesetten riposztozó, csattanókban kihegyezett, túlságosan körülményeskedő és hosszadalmas stílusában beszélnek, tehát nem természetesen és nem jellemüknek megfelelően. Sokszor úgy érezzük, hogy az író minden áron eredeti és «zamatos» akar lenni, mintha azt mondaná: Ide hallgassatok! Íme én, a diplomás úriember, milyen nagyszerűen tudok a parasztok nyelvén beszélni! Jókainál ezt sohasem érezzük. De ne feledjük el azt se, hogy Vas Gereben stílusában van sok értékes elem is: elmésség, magyaros észjárás, jóízű, adomázó

[1] A 9. jegyzetben említett tanulmányában.
[2] L. a 15. jegyzetet.
[3] L. a 14. jegyzetet.
[4] «Képes irodalomtörténet» II. s *A magyar irodalom kis tükre.*
[5] *Magyar irodalomtörténet.* Kolozsvár. 1934. II. 38.

humor, ha egy kissé körmönfont és nehézkes is; az eredeti, népies szólásoknak rendkívül nagy gazdagsága, s van benne egyéniség. Így csak ő tudott akkor írni, s azok közé a kevesek közé tartozik, akiket stílusukról mindjárt megismerhetünk.

Íme egy bokrétára-való Vas Gereben-féle eredeti stílusötlet: «Néha már akkorákat hazudott, hogy maga is már a fához támaszkodott... Egy eltévedt garasnak de nagy jó napot kívánna... Szinte kisebbnek látszik az a szénás szekér, mióta az a huszár talyigának mondta... De mikor úgy: ökör mász be kétekhez, pipaszóval lép át a küszöbön a mostani gyerek, a jó napot pedig a pitvarban feledi... Ha holnap nem veszik (t. i. a lányt), ma is odaadom... Amint őkigyelme az italtól jobban-jobban tellett, azonkép fogyott ki belőle a beszéd... Két asszonyban sem láttam akkora mérget, amennyi meggyűlt ebben az egyben... Ha a levegőt pénzért adnák, lehelni sem tudna... Kendnek meg lánya van. — Az ám, az istenadta, de ki tehet róla, az anyja is lány volt. — Annak is kell lenni... Éva anyánk szinte csak asszony volt. — Ki is marasztott bennünket a paradicsomból... Úgy megnézte (a leányt), mint a talált huszast... Amig robot volt, a kisbíró szagát már messziről ugatták a kutyák... Mint a megviselt kalapkarima, Jámbor Istvánnak is az ő méltósága megereszkedett már... Úgy megfeszült rajt a huszárdolmány, hogy ha a szabó dupla cérnával nem varrta volna, darabszám maradna.»[1]

Eredeti, zamatosan magyaros stílus ez, de mozgalmas ötletessége ellenére is egyhangúvá és hosszabb elbeszélésben fárasztóvá válik. Hiányzik belőle Jókai stílusának rendkívül sok színe, nagy változatossága. Vas Gereben eredeti stiliszta, de Aranynak, vagy Jókainak rendkívüli stílművészetét meg sem tudta közelíteni.

Munkáit szívesen olvasták már az ötvenes években, de könyvei nem keltek valami nagyon. Talán ezért panaszkodik gyakran, hogy a magyar közönség nem vásárol elég könyvet. Második kiadást ez alatt a tíz év alatt egyik munkája sem ért. Csak 1864—65-ben rendeztek belőlük egy tizenkilenckötetes népszerű kiadást *(Vas Gereben munkái)*, melyben négy első regénye jelent meg. Összegyüjtött munkáinak sorozatát csak két évtized mulva (1886) indították meg. Így a rendkívüli népszerűségéről szóló állítások erősen túlzottak.

Vas Gereben sok hibája ellenére is eredeti író volt és specifikusan magyar (külföldi tárgyat nem is dolgozott fel). A romantika uralkodó áramlata alig érintette. Józan, magyar

[1] Akad stílusában ízléstelenség is: «Akkorát győzedelmeskedett, hogy a lelke szinte egyet nyekkent... Aki nem bőg bámultában a nagy művész előtt, azt mondják, nem érti a jámbor... Ki az Isten irgalmához ámbár nem igen mert oda düleszkedni... Mikor már egyet nyelt a lelke.»

realista maradt. Jókai és Gyulai mellett ő vitt legtöbb egyéni színt és igazi magyarságot a realista irányú magyar elbeszélésbe. Ha ezt nem az igazi művészet magasabbrendű eszközeivel tette is, de mint a régi magyar világ tömérdek jellemző érdekességének lelkes krónikása, mint a nemzeti haladás ügyének szószólója, a nemzeti önérzet szítója s irodalmi nyelvünknek a népnyelv sok kincsével gazdagítója hálánkra érdemes.

Barabás szerint «helye legkiválóbb íróink közt van». Ez naiv túlértékelése Vas Gereben munkásságának. Helye nem ott van, hanem kisebb, de buzgó és érdemes íróink között.

SZINNYEI FERENC.

Budapest, XI., Mánes u. 14/18

NEMZETISÉGI NÉPSZÍNMÜVEINK.

A magyar népszínmű sorsát *A falu rosszá*nak 1875-iki nagy sikere évtizedekre eldöntötte. A század közepén a *Szökött ka'onáv*al megindult s a hetvenes évek legelején újra nekilendült műfaj sokban különbözött a Tóth Ede-féle formától. Ezek a régibb népies darabok egyfelől az úri osztályt is besorozták ábrázolásuk körébe, — főként ez jellemzi Szigligeti népszínműveit — másfelől a stilizált falusi élettel szemben nem egyszer a valóbbszerű ábrázolású népdrámával is kísérleteztek (Abonyi Lajos), végül pedig — mint például Szigeti József, meg-megpróbáltak az ú. n. középfajú dráma helyett népies *vígjátékot* színpadra vinni.

A falu rossza és a Tóth Ede nyomába lépő Csepreghy Ferencnek iránya mindeme törekvésekkel szemben olyan népszínmű-típust fejlesztett ki, amely — bár több tulajdonságával benne gyökerezik az előzményekben — mégis lényegében elüt a régibb formáktól. A félig népies színmű helyett teljesen paraszti környezetbe helyezi alakjait és meséjét, a *víg*játékkal nem igen kísérletezik, a sötétebb festésű nép*drámát* meg épen kerüli. Elfinomított népéletet mutat be: főalakjai jól fésült vasárnapi parasztok, s csak epizódfiguráival férkőzik közelebb a való élethez.[1]

Maga a fejlődésre olyan erősen ható Tóth Ede nem akart megmaradni ebben a formai és ábrázolásbeli egyoldalúságban. *A falu rossza* után *A kintornás család*dal és *A tolonc*cal a maga népszínműi gyakorlatát gazdagabbá és változatosabbá iparkodott fejleszteni, sőt népdrámát is tervezett.[2] A korai halál azonban megakadályozta szándékában. A helyére álló kiváló tehetségű Csepreghy Ferenc a mesternél nagyobb színpadismerettel és gondosabb drámaépítő képességgel *A falu rossza* formáját évtizedekre megrögzítette. *A sárga csikó* (1877) és *A piros bugyelláris* (1878) sikere és hatása épen olyan döntő jelentőségű lett, akárcsak Tóth Ede főművének feltűnése.

[1] Galamb Sándor: *A magyar dráma története 1867-től 1896-ig.* Budapest, 1937. I. k. 238. s. köv. l.

[2] Pap Károly: *Tóth Ede élete és művei.* 1894. 190. l.

De nemcsak ezek az irodalmi minták okozták, hogy a magyar népszínmű a mult század utolsó két évtizedében olyan kevés változatot tudott felmutatni. Hozzájárult ehhez az általános irodalmi ízlés, meg bizonyos színházi körülmény is. Mert ne feledjük, hogy a mult század második fele a polgári osztály kényelmes berendezkedésének korszaka. Azé a polgári osztályé, amely irtózik tragikus összeütközéseket látni a színpadon, nem akarja a népet a maga keserves és nyugtalanító életproblémáival megismerni és okvetetlenül megkívánja, hogy színház utáni vacsorájának jó hangulatát a darabok kibékítő megoldása biztosítsa. Ennek a közönségnek az igazi műfaja a tartózkodó, az élet képét bizonyos rózsaszínű ködděl beburkoló *középfajú dráma.*[1]

Másfelől azonban az is elhatározó fontosságú volt a kialakuló népszínműi formára, hogy a Népszínháznak vezető művészi egyéniségei Tamássy József és Blaha Lujza voltak. Nélkülük, illetőleg — Tamássy elég korai visszavonulása után — Blahánė nélkül a közönség magyar népies darabot nem fogadott a szívébe. Már pedig ennek a tüneményes művésznőnek csak a megfínomított paraszti élet ábrázolására volt képessége. Egyéniségének valami játszi érzelmesség volt a lényege, s visszariadt a szilajabb drámaiságtól, a sötétebb színektől, a selejtezetlen valószerűségtől. Amennyire lelke volt az énekes-táncos, stilizáló *népszínmű*nek, épen annyira nem lelte helyét a merészebb festésű *népdráma*ban.[2]

A népszínműi forma merev megállapodását az egykorú kritika elég hamar észrevette, s irodalomtörténetírásunk is épen elégszer emlegeti. Természetesen ennek az egyhelyben való topogásnak kényelmetlenségét elsősorban maguk az írók érezték. A megszokott körből kitörni azonban nem lehetett. A népdráma irányában alig kísérletezhettek. (Rákosi Jenőnek 1884-ben bemutatott *Magdolná*ja kivétel.) S mivel vadonatújat nem alkothattak, beérték hát azzal, hogy a megszokott témát variálgatták. Változatokat játszottak el azon a húron, amelyből Tóth Ede és Csepreghy Ferenc csalt ki olyan közönségvonzó melódiákat.

Az egyik lehetséges változat az volt, hogy a sajátosan magyar népélet mellé sorakoztatták a hazai nem magyarajkú falusi élet rajzát. A magyar népszínmű körét kiszélesítették *nemzetiségi* népszínművé. A megoldás csábítónak és eredetinek

[1] Beöthy Zsolt szerint a középfajú drámák «a hibáknak, a féluton maradó bűnöknek költeményei». *Színműírók és színészek.* 1882. 9. l.

[2] Különösen jellemző, hogy az 1871-ben a Nemzeti Színházban elfogadott *Betyár kendőjét* évekig nem lehetett Budapesten előadni — azért, mert Zsófi szenvedélyes szerepe nem talált Blaháné egyéniségéhez. Az értékes darabot csak a győri, kolozsvári és debreceni bemutatók sikere után illesztette műsorába a színház. V. ö. Galamb i. m. 249. l.

látszott, hiszen régibb népszínműirodalmunk ritkán és inkább csak mellékalakoknak szerepeltette a zsidót, a cigányt vagy az idegen kiejtésű csavargót. Olyan darab, mint Szigligeti *Cigány*a (1853), ahol a főalakok között is akadt nem színmagyar szereplő — az általános gyakorlattal szemben a kivételek közé tartozott.

A nemzetiségek felé való fordulás szándékában ösztönző példa lehetett színműíróink előtt a magyar novellairodalom is. Mikszáth Kálmán *Tót atyafiai*nak nagy népszerűségére természetesen a színpad munkásai is felfigyeltek. De talán az a meggondolás is ösztönözhette őket, hogy a nemzetiségi népszínművekbe könnyű volt politikai, vagy — hogy mai szóval éljünk — bizonyos világnézeti irányzatosságot elhelyezni. Burkoltan vagy leplezetlenül mód nyilt a színpadról a nemzetiségi együttérzés vagy a zsidók egyenjogúsítása felé kiszólni.

Érdekes és jellemző, hogy a nemzetiségi népszínművek divatjának elindítója épen egy nem magyar származású író: a magyar-oláh kultúrkapcsolatoknak lelkes és tiszteletreméltó hangadója, Moldován Gergely.

Ennek az érdemes etnográfusnak és nyelvtudósnak első darabja, *A szép Ileánna*, 1879. szept. 14-én került bemutatásra a kolozsvári nyári színházban.[1] Cselekménye olyan erdélyi faluban játszódik, ahol magyarok és oláhok vegyest laknak. Bokotán Tódor, jómódú oláh gazda leányát, Iliánnát, egy magyar legény, Jakab Bandi szereti. A fiú édesanyja, egy szegény özvegyasszony, szemet vet Bokotánra. Meg van azonban róla győződve, hogy ha fia összekerül Iliánnával, a gazda nem venné el őt. (Miért — ez nem világos.) Ezért elkezd áskálódni Bandi szándéka ellen. Hűtlenség gyanújába keveri a leányt, mire bánatában a fia elbujdosik. Erre Iliánna elkeseredve Mikusán Tomának igéri kezét. Végül is a szokott népszínműi recipe szerint természetesen kiderül a leány egyenessége, Bandi is hazavetődik, és egymáséi lesznek. Toma pedig Fészek Borcsa nevű magyar parasztleányt veszi el. Így a darab, — melynek célzata a magyar-oláh testvériség propagálása — két vegyes nemzetiségű házassággal végződik.

Magában a népszínműben azonban nem is két, hanem sokkal több nemzetiség sorakozik fel. Van benne egy kuruzsló *cigány*asszony, egy drótos*tót*, meg egy *zsidó* kocsmáros is.

Az egykorú erdélyi bírálatok kiemelik a darabnak abbeli érdemét, hogy a népszínmű eddigi tárgykörét ki akarja bővíteni, és megdícsérik a mondanivaló nemességét is. Kifogásolják

[1] Nyomtatásban nem jelent meg. Súgókönyvét sem ismerem. L. róla: *Magyar Polgár* 1879. szept. 14. és 16., *Kelet* 1879. szept. 16. és Szász Károly: *Molnár György Kolozsvárott*, Bud. Szemle 1930. dec.

azonban a mese vékony sodrát, a színpadismeret hiányát, a a lélektani botlásokat és főképen az eddigi népszínművekre emlékeztető fordulatok ismétlését. Az egésznek szerintük csak az epizódfigurák adnak valamelyes életet. Az esztétikai hibákon kívül felróják az írónak, hogy semmi sajátosan román jelleg sincsen a műben. A történet épenúgy megeshetnék színmagyar környezetben is. Csak a járulékos elemekben vannak etnográfiai érdekességek: szép oláh dalok és táncok fordulnak elő benne.

Moldován Gergely második népszínműve, *A falu ládája*, szintén Kolozsvárott került színre, 1881. okt. 22-én.[1] Ennek a műnek jóval kevesebb nemzetiségi vonatkozása van, mint az előbbinek. Történik az ötvenes évek végén «az erdélyi részek félreeső falujában». Oláh szereplői, oláh motívumai nincsenek, s csak annyiban számíthat némileg nemzetiségi darabnak, amennyiben a cselekvény egyik főmozgatója, Bernstein Jonathán, «a falu zsidaja».[2]

Moldován színműveinek a színpadismeret hiánya miatt nem volt számbavehető közönségsikere. De maguk az írók felfigyeltek kísérletére.

Moldován darabjainál sokkal nagyobb hatása lett Almási Tihamér *Tót leányá*nak, melyet a Népszínház 1882. nov. 3-án mutatott be. Pedig az első előadáson ez a mű is kegyetlenül megbukott. A szerző meg sem jelenhetett a lámpák előtt. A bemutatót követő, előre megrendelt vacsora pedig az egyik kortárs szerint halotti tornak is beillett volna.[3] A darab azonban kiheverte a bemutatón elszenvedett bukást és rövidesen 100 előadást ért meg.

Meséje abból indul el, hogy tótok nyári munkára vonulnak le az egyik magyar faluba. Hankába beleszeret az egyik magyar legény, de szülei a leány tót volta miatt ellenzik a házasságot. A fiút egyébként egy magyar leány is magába akarja bolondítani s bájitalt kever a borába. (Ezt a szert egy vénasszonytól kapta, ez meg egy baromorvostól, aki beteg csikónak szánta.) Az italt véletlenül az egyik tót legény issza meg s rosszul lesz tőle. A baromorvos meglátta, amikor Julis a borba töltötte a szert, s megfenyegeti, hogy mérgezés miatt feljelenti, ha nem lesz a felesége. A bonyodalom további fordulatait fölösleges elmondani. Minden jóra fordul, s végül tót leány és magyar legény összekerülnek.

Az összeütközés főmozzanatára nyilván Lukácsy Sándor *Vereshajú*ja (1877) volt hatással. Amiképen ott a vereshajúság,

[1] Nyomtatásban ez sem jelent meg. Kéziratos példánya a Nemzeti Múzeumban található: Qu. Hung. 1769.

[2] *Kelet*, 1881. okt. 23.

[3] Verő György: *A Népszínház Budapest színi életében*. Budapest, 1925. 190. l. — A mű megjelent mint a *Népszínház Műsorá*nak füzete.

itt a leány tót nemzetisége az oka a szülői ellenkezésnek, s mint amott, itt is a leány nemes lelke győz az elfogultságon. Beöthy Zsolt ezenkívül még más hatást is észrevett. Rámutat Abonyi Lajosnak *A néhai meszes tót* című novellájára. Itt is egy magyar parasztlegény szeret bele egy vándorló tót leányba s «egy anekdóta-szerű kaland után» feleségül veszi.[1]

Az első előadás közönségét nyilván a történet nehézkes elindulása, a szerkezet mesterkéltsége, a fordulatok véletlenszerűsége, valamint a komoly és bohózati elemek szervetlen összekeverése tartotta vissza a tetszésnyilvánítástól. De közrejátszhatott az a körülmény is, hogy a tót alakok rokonszenvesebbek, mint a magyarok. A színház maga mindent elkövetett a siker érdekében. A darabot elsőrangú szereposztásban mutatta be, a díszletek nagyon tetszetősek voltak, s Blaháné öltözete — ő játszotta Hankát — az Iparművészeti Múzeumban elhelyezett népviseletek egyik példánya után készült.[2]

Az előadásra fordított gond, a hang frissesége, a nemzetiségi környezet újsága és Serly Lajos zenéje végül is meghozta a sikert. Az «Ici-pici nyúl»-nóta pedig sokáig népszerű dal maradt, s az utcát is meghódította.[3]

A hatáson felbuzdulva Almási két esztendő mulva újabb nemzetiségi népszínművel állít a közönség elé. *Cigány Pannája* azonban nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket.[4]

Cselekvénye három ágra szakad, de a végén a szálak egybefonódnak. Marci, Vámosi törvénybírónak fia, annyit hall Cigány Panna szépségéről, hogy a falu népe előtt megfogadja: majd ő megmutatja, miképen kell elbánni a begyes leánnyal. Csakugyan megzavarja Panna fejét, de közben maga is beleszeret. Mikor az önérzetes cigányleány hírt vesz a legény fogadásáról, ellöki magától. Később azonban mégis az övé lesz, mert meggyőződik róla, hogy a fiú igazán szereti. A dráma másik ága, hogy Rudi cigányvajda bosszút akar állani Vámosin. Sok évvel azelőtt rajtakapta a bírót, amikor feleségét megölelte. Kést emelt az asszonyra, meg is sebezte, de az nem halt meg, hanem világgá ment s magával vitte Rudi kis fiát. Most a bosszúvágyó vajda kicsalja Vámosit az erdőbe s két pisztolyt tesz eléje. Egyik töltve van, a másik üres. Kényszeríti Vámosit, hogy válasszon közülük és lőjön magára. Az erdőbe érkező falusiak megakadályozzák az istenítélet-szerű párbajt. Végül kiderül, hogy Marci Rudinak elveszett fia. A cselekvény harmadik ága egy községi bíróválasztás körül bonyolódik.

[1] *Színházi esték*. Budapest, 1895. A darabról szóló bírálat.
[2] *Budapesti Hírlap*, 1882. nov. 3.
[3] Verő György i. m., — *Vasárnapi Ujság*, 1882. 46. sz. — *Fővárosi Lapok*, 1882. nov. 4.
[4] Első előadása 1884. ápr. 4. a Népszínházban. Megjelent az *Olcsó Könyvtár*ban.

A darab menete elég friss, eleven, de a cselekvény zsúfolt. A szereplők nem cselekszenek szükségszerűen, hanem az író önkénye szerint. A mese egyes szálainak egymásba fonása eléggé sikerült, a fordulatok és a kifejlés azonban épen olyan szeszélyesek, akárcsak az alakok jellemzése.

A bemutató közönsége ezt a művet is hidegen fogadta, akárcsak a *A tót leányt*, a többi előadásé azonban nem javította meg a véleményt, mint az előbbi darab esetében történt. A lényegbeli hibákon kívül hozzájárulhatott az elutasító magatartáshoz az is, hogy a cigányokat a magyar irodalomban megszoktuk komikus alakoknak tekinteni, Panna és Rudi azonban komoly, romantikus temperamentumok: cigányos beszédjük nem illik a szenvedélyes kitörésekhez.[1] Az egész műből voltaképen csak egyetlen dal az, ami igazán népszerű lett.[2]

A cigányélet mint komoly drámai anyag ezután nem is vonzott nevezetesebb színműírót. Csak a Krisztinavárosi Színkör színpadán próbálkozott meg két esztendő mulva vele Mészáros István a *Cigányvér* című népszínműben. A lírai elemek túlnyomósága miatt a darab pár előadás után végképen letűnt a műsorról.[3]

Természetes, hogy a cigány mellett a zsidó is megjelent mint népszínműi tárgy és főalak. Klárné Angyal Ilkától, a Népszínház kiváló komikájától 1884. november 21-én került bemutatásra *Az árendás zsidó*.[4] Ez a filosémita tendenciájú színmű mint ellenhatás kapcsolatban lehet az akkoriban rövid időre föllángolt zsidóellenes mozgalommal.[5]

Blum Dávid kocsmáros és felesége — mivel maguk gyermektelenek — egy anyjavesztett kis leányt nevelnek fel. Annyira magukénak vallják a kis teremtést, hogy később is, amikor már felserdült, s amikor más faluba költöznek vele, mindenki az ő gyermeküknek hiszi. A szép leányba beleszeret a falusi bírónak fia. A zsidó házaspár azonban hitsorsoshoz akarja erőltetni, s természetesen a bíró is tiltakozik, hogy fia zsidót vegyen el. A szülői kényszerítés elől a két fiatal megszökik. Egy vendégfogadóba vetődnek, ahol kiderül, hogy a tulajdonos épen a leány apja. Annak idején türhetetlen féltékenysége miatt hagyta ott a felesége. Most természetesen,

[1] *Vasárnapi Ujság*, 1884. 15. sz., *Fővárosi Lapok*, 1884. ápr. 5., Verő György i. m. 192. l.

[2] «Cigány Panna az a híred, — Hogy köbül van a te szíved. — Kő a szíved, jég az ajkad: — A szerelem — A szerelem — Nem fog rajtad.» (Énekelte Blaháné cimbalom-kísérettel a I. felvonás 1. jelenetében.)

[3] Bemutatója 1884. aug. 14-én. Nyomtatásban nem jelent meg. Súgókönyvét sem ismerem. L. róla: *Budapesti Hírlap* 1884. aug. 15. és *Fővárosi Lapok* 1884. aug. 15.

[4] Nyomtatásban nem jelent meg. Rendezőpéldánya a Nemzeti Színház könyvtárában.

[5] Demény Mária: *Az újabb magyar népszínmű története*. 31—32. l.

hogy napvilágra jön a leány kereszténvvolta, a fiatalok egybekelésének akadálya elhárul.

Klárné Angyal Ilka teljesen a népszínművek taposott útján jár. Bizonyos színpadismeret kétségtelenül mutatkozik a darabban, de egyéb említésreméltó sajátságai nincsenek. Furcsa, hogy a szerző a népies dalok közé kuplét is vegyít s ezzel mintha egy pillanatra átcsapna az operett területére. Bántó valószínűtlenség, hogy a második felvonás nyilt utcán pereg le, pedig egészen intím jellegű dolgokról esik szó benne.[1]

Nyilván *Az árendás zsidó* főfordulata járt eszében Lukácsy Sándornak, amikor az 1887. szept. 23-án a Népszínházban bemutatott *Rebekáját* megírta.[2] Itt azonban a származási titkok kiderülésének valóságos áradata hömpölyög a néző elé. A hősnő egy zsidó kiejtéssel beszélő leány. Szerelmes a jegyzőbe, aki magáról azt hiszi, hogy zsidó. Természetesen gondosan rejtegeti származását, de hiába. Kipattan zsidó volta, épen akkor, amikor Rebekáról meg az sül ki, hogy keresztény. Végül is azonban jóra fordul minden, mert — óh csodák csodája! — rájövünk, hogy a jegyző *mégsem* zsidó.

A darabnak nemcsak a tartalomból kivilágló erőszakoltság az egyetlen hibája. Még sokkal nagyobb baj az egészen eláradó ízléstelenség.[3]

Kedvesebb hangú nemzetiségi népszínmű került bemutatásra a Népszínház deszkáin 1889. nov. 15-én. A művet jó hír előzte meg: a színház pályázatának megnyert 100 aranya. Címe: *Náni*, szerzője: Follinusz Aurél.[4]

A bonyodalomnak csomója ugyanaz, ami a legtöbb nemzetiségi tárgyú darabban. Egy Boszniából hazatérő magyar baka magával hozza sváb kedvesét, akit útközben Glogovácon ismert meg. Velük jön Náni apja és bátyja is, hogy megnézzék a magyar legény gazdaságát. Azonban a fiú nagybátyja, Szilasi Péter, is szemet vet a csínos menyasszonyra, maga akarja elvenni, a bakának pedig a saját leányát szánja. Ha a fiú ellenszegülne, el van szánva, hogy tönkre teszi ennek anyját, akinek egész vagyona a kezében van. Amikor kiderül, hogy Józsi szegény, az öreg német is ellene fordul a házasságnak s kényszeríti leányát, hogy szakítson kedvesével. Kétségbeesésében Józsi öngyilkosságot akar elkövetni, de kicsavarják kezéből a pisztolyt. Erre az öreg elérzékenyedve neki adja a leányt, s az anyagi bonyodalom is rendbejön valahogy.

[1] *Vasárnapi Ujság*, 1884. 48. sz. — *Fővárosi Lapok*, 1884. nov. 22.

[2] Nyomtatásban nem jelent meg. Súgókönyve a Nemzeti Színház könyvtárában.

[3] *Vasárnapi Ujság*, 1887. 40. sz. A népszínművet gyöngesége ellenére is a Krisztinavárosi Színkör 1890. júniusának végén felújította. (L. az egykorú lapokat!) Talán Dankó Pista zenéje vonzotta a közönséget.

[4] Súgókönyve a Nemzeti Színház könyvtárában.

A felépítésen kapkodás látszik, s a darab hangluata is nagyon billeg; az első felvonás csapongóan vidám, a többi egyszerre csak komorrá válik. Ami a jellemzést illeti, feltűnő, hogy a sváb figurák rajza lényegesen sikerültebb, mint a magyar alakoké. Említésreméltó, hogy egyik fordulatára, amikor Józsi erszényt vág Náni szeme közé, egy nagysikerű francia szalon-darab hatott: Dumas *Kaméliás hölgy*ének nagyjelenete. A közönség nyilván a legtöbbet egy Bukovay Absentius-féle ősjogász figuráján derült, aki állandóan kártya- és billiárdnyelven beszél. A darab a hibák ellenére is népszerűvé tudott válni, s nemcsak a fővárosban, hanem vidéken is sokszor játszották.[1]

Lászy Viktornak a Krisztinavárosi Színkörben 1890. május 19-én bemutatott *A mádi zsidó*ját csak épen megemlítjük. Egykorú bírálatok szerint a főalak áldott, jó ember volt, a szerelmes párnak valóságos őrangyala. Amennyire a szöveg ismerete híján meg tudjuk állapítani, a darab telve lehetett más népszínművekből merített mozzanatokkal.[2]

A következő esztendő ismét Klárné Angyal Ilkától hoz nemzetiségi népszínművet. Az 1892. ápr. 23-án a Népszínházban színrekerült *Szép Darinka* valóságos gyüjteménye a népszokásoknak és etnográfiai elemeknek.[3]

Csörgő községi bíró azt akarja, hogy fia, Balázs, egy Holló nevű gazdag mészáros leányát vegye el. A bírónak ugyanis nagy szüksége van pénzre, mert hogy a végrehajtás szégyenét elkerülje, hozzányúlt a község vagyonához. A Csörgő-fiú azonban egy bosnyák leányt szeret, akivel katonakorában ismerkedett meg, s akinek családjánál el volt szállásolva. Apja kényszerítése előtt mégis meghajlik. Épen amikor kézfogóját ünnepli a mészáros-leánnyal, beállít a faluba egy bosnyák medvetáncoltató csoport, köztük a fiú-ruhába öltözött Darinka. Természetesen nagy kavarodás támad. A mészáros megtagadja leányát Balázstól. Erre a bíró másik gyermeke, Lidi akarja magát feláldozni apjáért. A még javakorban lévő Hollónak szinte ő maga kéri meg a kezét. A mészáros örömmel venné el a szemrevaló leányt, az áldozatra azonban nem kerül sor, mert Darinka tekintélyes összeget örökölt apjától s kifizeti leendő apósa minden kötelezettségét. Közben Lidi is megszeretett egy bosnyák legényt, s így ez a darab is kettős vegyes házassággal végződik.

Sok valószínűtlenségre felépített történet. A megoldás meg épen deus ex machina-szerű. Érzi ezt maga az írónő is, amikor

[1] *Vasárnapi Ujság*, 1889. 47. sz. *Fővárosi Lapok* 1889. nov. 16. Verő György i. m. 234. l.

[2] *Fővárosi Lapok* 1890. máj. 19. és egyéb egykorú újságok.

[3] Nyomtatásban nem jelent meg. Súgókönyve a Nemzeti Színház könyvtárában.

Balázszsal a darab vége felé ezt mondatja: «Most velünk volt az Isten. E védangyalt küldte nekünk megmentésünkre. De ilyen égi csodák ritkán esnek az életben.» — Maga a felépítés és az anyag megmunkálása elég színpadismeretre vall, a megszokott népszínműi formával szemben azonban nem mutat eredetiséget. A magyar és bosnyák szereplők egymással való beszélgetése úgy intéződik el, hogy amikor Balázs Boszniában tartózkodott, rákapatta Darinkát a magyar szóra. Lidi pedig igen kedves jelenetek során tanítja magyarul az egyik bosnyák legényt.

Etnográfiai mozzanatokkal tele van a darab. Előfordul benne kólótánc és több szerb dal szerb szöveggel. Említésreméltó írói merészség, hogy színpadról bizonyos aktualitásokra is kiszólnak a szereplők: emlegetik — természetesen név nélkül — Baross Gábor minisztert, a vasútépítést és a zónarendszert.

Budapesti nagy színpadra nem került, de vidéken elég sokszor játszott darab volt Törös Tivadar, aradi ujságírónak *Az örmény* című népszínműve. A nagyváradi színház mutatta be 1891. június 22.-én, de van tudomásunk aradi és eperjesi előadásairól is. Hogy három év mulva az óbudai szinkör is elővette, arra mutat, hogy lehetett valami közönségvonzó a darabban.[1]

Amennyit a korabeli híradásokból össze lehet róla szedni, — bohózatba, sőt operettbe hajló népszínmű lehetett. A népdalok mellett kuplék, valcerek, indulók (Barna Izsó szerzeményei) is előfordultak benne. Főalakja a *Bolond Istók* révén annak idején népszerű Afganisztán Vártán, szamosújvári ügyvéd volt. Örményeken kívül szerepeltek benne oláhok is, zsidók is, sőt még — magyarok is.

Almásy Tihamérnak *Spitzer Régi*je (Népszínház, 1892. okt. 5.) nem nevezhető voltaképpeni népszínműnek. Meséje városban játszódik, s alakjai a paraszti osztálynál magasabb társadalmi rendhez tartoznak. A darab irányzatos volt: a polgári házasság mellett feszített lándzsát. A címszereplő nem főalakja a darabnak. Voltaképpen nem cselekszik egyebet, mint közbenjár a szerelmesekért. Egyébként az egész mű vaskos, nem egyszer ízléstelen.[2]

Az 1892-es és 1893-as évben három azonos című nemzetiségi darabról van tudomásunk: Kerekes P. Mihálynak, Margitay Dezsőnek és Paál Gyulának *Cine mintye*-iről. Kerekes

[1] Nyomtatásban nem jelent meg. Súgókönyvét sem ismerem. Előadásairól: *Pesti Hirlap* 1891. jún. 24., 1895. márc. 2. 1894. júl. 4., *Budapesti Hirlap* 1894. júl. 4.

[2] Nyomtatásban nem jelent meg. Súgókönyve a Nemzeti Színház könyvtárában. V. ö. *Pesti Hirlap* 1892. okt. 6., *Budapesti Hirlap* 1892. okt. 6.

darabja Székesfehérvárott került színre, Paál Gyuláé[1] Rimaszombaton.[2] Margitay Dezső műve a Népszínházban 1893. március 17.[3]

Közülük csak Margitay darabjáról érdemes pár szót ejteni. Művében az író sötétebb színeket használt, mint általában népszínműveinkben megszoktuk. Ez dicséretes sajátság volna, meséjének lassú haladása, bágyadt mozgása azonban megakadályozta, hogy hatása legyen. Olyan faluban játszik, ahol magyarok és oláhok vegyesen együtt élnek. Egyik alakja, Kasku, Erckmann-Chatrian valaha eléggé népszerű *A Rantzauk* című darabjából az öreg Rantzaut juttatja az olvasó eszébe.

Ugyancsak komorabb hangú népszínmű Zöldi Mártonnak *A pópa* című négyfelvonásos darabja.[4]

A darabnak csupa oláh szereplője van. Egy pópa felnevel egy árvízből kimentett leányt, Maricát. Mikor a leány felnő, neveltjébe beleszeret. A szép teremtésért két oláh legény is bolondul. Összeverekednek miatta, s az egyik megöli a másikat. A pópa özvegyember, s mivel az egyházi törvények nem engedik az újranősülést, leveti reverendáját.

A napilapok bírálatai megállapítják, hogy bár teljesen oláh környezetben játszik, nincsen semmi igazán oláh jellege. Szentimentális hangú, nagyon közepes munka lehetett.[5]

A nemzetiségi népszínművek divatjának elindítója, Moldován Gergely még egyszer megpróbálkozik kedvelt műfajával. Négyfelvonásos népszínművét, *Flórika szerelmét*, 1901. nov. 30-án mutatta be a Népszínház.[6]

Az erdélyi havasokban játszó darabnak csomója Bokotán gazdag juhász fogadott fiának, Jonnak szerelme egy szegény szénégető asszony leánya, Flórika iránt. Leányrablás, átok, egy régesrégi titok kipattanása a mese mozgatói. Az erős összeütközés persze itt is kibékítően oldódik meg.[7]

A nemzetiségi népszínművek korszaka 1903. szept. 9-én, a Népszínházban bemutatott *Cigányélet*tel zárul. Szerzője, Dankó Pista, a bemutatókor már nem élt. Emlékműve javára hozta színre a Népszínház.[8] A gyenge kísérlet Rigó Jancsi cigány-

[1] *Pesti Hirlap*, 1892. jún. 23. Szövegét nem ismerem.

[2] «*Gömör-Kishont*», 1893. okt. 12. és okt. 19. Szövegét nem ismerem.

[3] Nyomtatásban nem jelent meg. Súgókönyve a Nemzeti Színház könyvtárában. V. ö. *Vasárnapi Ujság*, 1893. 13. sz., *Pesti Hirlap*, 1893. márc. 18., *Budapesti Hirlap*, 1893. márc. 18.

[4] A Városligeti Színkör mutatta be 1894. aug. 31-én. Nem jelent meg nyomtatásban. Szövegét nem ismerem.

[5] *Fővárosi Lapok*, 1894. szept. 1., *Pesti Hirlap*, 1894. szept., *Budapesti Hirlap*, 1894. szept. 1.

[6] Nyomtatásban nem jelent meg. Kéziratos példánya a Nemzeti Múzeumban. Qu. Hung. 1911.

[7] *Budapesti Hirlap*, 1901. dec. 1., *Pesti Hirlap* 1901. dec. 1.

[8] Szövegét nem ismerem. V. ö. egykorú lapok bírálatait és Verő György i. m. 303-304. l.

prímásnak akkortájt nagy port felver szerelmi kalandját választja a cselekmény kiinduló pontjául. A nevek természetesen mások, de a vonatkozás világos. A csak szerzője miatt érdekes népszínműről nem lehet sok szava az irodalomtörténetírásnak.

A magyar népies színműirodalom ekkor már új, termékeny utakra tért. Gárdonyi Géza *Bor*a megmutatta azt az egyik irányt, amelyen haladva a műfaj felfrissülhet és új értékeket hozhat irodalmunknak. Addigi népszínműveinkben szervetlenül vegyült össze a zenével-tánccal tarkázott stilizált főtörténet a valószerűen megrajzolt mellékalakok észjárásával és beszédjével. Gárdonyi ezekben az epizódfigurákban mutatkozó valószerűbb ábrázolási formát önállósította, illetőleg emelte darabjában a főtörténet rangjára. Ezáltal kiválasztotta a régi népszínmű egyik alkotó elemét. A táncos-muzsikás, stilizált elem, a népszínművek e másik alkotója, — *A bor* 1901-iki bemutatója után három esztendővel önállósult népies operetté Bakonyi-Kacsóh rendkívüli sikerű *János vitéz*ében.[1]

A nemzetiségi népszínmű abból a helytelen írói meggondolásból fakadt, hogy egy mozdulatlanságba dermedt műfajt pusztán tárgyi variációkkal fel lehet frissíteni. Nem vette észre ez az irány, hogy csak jelentős formai átalakulás vagy az írói szemléletnek gyökeres megváltozása hozhat az irodalomban új, életképes mozgalmat. A nemzetiségi népszínművekben ilyesmiknek nyoma sem volt. Szerzőik ugyanazzal a szerkesztési móddal, ugyanazzal a szemlélettel, ugyanazokkal az alakokkal és sorsfordulatokkal, ugyanazokkal a rekvizitumokkal dolgoztak, mint a magyar falusi életből merítő kollégáik. Csak a ruhák változtak, akik hordozták, lényegben ugyanazok a színpadi figurák maradtak. Az egész műfaj-változat puszta ismételgetése volt az ugyanakkor ugyanazon a színpadon velük párhuzamosan futó magyar környezetű népszínmű-típusnak.

Az újnak hirdetett irány nem hozhatott hát lényegében semmi újat. Termékei közül egyik-másik megélt egy-két esztendőt, de hosszabb ideig nem tudtak színpadon maradni. Vizsgálatuk csak az irodalom- és a színháztörténészt érdekelheti.

GALAMB SÁNDOR.

---

[1] V. ö. Hevesi Sándor: *A régi népszínmű és a magyar nóta* c. értekezését *Az igazi Shakespeare és egyéb kérdések* c. kötetben. Budapest, 1920.

A ROMANTIKUS TOLDY.

(Első közlemény.)

1. Toldy Ferenc Gyulai Pál megállapítása alapján mint klasszicista élt az irodalmi köztudatban.[1] Gyulai állítását megokolás nélkül, tekintélyi alapon teszi, de mintegy a sorok között érezteti, hogy Toldyban Kazinczy irányának követőjét s munkásságának szerves tovább folytatóját látja, — Kazinczy klasszicista, következésképp Toldy is az lesz. Kutatóink Gyulai megállapításával nem szálltak szembe, s csak Bánóczinak Kisfaludy Károlyról szóló,[2] valamint Farkas Gyulának a magyar romantikát tárgyaló könyvében[3] találunk — ott inkább ösztönszerű, itt tudományosan megalapozott — véleményt arról, hogy Toldy — már nemzedéke szempontjából is — romantikus. Romantikus volt Toldy, erre utalták családi körülményei, neveltetése, ezt bizonyítják saját és kortársai vallomásai, ezt igazolja — főleg ifjúkori — munkássága.

Mindkét szülője német s föltehetőleg magyarúl nem is tudtak. Édesapja, Schedel Ferenc, Budán postatiszt, aki azonban társadalmi állásánál lényegesen magasabb szellemi műveltségről és főleg érdeklődésről tett tanuságot. Mintegy 500 kötetnyi könyvtárában jobbára a francia racionalisták voltak képviselve, s ő maga törhetetlen híve maradt II. József felvilágosodott irányának. A magyarság iránt nem annyira nemzeti, mint inkább kenyérkereseti szempontból viseltetett érdeklődéssel: hivatalában találkozót adott egymásnak Buda akkori szellemi vezető rétege s első kézből olvasta a postahivatalban a folyóiratokat. Ez az állandó érintkezés feltétlenül felébreszthette Schedel érdeklődését a magyar nép iránt, s talán megérezte azt, hogy ezen a földön csak annak lehet jövője, ki nemcsak testileg, hanem szellemileg is együtt él a magyar föld birtokosaival. Éppen ezért fiát elküldte egy évre Ceglédre magyar szóra. Milyen szép alkalmat szerzett vele, hogy rámutassunk a magyar föld romantikus átalakító erejére, mely a német embert már az első nemzedékben átalakítja s őt a magyar

[1] Gyulai Pál: *A magyar irodalom története 1807–1848.* Egyetemi előadás.
[2] Bánóczi József: *Kisfaludy Károly és munkái.* I-II. 1882—1883.
[3] Farkas Gyula: *A magyar romantika,* 1930.

föld szerelmesévé teszi. Farkas Gyula csakugyan így magyarázza Schedel postatiszt tettét, és Toldy Ferenc magyarrá válását az ébredező magyar irodalom nemzetiesítő hatásának érezteti.[1] Alig hihető azonban, hogy ez a ridegnek tetsző ember, kinek «politikai kátéjában a nemzetiségi eszmének hely nem jutott», ilyen megértéssel, sőt megérzéssel viseltetett volna a magyarság célkitűzései iránt. S valóban maga Toldy életrajzi visszaemlékezéseiben egészen világosan és félreérthetés nélkül kimondja, hogy atyja «álláspontja még tisztán világpolgári volt», s midőn őt magyar szóra fogta, «a hasznosság tekintete vezette elhatározásában».[2] De nem is lehet ez másképen, ha meggondoljuk, hogy a gyermek Toldy a gimnázium hatodik osztályát Kassán végezte, hogy a tót nyelvben is jártasságot szerezzen. Bár a pánszlávizmus már kezdte bontogatni szárnyát, — és épen Pesten — mégis alig érthető, hogy Schedelt a tót nemzetiségi mozgalmak jövőjébe vetett bizalom késztette volna fiának tót nyelvre való taníttatására, vagy ha igen, az is csak tételünk helyességét: Toldy atyjának opportunitását igazolja.

Mégis otthonról hozta magával Toldy nyelvünk, nemzetünk s annak hagyományai iránt érzett szinte megfoghatatlan érdeklődését. Édesanyja oltotta belé hazánk iránt érzett szeretetét. Sajátosan romantikus vonás ez. Schedelné ifjúkorát Bécsben töltötte, ahol még élénken élt az emlék Mária Teréziáról, a gáláns magyar urakról, a vidám magyar testőrökről. Thalherr Jozefin ezt a magyarral rokonszenvező levegőt szívta be gyermekkorában Bécs falai között, s ezt nem rejtegette kis fia előtt sem. Ennek a németül beszélő magyar asszonynak — magyar nemesleány volt s ezt mindig büszkén hangoztatta is — «emelkedett, mondhatni költői lelkülete» ismertette meg a gyermekkel a magyarság «specifikus szeretetét», jóval előbb, mint bárki más.[3]

Goethe ismert mondásának igazolódása Toldyn megmagyarázza, hogyan vált a Víziváros német gyermeke lélekben és nyelvben magyarrá, de nem világosít fel magyar íróvá válásáról. Ebben a korban — a XIX. sz. húszas éveinek elején vagyunk — fölébred egész Európában a nemzetiségi eszme, visszahatásképen Napoleonnak nemzeteket eltipró törekvéseivel szemben, s céljául tűzi ki, hogy a nemzetiségeket öntudatos nemzeti életre kelti. Nálunk ez az önálló nemzeti életre való nevelés Bessenyei óta a magyar irodalom fejlesztésében lelte jóformán egyetlen megmérhető nyilatkozását. A nyelv fejleszti a művelődést, a műveltség viszi előbbre a nemzetet, írjunk tehát magyarul, — ez az összefoglalása irodalmunk célkitűzésének.

[1] Id. m. 183. l.

[2] *Toldy Ferenc hátrahagyott irataiból.* Kiadta T. I. Budapesti Szemle. 19. k. 397–399. l.

[3] U. o.

Ezt a szellemet találja a fiatal Toldy már Kassán, hol először ismerkedik meg Pető *Krónikája* és Baróti Szabó Dávid *Verskoszorúja* által a magyar multtal és az addig számára ismeretlen magyar költészettel. Mindkettő magával ragadta és elhatározó hatással volt jövőjére. Megerősítette ezt a hatást a «szent öreg», Virág Benedek, aki 1820. december 31-én őt és jó pajtását, Bajzát, e szavakkal fogadta be a magyar írók rendjébe: «Ne feledjétek, mivel tartoztok a közös édesanyának s maradjatok hívei érzésben és testben.»

Ez a jelenet kijelölte pályáját; de még nem tette azzá, ami lett belőle: romantikus íróvá, majd romantikus teoretikussá. Ehhez egy sokkal kifejezőbb, sőt erőszakosabb egyéniség kellett, mint a szelid, jóságos Virág. Ezt is elérte Toldy. Az egyetemen hallgatta Horvát Istvánt, annyi derék magyar nemzedék fáradhatatlan, lelkes, magával ragadó tanítóját. Általa nemcsak az irodalomnak, mint a nemzetiség egyik fenntartójának szeretetével telt meg a lelke, hanem sétáikon, közösen eltöltött estéiken, sőt éjjeleiken is a romantikával nem mint elmélettel, hanem mint gyakorlattal ismerkedett meg. Horvátban a romantikus tudós általános exaltációjában való megrögződést láthatunk. Ő a romantikát minden magyar író és tudós előtt először és elsőkézből kapta. Mikor Schlegel Frigyes 1809-ben Magyarországon járt, Horvát lefordította neki a *Himfy*t németre, majd a romantikus elméletírót magyarra tanította.[1] Abban az időben, mikor a haza fogalmát oly kevesen érezték át nálunk, s a magyarság munkáiról a külföld, de még a magyarok sem igen vettek tudomást, mindenesetre nagy jelentősége volt tulzásainak. Ő volt a magyar tudományos romanticizmusnak legjellemzőbb képviselője. Nem tudjuk, hogy mikor Toldy néhány esztendő mulva *Handbuch*jában Etele király korából való énekekről szól, majd Hunfalvy ellenében a hún-mondák magyarságát vitatja, nem Horvát délibábos magyarsága szól-e korához, mindenesetre az ő józanságán és nyugodt vérmérsékletén megszűrve.

Horvát István mellett két egyéniség volt Toldyra — még nem a romantikusra, hanem az íróra és literátorra — döntő hatással. Az egyik akkor ejtette ki sok harcban, polémiában megedzett tollát kezéből, mikor a kis Schedel az első német szavakat gügyögte, a másik élt és közvetlen hatással volt Toldy kialakulására. Az első Révai. Az ő tanítását Toldy fenntartás nélkül magáévá tette. Az ő elveiért szállt először vitába a jóformán még gyermekifjú gyűlölt professzorával, Verseghy védőjével, Czinke Ferenccel. Virág és Horvát mellett Révai nevelt a magyarul beszélő ifjúból magyar írót.

[1] V. ö.: Waldapfel József: *Ötven év Buda és Pest irodalmi életéből.* Bp. 1936. 194. l.

Kazinczy, a másik egyéniség, Toldy számára több volt, mint irodalmi vezér, több mint jóbarát: eszményképe lett, kinek agitátori, irodalmi vezéri és központi munkáját ő akarta folytatni. Kazinczyhoz, mondhatni, rokoni vonzalmak fűzték: annak ellenére, hogy nála negyvenhat évvel volt idősebb, Kazinczy mindig a legmélyebb tisztelettel és szeretettel közeledett ifjú barátjához. 1828. február 18-án találkoztak először Pesten s ez után Kazinczy elragadtatással írja: «Szerettelek, mielőtt láttalak volna, de látásod neveli becsedet előttem, nem fogyasztá. Te nemcsak tanult, munkás társam vagy, hanem oly szeretetreméltó ember azonfelül, kit nem lehetne nem szeretni, ha semmit sem írt volna is. Oh, majd ha nem leszek is, hidd, hogy a sírban is örülni fogok ragyogásodnak, s örvendeni, hogy Téged láttalak kevélykedni, hogy szerettél.»[1] Majd másutt ismét ezt olvassuk: «Én az Urat szerettem társai között leginkább.»[2] Ezt a meleg vonzalmat megmagyarázza hasonló egyéniségük: Toldy is ép oly meleg barátsággal fordult minden kezdő író felé, mint a széphalmi mester, és segítette őket az egyelőre még keskenyre taposott csapáson. Természetesen nem volt oly kritikátlan, hisz az izmosodó magyar irodalom elejthette a csak viszonylag sikerültet is. A társas érintkezés formáiban mindketten egyaránt szeretetreméltóak, szívesek, megértők, barátságosak voltak. Hasonló volt bohémségük, teljes érzéketlenségük az anyagiak iránt, amely mindkettejüket gyakran sodorta nehéz helyzetbe.[3] S ha még hozzá tesszük, hogy mindketten céltudatosan vezetik, irányítják az irodalmat, érthetőnek és elfogadhatónak látszik Gyulainak Toldyra, mint klasszicistára vonatkozó megállapítása. Valóban, az ifjú Toldy Kazinczy nyomán indul. Ő látszott a legalkalmasabbnak arra, — különösen közvetlenül fellépése után — hogy Kazinczyt kövesse. Hiszen ugyanakkor, amikor megismerkedik a romantikával s annak hatása alatt lefordítja — jellemző a még kialakulatlan ízlésre a tárgyválasztás — Schiller *Räuber*jét, nekilát egy jellemzően klasszikus munka fordításának is: megismerteti a magyar közönséggel *Isocrates erkölcsi intések*et. De ugyanebben az időben már azt írja Kazinczynak: «Alig várjuk már Szallustot... bár őt soha nem... studiroztam, csak olvastam, — mert az új népek literaturája elkapott.»[4] Az új népek literaturája pedig a német romantikus irodalom volt. De minden hasonlóságuk mellett is volt egy lényeges elválasztó sajátság, mely elegendő volt, hogy Kazinczyt klasszicistává, Toldyt romantikussá avassa és evvel Gyulai állítását megcáfolja: állásfoglalásuk a nemzeties-

[1] *Kazinczy levelezése.* XX. kötet. 520. l.
[2] *Kazinczy levelezése Kisfaludy Károllyal.* 204-5. l.
[3] V. ö. *Ipolyi Arnold levelei Toldy Ferenchez.* IK. 1926. 76—86. l.
[4] *Kazinczy levelezése.* XX. kötet. 470. l.

séggel szemben. Kazinczy szeme előre néz, csak a jövőt látja, tényként kezeli, hogy magyar irodalom nincs, nem is volt, tehát meg kell teremteni a jövő számára. Ezért nem restell semmi fáradságot, nem sajnál anyagi áldozatot, hogy az alig sarjadó magyar irodalomból a jövő számára a Nyugattal is versenyképes irodalmat teremtsen. Toldy célja ugyanez volt, de ő azt tartotta, hogy jelen mult nélkül, ma tegnap nélkül, fa lombja annak gyökere nélkül nincs. Kazinczy látnoki szemmel érezte meg a jövő irodalmát, Toldy ellenben, a «magyar irodalom kincstárnoka,» a multat kereste meg, abban látta magyarságunk zálogát, átnézte az elhanyagolt könyvtárakat, végigböngészte számos főúri padlás egérrágta anyagát, hogy bebizonyítsa, hogy nekünk szellemi téren nincs semmi szégyelni valónk gondtalanabb életű nyugati szomszédainkkal szemben.[1]

De messze még az út odáig! Egyelőre az alig húsz esztendős ifjú választúton áll. Vonzza Kazinczy egyénisége, vonzza bűvkörébe a német klasszicizmus, melynek alkotóelemeivel az atyai házban ismerkedett meg. Ez az irány nemzetközi, vagy legalább is világpolgári jellegű. Nem a magyarságból indul ki és halad az általános emberi felé, hanem az utóbbiból kiindulva keresi — sokszor hiába — az útat a nemzeti irányába. Ez érteti meg velünk Kazinczy fanyar kritikáját a *Zalán futásá*ról: «Nem szeretem azt a nekidühödt nemzetiséget, szeretném, ha a rein menschlich is szólana a mellett. Addig éneklik az Árpádiászokat, míg végre belecsömörlünk.»[2] Toldyt ekkor már az új irodalom lelkesítette, Kazinczyhoz való, túlságosan személyes kapcsolata feszélyezte, nem érezte magát elég szabadnak, s ezért is, azonkívül pedig igazságérzetétől vezetve, mely nem engedte neki elviselni azt, hogy a szerinte legnagyobb magyar költőt, azon keresztül a magyar irodalmat, sőt az egész nemzetet gáncs érje, keményebben nyomta meg tollát: «Nem nézhettük fájdalom nélkül, hogy a legközelebb mult években oly ítéleteidet kellett olvasnunk, melyekért legjobb esetben korod vádoltatott.» Evvel az 1827-ben kelt levéllel zárul Kazinczy és Toldy viszonyának első része. A másodikat már kemény viták, csatározások zaja teszi hangossá, s a Pyrker-féle fordítási perben találjuk tetőpontját, a harmadikat — s ez már az irodalomtörténész Toldyra vonatkozik, nem is tartozik tárgyalásunk menetébe — Kazinczy szelleméhez, mint ifjúsága nemtőjéhez való visszahajlás és iránta érzett mélységes kegyelet jellemzi.

2. Toldy ekkor már bejutott Bajzával együtt Kisfaludy Károly baráti körébe. Itt új barátok, új eszmék s főleg új szellemi vezér várt rá. Révai, Horvát, Kazinczy után Kisfaludy

[1] V. ö. Szász Károly: *Toldy Ferenc.* Kisfaludy Társ. Évl. XI. 285-314. l.
[2] Kazinczy levele Zádorhoz. 1825. dec.-ben. id. Bánóczi 145. l.

volt a negyedik s talán legerősebben ható egyéniség Toldy életében. Kisfaludy tudatosan felégette a hidat a Kazinczy-nemzedék írói felé és az ifjú írókat gyüjtötte maga köré. Ő volt ennek az ifjú írógárdának lelke. Közte és tanítványai között kölcsönhatást látunk: buzdítja és megbírálja tanítványai munkáját, ezek pedig felhívják figyelmét a külföld fontosabb munkáira. Különösen Toldy volt alkalmas erre a szerepre. Rendkivüli olvasottsága, jártassága a német, angol és francia elméleti művekben, mindinkább erősödő nemzeti érzése, mely magábaszívta és átformálta a kölcsönzött eszméket, alkalmassá tették őt a kis társaság külügyminiszterségére. Mindazt, ami eddig tudatlanul, vagy féltudatosan a lelkében égett a nemzetről, itt csokorba szedve, elméletileg megalapozva megtalálta. Nem áll tehát az, hogy a német romantikának Toldy volt a szállás-csinálója. Ellenkezőleg, a Kisfaludyéknál talált, sokszor kitorratlan gyakorlatot iparkodott magyar romantikus, s ahol ez nem sikerült, német romantikus alapon megmagyarázni.

Kisfaludy Károly körének irodalma a német romantika alapján állva, a goethei és schilleri általánossággal szemben az egyénit hirdeti. A német klasszicizmus az általános, a nemzetfeletti, mert már nem élő, görög-latin kultúrát hirdette eszményének. Ezt és ezzel a tökéletességet elérni, — ez volt a célja a klasszikusoknak. A romantika az általános helyébe a sajátosan egyénit, vagy ennek legjellemzőbb kifejezőjét, a nemzeti kultúrát akarta helyezni.

Schelling bölcseletében minden tünemény, így a természeti is, valamely élő eszmének a lecsapódása. A romantikusok tehát minden természeti tüneményben jelképet, allegóriát találnak. Ez a bölcselet hívta életre a német mitológiát. Ebben találta meg a romantikus közösségvágy egyik tárgyát. De a mitológia mélyebb vizsgálata azt mutatta, hogy a görög és germán istenek nem istenné vált emberek, hanem misztikus jelképei a végtelen természetnek, a természet teremtő erejének és termékenységének. Ez vezet át a közösségvágy másik tárgyára, a romantikus természetkultuszra. A romanticizmusban a természet a láthatóvá vált szellem, melyet a végtelen erő, az éter, az óceán, a föld és a fény alakjában Hölderlin énekelt meg. A klasszicizmus őshazája Róma, de még inkább Athén. A görög istenek Ázsiából vándoroltak át Görögországba, — a német romantika megteszi ugyanezt az útat visszafelé. Számára India, Görögország, Egyiptom istenei és istennői összefolynak. Maga Schlegel Frigyes is azt hitte, hogy az indiai istenekben feltalálta az igazi isteneket, hisz ezek az emberiség őshazájának védői. De megtalálta az útat a romantika a germán ősmitológia felé is: az Edda-dalok a romantikus költészet forrásai lettek. Ezek a germán istenek a maguk érintetlenségében a végtelen természet elemi jelenségeit ábrázolták.

Az eszme valamely formában jelenik meg, tehát minden forma mögött megtalálhatjuk az eszmét. Ha tehát az eszme legjellegzetesebb lecsapódását, a költészetet vizsgáljuk az egyes korokban, azt találjuk, hogy minden kornak megvolt a sajátos vezetőeszméje, melyet az illető kor költészete fejez ki teljesen. Ha tehát az eszmék fejlődését, az eszmék kialakulását akarjuk figyelemmel kísérni, akkor elég, ha a letünt korok költészetét vesszük vizsgálódás alá. Az eszmék tanulmányozása a költészeten keresztül vezet a mult megismeréséhez. A klasszicizmus a harmóniát kereste, az ősképet, a törvényt, az örökérvényű embert, tehát szemben állt a történelemmel, sőt ellensége volt. A romantika a klasszicizmus általánosításával szemben a közös tárgyat, a nép közös életét kereste és találta a történelemben. Tehát a nemzetet és annak kialakulását keresik a romantikusok a történelemben. A romantika történelemszemléletének koronáját Schlegel Ágost Vilmos tette fel a drámai művészetről tartott előadásában. Ebben kimondja, hogy a romantikus színműnek legméltóságteljesebb fajtája a történelmi. De a történelmi színmű legyen valóban nemzeti tárgyú, igazán történelmi és ragadjon vissza minket a felemelő multba. Az eszmét a formában nem mindenki ismeri fel, ahhoz beavatottnak, a schleiermacheri láthatatlan egyház tagjának kell lenni. Éppen ezért a romantika nem a tömegek, hanem a kiválasztottak tana, — ez magyarázza meg a benne nyilvánuló arisztokratikus vonást.

A német irodalomban nemzetiről nem lehetett beszélni, — itt a nemzeti érzést inkább a lovagi mult és az ellenőrizhetetlenül távoli Kelet iránt nyilvánuló érdeklődés helyettesítette. A magyar lélek már alkalmasabb volt a romantika befogadására. Népünk lelkében megvan az ingadozás a szélsőségek között: derűlátás és mélységes levertség, lelkesedés és búskomorság, megpróbáltatás és belenyugvás vegyüléke. De megtaláljuk a magyar romantikában az arisztokratikus vonás ismertető jegyeit is. Irodalmunk kiválasztódási elve korábban mennyiségi jellegű volt, vagyis a nagy magyar tömegekből csak kevesen, s nem mindig alkalmasok éreztek erőt és hivatottságot az irodalomhoz. A romantikának és a romantikusoknak kiválasztó tevékenysége következtében ez helyet enged a minőségi kiválasztódásnak. Ez azt jelenti, hogy mostantól kezdve csak a legkiválóbbak jutnak szóhoz irodalmunkban. A német romantika legjellemzőbb vonása, a nemzeti, nem jut el a magyar irodalomba — mert már itt van századok óta. A magyar irodalomnak a nemzeti gondolat a leghívebb kísérője, de ez nem csupán a mult szemléletében jut kifejezésre, mint a németeknél, — számunkra a mindig aktuális jelen is épen elég nemzeti vonást tüntet fel. A mi romantikánknak nincsen kiforrott elmélete; aki meg tudta volna írni, — Toldy — mindig

csak annyit alakított ki belőle, amennyi a pillanatnyi gyakorlathoz épen elég volt. Így a magyar romantika elméletét Toldy kritikáiból, tanulmányaiból és értekezéseiből kell összeszedegetnünk. Ha ezt megtesszük, meglátjuk, hogy német származása, részben német földön szerzett, de mindenesetre ott kiegészített műveltsége ellenére is magyar talajból, magyar szellemben sarjaztatja ki a magyar romantika elméletét, melynek középpontjában a nemzetiség található. Egyéniségét az imént szemléltük Kazinczyéval egybevetve, ehhez a képhez most csupán néhány kiegészítő vonást adunk, amelyek megmagyarázzák és érthetővé teszik fáradhatatlan romantikus tettvágyát és őt egyénileg is alkalmassá teszik a magyar romantika elmélet- és történetírójának tisztjére. Ilyenek szélsőséges vérmérséklete, hevessége, akár valódi, akár vélt igazságához körömszakadtig való ragaszkodása, tárgya iránt érzett szenvedélyes érdeklődése és mindenekelőtt törhetetlen, megalkuvást nem ismerő magyarsága. Mint romantikus nem volt spekulatív elme, romantikus irodalomszemléletének nyilatkozásában nem helyezkedik bölcseleti elgondolások ingatag és szubjektív talajára, hanem magukból a tárgyalt művekből indul ki és belőlük vonja le a magyar romantika elméletét.[1]

Toldyt a romantika jellemző sajátságai közül főleg a nemzetiesség ragadta meg, — mint láttuk, mestereinek vezetése és irányítása következtében a magyarsággal szemben jóformán gyermekkora óta a legnagyobb csodálatot s a legmelegebb szeretetet érezte, de a romantika hatása alatt ez a bámulat, ez a szeretet szinte a furor sacerig emelkedett. Toldyn is beteljesedett az, amit minden korban látunk: a beolvadtak sokkal türelmetlenebbek, mint a «bennszülöttek». Mint romantikus társai, Toldy is áhította, kereste a borongónak ismert magyar multat. De minél inkább belemélyedt multunk tanulmányozásába, annál inkább azt kellett látnia, hogy annak számos oldala tisztázatlan, vagy épen homályos. Ezeknek az ismeretlen, felderítetlen részleteknek feltárását Toldy is, mint a többi romantikus, elsőrendű feladatának érezte. Az ő nemzeti érzésére hatással volt a magyarságnak nehéz helyzete, az, hogy a jelent szomorúnak látták, a jövő reménytelennek tünt fel előttük. Nemcsak munkásságuk eredménye, hanem egész fellépésük, az, hogy működtek és dolgoztak, már romantikus volt. Hallgassuk meg erről saját szavait: «Kik az 1820-as években, sőt általában a magyar akadémia megnyitása előtt, de azután is 48-ig működtek a magyar írói pályán, legfőképpen a hazafiasság által vezéreltettünk... Mint az első keresztyének rejtekeikben,

[1] A romantikára vonatkozólag l.: Farkas Gyula id. m. és *Románo*s, — *románto*s, — *romantikus* c. dolgozata, Minerva, 1929., Bánóczi József id. m és Fritz Strich: *Deutsche Klassik und Romantik*, München, 1922.

úgy a magyar írók összejöveteleiken bátorították egymást, erősítették egymást, azon büszke önérzetben, hogy végre is ők fogják a nemzetet életbentartani addig, míg megjő annak politikai föltámadása, — mely hogy megjövend, hittük ugyan, de e hitet mindmagunk előtt igazolni nem tudtuk.»[1]

A romantikus nemzedék fiai nem tudnak őszintén hinni a jövőben. A regényes mult felkutatása náluk nem öncél, hanem tetteket keresnek benne, hogy hasonlóra buzdítsák kortársaikat. Magát Toldyt sem a fényes, csillogó korszakok lelkesítik, hanem cselekedeteket keres, nem gyönyörködtetni akar, hanem felrázni. Tennünk kell, többet kell tennünk, mint eddig, «a nemzet percei drágák.» A történelembe való elmélyedését és a romantikával érzett lelki közösségét mutatja, hogy — Schlegel és Jean Paul hatása alatt — történelmi drámaterveket forgat a fejében. Igen jó történeti érzékkel nyúl a magyar multhoz és szerencsés beleéléssel találja meg az igazi romantikus tárgyat. Az utolsó nemzeti királyt, Szapolyai Jánost trilógiában akarja életre kelteni. János király igazi romantikus hős: egész életében az elérhetetlent kergette, s amikor már a kezében érezte, amikor úgy látszott, hogy vágya teljesül, a halál összezúzza terveit. A trilógia második részének a hőse János Zsigmond, a harmadiké pedig Martinuzzi György lett volna. Mindketten a vágyak ámokfutói: amikor már előttük van a beteljesülés, a halál tesz pontot az emberi törekvések végére. Romantikus játékot tervezett Imre királyról és tragédiát Kis Károlyról. Ez utóbbi megint jellemzően romantikus hős: szinte hipnózis alatt tör a Szent Korona felé és már-már eléri, de a halál fagyos érintésére lehull a kinyujtott kéz, semmivé válnak a rózsaszínű álmok. Kisfaludy Károly átnézte a készülő darabokat, de irodalmilag értékteleneknek látta. Az ő hatása alatt azután Toldy abbahagyta a drámaírást. Ugyanez a sors érte verseit és novelláit: belátta, hogy nincs elég színes teremtő és életrekeltő képzelete, s igazi tere az elmélet.

A romantikus elmélet elvetette Goethe világirodalomtörténetét, de nem vetette el az idegen irodalmak megismerését és tanulmányozását. Minden irodalomnak a javát akarták kapni és adni, épen ezért a romantikusok született fordítók. Toldy[2] tizenkilencéves korában fordítja le Schillernek hozzá hasonló korban írt drámáját, a *Räubert*. Gyakorlata még gyönge lábon áll, még nem tudja az igazán kiválót annak csirájától elválasztani. A megjelent fordítást a *Tudományos Gyüjtemény* 1824-i évfolyamában Horvát István igen keményen bírálta meg s feltűnő szigorúsággal mutatott rá az ifjú fordító túlzott neologizmusaira. Toldynak ez a bírálat nagyon fájt, annál is inkább,

[1] Bp. Szemle, id. h. 388. l.
[2] V. ö. Strich id. m. 74. l.

mert már ezt a fordítást is nemzeti ügynek tekintette, olyannak, amely a magyarság ügyét van hivatva előbbre vinni. Legalább erre utalnak Bajzához intézett ajánló sorai: «Azon munkámat veszed által, melyre minden eddigi tehetségemet reá költöttem, hogy ... literaturánknak is becsületet szerezzek». Elkeseredésében már hátat akar fordítani az irodalomnak. Mélabúsan fakad ki: «Minden kedvem elveszett a literaturához ... mindenki úgy viseli magát irántam, mintha mintegy elnémítani akarna, s ez könnyen meg is történhetik.» De lelkesedése, szeretete nemzete iránt nem engedte, hogy a tollat letegye.

3. Kisfaludy társaságának élve, inkább még jobban elmélyed a magyar mult tanulmányozásában és megkülönböztetést tesz a magyar nyelvű munkák között a szerint, hogy van-e bennük nemzeti szellem, vagy nincs. Ekkor él először a máig használatos *magyar* és *magyaros* irodalmi fogalmakkal s a *magyar* irodalom és a *nemzeti magyar* irodalom kapcsolatokkal. Vállalta az irodalmi irányítónak nem mindig rokonszenves szerepét: «Mindent csak a tudományért, mindent csak a hazáért.»[1] Tudatossá vált nála, hogy a hazaszeretetből «a nemzeti jólét, erő, dicsőség fog kikelni,»[2] ha a nemzeti tudományokat műveljük. Fel kell tehát támasztani a letünt korokat tetszhalottaikból s művelni kell a jelenkor tudását, ízlését, hogy nagyjaink lelkéhez férjünk. Feladatának azt tekintette, hogy földeríti nemzeti életünk ismeretét, s ezáltal a «nemzetben önbizalmat, önérzetet gerjeszt.»[3] Ezért 1834-ben ezt írja: «Nem a képzelet hiú szüleménye a nemzetiség, nem oktalan vágy a honszerelem.»[4] Nála a nemzeti eszme, a magyarság iránt érzett szeretet, a magyar nyelvhez való sokszor féltékeny ragaszkodás nem felvett magatartás, benne a nemzeti érzés élményszerűen jelentkezik. Számára magyarsága nem csupán művészi felfogás, nem puszta megjelenési forma, hanem a legegyénibb, legféltékenyebben őrzött lelki élmény. A német romanticizmus nem tudott a német történelemhez fordulni, hisz külön német történelem nincs, hanem csak az egyes királyságok, fejedelemségek történelméről beszélhetünk, vagy a német faj, a német nyelv, a német irodalom történetéről. Épen ezért a német költők, de még az elméletírók is középkorukat keresték fel legszívesebben, ebben élték ki magukat, ezt elevenítette meg felgyúlt képzeletük. A magyar romantikus költő megtalálhatta romantikus tárgyát az egységes magyar történelemben, s a romantika elméletírója sem hiába tallóz a

[1] *Összegyüjtött munkái*. Pest, 1868-74. V—IX. l.
[2] Ö. M. VIII. 344. l.
[3] Bp. Szle, id. h. 394. l.
[4] Ö. M. V. 21. l.

magyar mult mezején. Toldy figyelmét elsősorban itt is romantikus szellemű alkotás köti le: a többi között kiadja a Szendrei névtelennek regényes költői elbeszélését és Balassi Bálint gróf Átkát.[1] Ezeken keresztül mélyen behatolt a magyar multba s megismerkedett annak nem külsőségeivel, hanem szellemével. Romantikus érdeklődése űzte, hajtotta a magyar mult felé: történelemszemlélete tágult és mélyült. De nem úgy közeledett a történelemhez, mint tárgyhoz, melynek keretén belül szabadjára engedheti képzeletét: számára a történelem minden körülmény között bizonyító és ösztönző anyag maradt. Bizonyító, mert jól látta, hogy a külföld nem vesz tudomást a magyar műveltségről, azt mint alsóbbrendűt kezeli és sem megítélni, sem felmérni nem tudja. Toldy fel akarja tárni, hogy a magyar ezen a földön megteremtette a maga sajátos műveltségét, amely arányaiban sem marad el a Nyugat műveltségétől. Honfitársainak a figyelmét pedig rá akarta irányítani a magyar multra, hogy a mult példáin munkára, tettre, építő akaratra serkentse őket. Toldy célja az volt, hogy a multban a magyar szellem útját, kialakulását vizsgálja s ezt kortársainak bemutatva, megjelölje az utat, melyen haladnunk kell. Több, mint félévszázados pályáján ez a cél vezeti, lelkesíti és buzdítja. De minden lelkesedése és tüze ellenére sem tért le az igazság ösvényéről: tévedhetett, aminthogy gyakran és súlyosan tévedett is, ám tévedései jóhiszeműek s nem egyoldalú beállítottságának, hanem módszere kezdetlegességének, a monografiák hiányának tulajdoníthatók. Romantikus képzeletét a történelmen belül nem engedte szabadjára s ez tudományos működése közben legfeljebb a tárgy megválasztásában, de sohasem annak feldolgozásában jut kifejezésre. Ebből a szempontból jó iskolába járt: Horvát Istvánéba, aki büszkén vallotta, hogy háromszázezer okiratot olvasott el. Maga Toldy is mindennek maga járt utána, mindent maga olvasott el, mindent első kézből dolgozott fel. «Nem hinni a hitelesség első feltétele. Sohasem állítok semmit, mit utolsó nyomig ki nem kutattam.»[2]

BERCZIK ÁRPÁD.

---

[1] A *Császárlány*, vagyis *Szilágyi és Hajmási históriája*, stb. kiadta Toldy Ferenc, Pest és Buda, 1828.

[2] *A magyar nyelv és irodalom kézikönyve*. 1855. VIII. 1.

TELEKI LÁSZLÓ ÉS KEGYENCE.

(Első közlemény.)

Nagy eseményeket ígért az 1811. esztendő. A *Regélő* még 1843-ban is emlegeti az 1811-i nagy üstököst. Várady-Szakmáry Donát, a lucsivnai fürdő tulajdonosa, Kossuth Lajosnak 81. születésenapjára a híres 1811-i tokaji termésből négy üveg bort küldött Turinba. A nagy remetének búbánatba merült kedélye kissé felvidult a régmult gyermekkori emlékeken: «Rengeteg Cométa iramlott az égen, amikor azt a nektárt szürték, — írja köszönő levelében — az asszúszőlőt válogató szüretelők napjában négyszer is kénytelenek voltak megmosni kezeiket, hogy dolgozhassanak, úgy összetapadtak ujjaik a czukros szőlőnedvtől, mint ha híg enyvben markolásznának. Magam láttam, saját ujjaimon is tapasztaltam, mert biz én akkor már kilencz éves ficzkó voltam, emlékezem.»[1]

Ennek az égi és földi csodákban gazdag esztendőnek őszén látta meg a napvilágot Liszt Ferenc, «hírhedett zenésze a világnak», és ennek a híres esztendőnek februárjában született Pesten gr. Teleki László, a nagy családban e néven a negyedik. A két gyermek planétája messze elkanyarodott egymástól, csak a század derekán találkoztak ismét honi földön midőn Lisztet tisztelői rivalgó éljenzéssel, fáklyás menettel kísérték a Pesti Kör szállásához. A lakomán az elmés áldomások egyikére, «a gróf Teleki László által ráköszöntöttre, Liszt Ferenc válaszolt.»[2]

Sorsuk ismét szétvált és a közelgő 48-as események örökre meghatározták Teleki László útját. Már akkor rálépett a golgotás útra, honnan nem volt visszatérés. Épen félszázad eseményeinek mindenkor igen érzékeny és mély átélése után, férfias becsülettel, de összetört szívvel megtért őseihez: jött ismét egy kométás esztendő, az 1861-i, és elszólította gróf Teleki Lászlót abból a körből, ahol nem tudták, nem akarták, nem merték megérteni.

[1] *Ellenzék*, 1883. 242. sz.
[2] *Honderü*, 1846. I. 375. l.

I. A Kegyencig.

Id. gr. Teleki Lászlónak első házasságából — huszonnegyedik születésenapján kötötte a Cid-fordító gr. Teleki Ádámnak és hadadi báró Wesselényi Máriának leányával, Máriával, — négy gyermeke született.[1] Ez a házasság nem volt boldog. Voinovich Géza id. Teleki László irodalmi munkásságáról közölt tanulmányában[2] oly össze nem illő párt mutat be, házas életüket annyira kedélytelennek festi, hogy ennek a felbomlásától csak a halál menthette meg őket.

Az apró négy gyermek nem maradhatott anyai gondozó nélkül. Teleki maga is épen a férfikor delén jutott özvegységre. Minden oka megvolt az újabb házasságra. 1801. november 22-én feleségül vette Szoboszlai báró Mészáros János tábornoknak, a Mária Terézia-rend commendátorának és giczei Diószeghy Máriának egyetlen leányát, a tizenhétéves Johannát. Ebből a házasságból hat gyermek született. Négyen zsenge korban meghaltak, csupán László (1811) és Auguszta (1813) maradtak életben.[3] Az új házassággal beköltözött a napfény, a hangulat, az alkotó élet a Teleki-házba. Teleki 1785-ben, gondos iskolázás után megszerezte az ügyvédi oklevelet és azóta állandóan a közpályán mozgott, de a politikai s a vallási élet sok gondja közt sem feledkezett meg a magyar irodalmi élet nagy fontosságáról sem. Amikor még csupán «Vitkovics, Kulcsár, Trattner házai voltak először Pesten a magyar irodalom szalonjai s főurainknak még a pesti német szinházra is több gondjuk volt, mint nemzetök irodalmi törekvéseire, leginkább Teleki László viseltetett érdekkel az irodalom iránt. Olykor meghívta házához a nevezetesb írókat, maga is író volt.»[4]

«A nádor is, ismervén tudományokhozi hajlamát és készületeit, a Marczibányi jutalomosztó bizottság elnökségével tisztelte meg.»[5] Sok munkája maradt ránk kiadva és kéziratban: a magyar nyelv előmozdításáról, egy magyar tudóstársaság felállításáról, atyja életrajza, a magyar versszerzésről. Irt a vallásról, nevelésről. Több alkalmi verset is hagyott hátra, és három kéziratos drámát.[6]

Ebben a széles alapra rakott tudományos művelkedésben állandó gondja volt a család. Pártfogoltjának, Thaisz

[1] Thaisz András: *gróf széki Teleki László Életirása.* Tud. Gyüjt. 1823. I. 97—98. l.

[2] IK. 1899. 129—167. l.

[3] V. ö.: Thaisz id. m. és Nagy Iván: *Magyarország családai* 10. és 17. k.

[4] V. ö.: Gyulai: *Vörösmarty életrajza.* 86. l.

[5] Nagy Iván id. m. 17. k. 93. l.

[6] Gr. Teleki László Három Szomorú Játékjai: 1. *Helvétziának Könyü megszabadulása, vagy a bátor és Kegyes Ember minden szándékában boldog.* 2. *Seneca halála, vagy a haldokló Philosophus.* 3. *Hunyadi Lászlónak Fő-Vétele.*

Andrásnak idézett *Életírásá*ból értesülünk erről a jellemvonásáról:

«melly nyughatatlan szorgalommal mívelte gyermekeit, kisérte, vezérelte azoknak minden lépéseit, hogy kivánta tanátsa, példája által azoknak szívében minden jónak magvát kifejtegetni, melly kényes aggódással vált el az övéitől, midőn kötelességei vagy ötet magát, vagy ezeket másfelé szólíták, melly nyugodt megelégedéssel ült az övéinek eránta tisztelettel, de egyszersmind szeretettel teljes körében, ha terhes napi munkáját befejezte, melly szorongatás fogta el kényesen érző szívét, ha házanépe valamellyik tagját a betegség az ágynak szegezte . . .»[1]

Ez a féltő gondoskodás örökségképen szállt atyáról fiúra a Telekieknél. Midőn apró gyermekeit nézte, eszébe jutott az atyai és nagyatyai ház, amelynek melegében hasznos tudományokban, szerető gondviselésben egyaránt gyarapodott. Eszébe jutott, hogy a szülői gondosság volt az a biztonságos keret, amelyben kiformálhatta élete mottóját: *Vive Deo, Patriae et Litteris.* Nagyszülei, Királyfalvi Róth Tamás és Felsővattai Vattay Borbála, «benne, mint egyetlen eggy leányok első fiú magzatjában, valóságos fiokat tekintvén és a történet által megtagadott ezen örömöket unokájokban egészen fellelvén, ötet a legtisztább Szüléi indulattal szerették, a legkényesebb gondossággal nevelték.»[2]

Alig érte el negyedik életévét, atyja magához vette és saját felügyelete mellett házi tanítókkal neveltette kedvelt gyermekét. Később a vásárhelyi kollégiumban taníttatta. A törvénytudományokra készülő ifjúval sok jeles munkát elolvastatott és kemény bírálattal illette minden dolgozatát. Majd a a tudós Cornides Dániel kezébe került és buzdíttatva az atyai példától, négy évvel ifjabb István testvérével és Cornidessel együtt külföldre ment: Bécsben és Göttingában töltött két esztendőt[3] Beutazta Németországot, Angliát, Hollandiát, Franciaországot és Helvétiát. Gazdag ismeretekkel tért meg az atyai házba 1787 végén.

Az atyai bölcseségnek a maga életén tapasztalt helyes beosztását kívánta tovább adni gyermekei neveltetésében. A nevelésről szóló kéziratában[4] tesz erről vallomást: «Én miolta Isten kegyelméből Apává lettem, azolta igen gyakori belső elmélkedésemnek főbb célja az volt, hogy Gyermekeim jó nevelések állandó plánumát magamban kitsinálván, annak követésivel, azokból olyan Embereket formáljak, hogy a haza róllok való reménységében meg ne tsalattassék.»

[1] 103—104. l.
[2] Thaisz: Id. m.: 92. l.
[3] V. ö. Rudolf Gálos: *Die Reise des Daniel Cornides nach Göttingen 1785.* UJb. 1932. Bd. XII. Heft. 314.
[4] Tud. Akad. Kvt.: *M. Irod. Régi és újabb írók.* 133. sz.

De az atyai helyes elgondolás üdvös megvalósításához kell a nevelő személye is. Ezért az elméleti alapvetésben hosszú rész szól a nevelőnek «tökélletességéről», s elvei szerint választotta meg három nagyobb fia nevelőjét, Szabó uramat. Laci meg Gusztika mellé sem került silányabb ember Medgyessy Pál, majd Erős Sándor személyében.

Korán ráfoghatták két kisebb gyermeküket, Lacit meg Gusztit is a tudományokra. Valószínű, hogy maguk a szülők oktatták legelőször őket. Csak egy-két levél tanúskodik arról a nagy szeretetről, lelkiekben tiszta és gazdag családi életről, mely szülőt és gyermeket, gyermeket és nevelőt egybefont a Teleki-házban. Pest—Szirák—Gyömrő váltakozott életükben. A tél örömeit Pesten élvezték, nyáron meg a falu nyujtotta kellemességeit. Megesett, hogy édesanyjuk ellátogatott szülőhelyére, Csomaközre, vagy édesatyjukat Pestre kivánták a kötelességek, akkor sem szünt meg az érintkezés, hanem alkalomadtán egy-egy levelet hozott-vitt a látogató.

Csak töredékek, szórványos emlékek bukkannak fel e korból, de oly természetűek, hogy épen elégségesek a családi élet kellő megvilágítására.

Nevelőik iránt hasonlóan nagy szeretetet éreztek a gyermekek. Medgyessy Pált Laci megsiratta, amikor a hajdúk megválasztották böszörményi tiszteletesnek. Még azután is sokáig leveleztek. Távozása után atyjuk hónapokig maga tanítgatta az apróságokat — amint Medgyessy Pál későbbi leveléből megtudjuk, Erős Sándor csak december vége felé érkezett Telekiékhez. E levelek néhány adatából képet alkothatunk Laci tájékozottságáról: nyolc éves korában történelmet ír, németben, franciában jártas, a latin nyelvben szokatlanul jól felkészült.[1]

Zavartalan boldogságban, testi-lelki gyarapodásban telt el az első tíz esztendő. De egyszerre csak rettenetes csapás sujtott a boldog családra: a családfő a hideg koratavaszi időben meghűlt és néhány napi súlyos betegség után meghalt.

Gróf Teleki Lászlóné gyermekeinek, Lacinak és húgának, Gusztinak nevelésében mindent úgy irányított, ahogyan azt a ház imént elhúnyt ura megkivánta. Lászlónak gyermekkori naplói megőrizték azokat az elveket, amelyek irányították idősb Teleki László életét és ezek voltak az atya szellemi öröksége a család további életére.

A sziráki napok igen változatosak voltak. Még a tanulás sem volt oly nagy teher, pedig ugyancsak kijutott nekik belőle. A vallást, deák nyelvet, matézist, formák tudományát és a geográfiát Erős Sándor oktatta, a történelmet, francia-német feladatokat édesanyjuk segítségével tanulta a két gyermek.

[1] Medgyessy levelének jó része igazolja ezt: «usque latine, reliqua hungarice scribam, ne attentio tua valde fatigetur.»

Mióta édesatyjuk meghalt, főképen Józsi bátyjuk gondolt Laci kellő előmenetelére. De a közvetlen felügyelet és oktatás az édesanya és Erős Sándor kezében maradt. Ők épen úgy ismerték és szigorúan megtartották az öreg Teleki nevelési elveit, mint a bennük nevelkedett József gróf. A studiumok délelőtt és délután elosztva sok időt engedtek a szórakozásra is. De nem volt a napnak egyetlen órája sem, amely semmittevésbe veszett volna. Vagy a *Gyermekek barátját* olvasgatta Laci, vagy, különösen esténkint, gyakran édesanyjuk is hasznos történeteket olvasott fel, melyeknek «kivonásait», «erkölcsi tanulságait» épúgy megkövetelték, mint annak idején nagyatyjuk tette idősb László gróffal. Így született meg a «*Latzi Jegyzőkönyve.*» Ennek két darabja fed fel egyet-mást Laci iskolás éveiből, azután már inkább a nagy közönség előtt játszódó életét kísérhetjük nyomon a korabeli sajtóban. Ebből a hiteles naplóból tudunk meg sok mindent, ami magyarázatot adhat a későbbi cselekedetek kutatóinak is. Az őszinte gyermek sok apró önvallomása búvik meg a verébfejnyi ákom-bákomokban: egy tragikus élet dióhéjban.

Kora reggeltől késő estig előttünk ugrándozik, tanul, szórakozik, örül, szomorkodik, de legfőképen gondolkodik a napló gazdája. Látjuk, hogy a gyermek fogékony elmével átéli mindazt, ami körülötte történik és kicsiben megmintázza a nagyok életét. Különösképen hatása alá kerül édesanyja egyéniségének és a két oldalról is jövő, jóakaratú irányítást az apró gyermek sokszor erős megrázkódtatással veszi fel.

Vallási életében a templom és szülői ház egyaránt a legszilárdabb erkölcsi alapon tartja. A vasárnapi prédikációk «kivonásai» belekerülnek a jegyzőkönyvbe. Sőt a *Kinder Freund* is gyakran ad elmélkedtető olvasmányokat. Egy alkalommal fel is írja Laci: «... Legjobban van elrendelve a világ a hogy aztat az Isten teremtette és azért nem kel kérdezni, miért teremtette az Isten eztet igy s miért nem másképpen. Mindenkor meg kel elégedni ezen gondolattal: Joban tudja azt az Isten, hogy miért teremtette igy, mint mi Kurta látásu emberek.» Majd később: «Ritkán tselekszik az ember még itt ezen a világon is ollyan rosszat, amely meg ne büntetődnék és ollyan jót, a melly meg ne jutalmaztatódna.» Ez a tétel igen sokszor előbukkan a későbbiekben is: «Azt tapasztaltam, hogy mikor az ember jót tsinál, akkor öröme van, ma és egy néhány nappal ez előtt érzettem, hogy a *Kinder Freund*nak és a *Kampé utazásai*nak olvasása nekem nagyon használt, tehát fel tettem magamba, hogy tovább is fogok hasznos könyveket olvasni és örültem ennek a feltételnek.» Nevelője és édesanyja is minden alkalmat megragadnak, hogy ébren tartsák jóra való törekvését. «Ma ezt mondta nekem Édes Mama, mikor nála tanultam: — írja egyik novemberi napon — Édes fiam, jó légy, soha

a te szádon hazugság ne jöjjön. Legyen bizodalmad hozzám, mert én szeretlek téged legjobban mindenek között, csak egy aki téged jobban szeretett, de már az az égben van, mig én hozzám bizodalmad lesz, addig nem tsinálsz rosszat, én utánam a te legjobb barátod Ádám bátsi, Jósi bátsi, Samu bátsi, Hóni néni és Erős bátsi.» Meg is fogadja minden alkalommal, mindig jó lesz és leszokik hibáiról. Igen ám, ha azok nem volnának olyan lényegbevágóak. Nem múlik el nap, hogy ne figyelmeztetnék szórakozottságára. Olykor napokon át feledékeny és figyelmetlen. Szigorúan, szeretettel nyesegeti édesanyja is, a nevelő is — sokszor egészen reménytelenül. Hömpölyög is az öröm a naplóból, ha úgy két-három napig fegyelmezett tudott maradni. De ismét csak megszállja az a kegyetlen «tzerstraitság» és akkor a hajszoltság sír ki napról-napra feljegyzéseiből. «Ezekben a napokban nagyot szenvedett az én eszem és memoriám, mert mind a kettő megkissebbült és mindig kissebbül... Ma midőn megkérdeztem volna Erős bátsit, mi az oka annak, tzerstraitság felelte ő, a melly magában olyan nagyon meg van. Én érzettem, hogy az is oka, de kell annak más okának is lenni, ezért feltettem magamban, hogy erről a dologról Édes Mamával beszélek.»

Nem kisebb gyom volt jellemében az «ambitzió». Sőt még társult vele a «disputálás» is nem egyszer. Nagy szomorúsággal látja be maga is: «Nékem a hibáim ezek az Ambitzio, tzerstraitság, disputálás kivánsága, ezeket igyekezem meg vallom levetkezni...»

Igazában hiányzott Laci mellől az édesapa biztos keze. A mélyen látó, alaposan gondolkozó fő nagy hatást tehetett volna kicsiny fiára. A nevelésről írt alapvetésében elfogulatlan itélettel boncolgatja három nagyobb fiának jellemét és mint jóslat vált be mindhármukról az egykori vélemény. Mindhárom gyermek szinte szóról-szóra követve az atyai jellemzést, beváltotta a hozzáfűzött reménységet. A szangvinikus Ádám mint huszártábornok, az alapos József mint Erdély főkormányzója és történetíró fejezte be életét. Samu a megyei életben kezdte pályafutását. 1846-48-ban még mint kir. hivatalos vett részt az erdélyi és pesti országgyűlésen. De később, mint a dunamelléki ref. egyházkerület főgondnoka, elvonult a politikától és a gazdasági tudományokba mélyedt spekulativ szellemével.[1]

A három idősebb fiú jellemvonása szerencsétlenül kuszálódott össze a kis Laciban. Teljes mértékben ráillik Ádám jellemzése és mégis a Samunak leginkább megfelelő pályára sodorták a viszonyok. Ádám tetteiben, felfogásában lelte volna talán meg önmagát, de Józsi bátyja környezetében élt szükségszerűen.

[1] Nagy Iván: Id. m.: 17. k.

Kora ifjúságától kezdve áldozatkész, szociális légkörben mozgott, a tudomány és emberiség szolgálatára hajlott maga is, amint látta és átvette környezetétől. Alig mult el nap, hogy valamilyen formában meg ne ismétlődött volna a nagy probléma: «Ha valaki nagy rangú familiából született, semmi oka sints, hogy el kényesedjen, mert az nem az ő érdeme.» Másutt:

«Ha az ember gazdag, nem kell rosszul bánni az szegény emberrel, ...sokszor egy szegény mesterember többet ér mint egy gazdag hertzeg, ha a gazdag Hertzeg henyél, a szegény mester ember pedig nem. De a szegényeknek sem kell azért el bizni magokot....» Vagy: «Nagyon sok hasznot tsinálnak a földmivelők és a hol tsak kitsit kultiváltak az emberek, hát a földmivelés imeretes, tehát azért nem kell a gazdagoknak a földmivelőket megvetni, mert sok földmivelő sokkal több hasznot hajt, mint sok gazdag hertzeg, akiknek más dolgok nints, azonkivül, hogy egyenek, hogy igyanak és hogy aludjanak.» «A legalábbvaló ember is tsak ember és szintolyan ember, mint a leggazdagabb uraságok.»

Élni is e szerint éltek a Teleki-palotában. Csak egyszer próbálta meg Laci az András komornyikkal felhuzatni a cipőjét, legott megpirongatta Erős bácsi úgy, hogy többé nem volt kedve hozzá. Ezen a téren legjobb tanítómestere az édesanyja volt. Benne a jótékonyság és áldozatosság országoshirü példaképét ismerhette meg.

A napoleoni háborúk után nagy szegénység nyomta az országokat. Már nem volt elegendő, hogy a jószívű mágnások «a hosszas háború és a nagy drágaság tsapásai által végnélkül elszaporodott ügyefogyottaknak inségét személyes könyörületességgel enyhitsék».[1] Főképen az 1817. esztendő volt emlékezetes szegénységéről. A mágnás-asszonyok József nádor fenséges feleségének, Hermina anhalti hercegnőnek pártfogásával megalapitották a *Jóltévő Asszonyi Egyesület*et. A budai egyesület előljárójává gróf Sándor Vincéné, Szapáry Anna grófnőt választották, a pesti egyesület gondozását gróf Teleki Lászlóné, Mészáros Johanna bárónőre bizták. Titoknokul Schedius Lajost kérték fel. A pesti intézet már egy év mulva vakok-házával és kézmíves-bolttal dicsekedhetett. 1818 augusztusában már a király elismerését fejezte ki Brunswick gróf, tárnokmester útján Teleki Lászlónénak. Még inkább serkentette ez a buzgó elnököt, hogy eredményesebben virágoztassa fel továbbra is a nagyszabású jótékonysági intézményt.

Leginkább a színpad felelt meg nagyobbkörű és kellő érdeklődést biztosító ünnepélyeknek. Első évben még németül, de 1818-ban már «magyar anyai nyelven egy néző játékot és Körner Zrinyinek nevezett szomorújátékát élőképen a Nagy Uj Theatromban előadatni el tökéllette.»[2] S amit különösen

[1] V. ö.: *Tud. Gyüjt.* 1819. I. 103. l.
[2] *Tud. Gyüjt.* 1819. I. 108. l.

kiemel a korabeli közlemény: «buzgóságának felséges tzélja által odáig vitetvén, ...nemes le ereszkedéssel ezen szomorú játéknak előadásától önnön betses személyét sem kiméllené...» Példájára több mágnáshölgy is szerepet vállalt és ez a méltóságokból, nemesekből és polgárokból szerkesztett társaság, «mind az intézet felséges tzélja, mind a játzott darabnak nemzetisége, de főképen magyar nyelven lött előadása kihívta Pest és Buda városoknak lakosait általjában a meg nyomorodott polgár Társaiknak felsegéllésére.» A szép előadásból segélyezésre maradt 6000 egynéhány forint.

A nádor harmadik felesége, Mária Dorottya főhercegnő pedig épen bensőséges barátságban volt Telekinével és együtt tevékenykedtek az Intézet tiszteletreméltó munkásságában. A sok gond és fáradozás mellett el is vitte az elnöklő Telekiné nagy vagyonát a korlátlan adakozási készség. Már-már családjának kellett őt figyelmeztetnie mértéktartásra.

Mindez Laci élénk érdeklődése mellett zajlott le. Vendégek jöttek Szirákra, a pesti palotába, majd meg édesanyja utazott Pestre: sok időt kivántak a színi próbák is, ahonnan hol ez, hol az a mulatságos esemény szivárgott ki. Mind megannyi olaj a gyermek lelkében «ambitzióval» parázsló tettkészségre.

Az atya irodalmi munkálkodása, Józsi bátyjának tudományos élete és édesanyja szociális, művészetkedvelő programmja egy forrássá ölelkezett lelkében, és azt nyolc esztendős korától kezdve egész életén át meg akarta valósítani tökéletesen, hivatásból.

Baráti köre nem mondható épen nagynak. Sziráki napjait a napi megszokott munkán és szórakozáson kivül gyakran változatossá tették a látogató családok. Szirákon többször meglátogatta őket Wenckheimné, Mária nevű leányával. Ilyenkor kirándultak a Béri-patakhoz vagy szüret felé szőleikbe. Legkedvesebb vendége Niczky Miklós volt Lontóról. Bár Miklós szilajabb legényke volt, mégis jól megértették egymást. Egyébként a családból adódtak a pajtások. Pesten már zajosabb volt az élet. Vasárnaponkint meglátogatták a Benyitzky-fiúk, Marci és Adolf. Kitartó barátja még Lacinak Péterdi Lajos, a gyömrői nótárius fia. Természetesen naponkint náluk volt Cili és Vilhelmina[1] is. Sok ideje nem volt Lacinak a szórakozásra, egymást váltogatták napról-napra Müller rajzolómester, Kleinheitz klaviermester és a táncra oktató Ehrenstein. Olykor-olykor a Fáy-fiúk és Puky Miklós is ellátogattak hozzájuk. Bár Miklós öt-hat évvel idősebb volt Lacinál, megértették egymást. Laciban volt ugyan pajkosság is, — hol a «mamzel» lába alól húzta ki a széket, hogy az nagyot esett, hol meg addig bámészkodott este a gyertya lángjába, míg háló-köntöse

[1] A családhoz tartozó Hornikné fogadott leánya és annak unokanővére

lángot fogott, — mégis jobban vonzódott a komolyabb emberekhez. Neki is el kellett mennie viszontlátogatásokra, de leginkább nevelőjével együtt ment, különösen Wenckheim Béla születésenapja óta. Erről a jeles napról nem valami boldogan emlékezik meg: «el invitált játzani magához négy órára nagyon örültem neki. Erről a játékról nem sokat irok, mert nincs miről, és ezért én azokat a sok verekedéseket, és hogy ott bottal meg vertek engemet és örültem, mikor kimehettem is ebből a hamis társaságból.» De azért változatlan maradt a barátság. Orczy Nina járt még Telekiékhez. Eleinte nem is bővült a társaság. Jól esett ugyan a két gyermeknek pár órai vídámság, sakkozás, tánc, de Lacinak mégis csak az volt az eleme, amikor a család volt együtt és kedvére élhette igazi valóját.

Amikor csak tehette, már ekkoriban is szerkesztett egy «komédiát» és vagy Gusztinak adta meglepetésül, vagy még el is játszották. Egy alkalommal édesanyjukat várták Pestről és «pantominát» vagy «balettot» adtak elő, maguk is komponálták. Ha pedig nem futotta az idő eredeti komédia megírására, Laci vagy idegenből fordított, mint tette a *Módi szerént való neveléssel*, vagy kiosztva a szerepeket csupán összeolvasták. Különös szeretettel ajánlgatta «darabjait» Gusztikának: «Ma valami históriát kezdettem komponálni Gusztikának, azt a históriát hivom Demetriusnak és Telismarnak, két barátnak viszontagsági, vagy második Robinson.» Állandóan érdekelte a historikum. Ebből a korszakból nem szabad kifelejtenünk az alkalmi versek sorozatát sem. Karácsonykor, születésenapján rengeteg ajándékot kapott, ezt meghálálandó ő is megemlékezett édesanyja, Józsi bácsi, Samu bácsi nevenapjáról, megemlékezett Erős Sándorról is minden alkalommal. Már napokkal előbb készült az ünneplésre valami verses mondókával.[1]

A drámaíráson, versköltésen, adakozáson kívül a Tudós Társaság volt a Teleki-család nagy problémája. Évszázados kisérletezések után, 1804-ben Kultsár István pályadíjat tűzött ki a magyar nyelv előmozdításának eszközeiről szóló értekezésre. Kis János volt a pályanyertes, de pályázaton kívül érdemes művet irt gr. Teleki László is. Nagy nyomatékkal szólt az Akadémia vagy Tudós Társaság felállításának szükségességéről. Elvben már az országgyűlés is elfogadta az ügyet, de nem

[1] Alig múlt hét esztendős, Gusztika ötödik születésenapjára már versben szólalt meg:

Guszti, születésed napjára a szivem
Szeretet zálogát kíván adni hiven.
Bártsak verseimmel sokat végbe vinnék,
Rósa koszorúkkal két szivet meg kötnék.
Tehát Latzi bátyád neked azt kivánja,
Virágozzon benned a jóság bimbója.

volt rá anyagi alap. 1815-ben Marczibányi István megalapította irodalmi jutalmazó intézetét, kicsiben az Akadémia elődjét, amely 1845-ben bele is olvadt abba. Ennek elnöke lett Teleki László. «Ekkortájt lépett az írói pályára fia, József, és Thaisz szerkesztősége idején élénk részt vett a Tudományos Gyüjtemény szerkesztésében.»[1] «A magyar nyelv és a múzeum ügyében írt értekezései koszorút nyertek.»[2] Végre 1825-ben az országgyűlésen Felsőbüki Nagy Pál, majd közismert tettével Széchenyi olyan hatást ért el, hogy egyszeriben meglett a kellő anyagi alap. Id. Teleki László nem érhette meg, de legalább családja élvezhette a sok fáradozás jutalmát: a nádor Teleki Józsefet nevezte ki az 1827-ben összeülő választmány élére, majd 1830-ban ő lett a megalakult Akadémia első elnöke.

Mióta Laci emlékezett, örökké szóban forgott házuknál a Tudós Társaság gondolata. Amikor pedig a húszas években erősebb hullámokat vert az ügy, Laci otthon meg is alakította a maga Tudós Társaságát. A legnagyobb valószínűség szerint 1824 októberében, mégpedig 12-én, vasárnap kelt egy jegyzőkönyv, amelyből megtudjuk, hogy:

«Praesidensnek tették Teleki Lászlónét, született Mészáros Johanna kis asszonyt. — És ő ezt elfogadta minden habozás nélkül.

Teleki Lászlót szekretáriussá tették. Ez is elfogadta ezt a tisztséget.

Még ezen kivül négy tagjait tettek ennek a társaságnak: Teleki Johannát, Teleki Augusztát, Détsey Karolinát és Bulla Eugéniát. — Mind beállottak T. Johannán kivül.

Az után feladtak:

1. M. Johannának egy Logogrifet versbenn, Frantzia nyelven. — És ő ezt elfogadta.

2. T. Lászlónak: Egy Orátziót Egy jó hazafinak kötelességeiről magyar nyelven. — Ő is elfogadta ezt.

3. T. Augusztának. Kellett egy mesét irni 6 szót feladván. — Ő is elfogadta.

4. B. Eugéniának Burimés-t. De ő ezt el nem fogadta. Tehát e hejjet 5 szót adván, neki egy mesét kellett irni.

5. D. Karolinának egy charadeot, német nyelven. De ő azt mondotta, hogy azt fogja irni, a mi eszébe fog jutni.»

Ez az «akadémikus» korszak már Erős nevelősködése után történt. 1824. december 19-én kelt leveléből megtudjuk, hogy «már csak nem egész esztendeje», hogy Telekiéket nem látta. Érdeklődik. «miképen tetszik Lacikának Vergilius, Ovidius és Horatius s más poéták a kikkel esmerkedett eddig s esmerkedni fog ezután.» Szerette volna öccsét, Dánielt is bemutatni Telekiéknek, — de Pesten jártokban Gusztika beteg volt, így elmaradt a látogatás — «ő is most Poéta, első a grádusában

[1] Gyulai: *Vörösmarty életrajza*, 86. l.
[2] Nagy I.: Id. m.: 17. k. 94. l.

Csurgón.» Tehát Laci is a poéta osztályt járta ebben az időben. S amint boldogult atyja megszabta, — miután Erős Sándor betegsége miatt megvált Telekiéktől, s Laci is 12—13. évében járt — nem is fogadtak több házitanítót. Valószínűen «publicus» lett Laci, de erről semmi pontosabb adat nem szól. Részben az atyai «alapvetés» értelmében tehető az fel, részben pedig az említett baráti kör enged erre következtetni, mind publicus diákokból állt.

A tudós társaságbeli feladatnak pontosan megfelelt Laci:

«Egy jó hazafinak ezek a fő vonásai: az Isten szeretete és tisztelete, háládatosság és a felebaráti szeretet, gondolom némellyek azt fogják kérdezni, hogy miért nem tettem ide a törvény eránt való tiszteletet, de visgálódjonak tsak, majd meglátják, hogy haza eránt való háládatosság azt magábann foglalja, mert én nem azt hivom a törvény eránt való tiszteletnek, mikor az ember a büntetéstől való félelem miatt fogad szót a törvénynek, ha nem mikor a hazának szeretetéből.»

Jó néhány lapnyi, választékos nyelven, sokszor patetikusan emelkedő szólamokkal értekezik a tételről. Nagyon érdekes megnyilvánulása a serdülő-korban lassankint gyermekből ifjúvá érő léleknek. A törhetetlen becsület még az olvasót is magával ragadja, hát még magát a szónokot. A Józsi bátyja környezetében elsajátítható történetiség vezette elméjét. Szélesen hömpölygő érzelme nem igen maradt meg lírai síkon, okvetlenül a történelem adta a hátteret vagy az alapeszmét serdültebb kora fennmaradt írásaiban. A szerelmi líra nem ihlette tollát; ha a történelem kikapcsolódott művéből, akkor főképen elmélkedő költeményt írt és ódai fenségig fokozta hangját.

A szilárd becsületességben nevelt, minden erőszakos elnyomást, hatalmaskodást megvető, minden igaz ügyért egész lélekkel küzdő ifjút mélyen áthatotta a görög szabadságharc; a hős Bozzaris Markus halálára, talán 1823 őszén verset is írt.[1]

Az ifjúkori írásait őrző füzet nagyobb részét elfoglalja egy történelmi dráma: *A Mohátsi ütközet.* Szomorú játék. Négy Felvonásban.

II. Lajos királyt a törökök csata közben foglyul ejtik. A kirohanásban Bertsényi vitéz és még háromszáz vitéze vett részt. (I. fv.) Lajos a tömlöcben megláncolva. Ali pasa, majd később a szultán szabadságot ígér Lajosnak, ha Magyarországot átadja. A király meg sem hallgatja az ajánlatot. Begler bég megsajnálja a királyt, tiszteli nemeslelkűségéért és levelet ajánl neki, mellyel megszökhetnék. A király visszautasítja. (II. fv.) Mustafa és Begler

[1] *Marcos Botzáris.*

Mennyél Misolungiba, Botzárist siratni,
Sok ditsérereteket sirjánál kiáltni.
Nyugszik mostan hamva, megholt a hazáért,
Nemzetéért hartzolt, soha sem magáért.
Kevés vitézekkel meg holt ditsőséggel.
Nem a hartzból futott, hanem derekséggel.

még beszélgetnek a király nemes magaviseletéről. Szánják Magyarország síralmas, igazságtalan sorsát. — Botskay, Ujvári, Bertsényi magyar vitézek belopakodnak a török táborba és az őrség leverése után megszabadítják a királyt. (III. fv.) Erdődy és Kemény vitéz nemesek a király elveszéséről és a mohácsi síkságról beszélgetnek. Egyszerre csak megjelenik a király három megszabadítójával. Nagy az örvendezés. Ujabb csata, a törököket a magyaroktól elpártolt Gyula vezeti. A király és nemesek meghalnak, a magyar sereg megfut. — Gyula: «Én szerentsétlen mit tsináltam? pénzért ferteztettem meg magamat ezen szent vérrel» szavakkal megöli magát. (IV. fv.)

Igen hasonlít e júdási motívummal záruló darab a Kisfaludy Károly-féle romantikus történelmi drámákhoz. Kiváltképen a magyar nemzeti dícsőség patetikus szónoklása vall a korabeli ízlésre. Nagy a valószínűsége annak, hogy ezt a darabot László 1826-ban készítette, háromszázados fordulójára a nagy mohácsi csatának. Inkább érdekes, mintsem becses ez a dráma. Határozott készség mutatkozik benne a nagy monologok felépítésére. Korszerűség és jellemzés szóba sem jöhet. Alig áll magasabban a «tragédia» a minden valószínűség szerint korábban keletkezett és a Tudós Társaság számára írt *Demeter Vagy Az ártatlanság el esik* címűnél. (Szomoru játék. Három felvonásban.) Csak egy felvonás készült el belőle. Az Iréne-dráma ismétlődése.

Értékes adatok e drámák arra, hogy Teleki László gyermekkorától fogva állandóan kisérletezett drámaírással, s hogy mindig a történeti tragédia témaköre foglalta el érdeklődését. Jellemzésről természetesen még nem beszélhetünk e kísérletekben, de már itt feltűnik mindkét darabban az érzelemnek szenvedélyig fokozása és az ünnepélyes pátosz.

Szerepel német, francia nyelvű levelezés, klasszikus költők átírása a Társasághoz készült írások között. Van feladott szavakra német nyelven megírt történet, van több vers. Ilyen *A mezei élet dicsérete*:

Oh te szép élet, hol az ember a szép
És ditső mivét nagy Atyánknak a szent
Nyájas és Istent mutató örömben
Tudja emelni.

A hol élvén a haragot, a sok bűnt
Távol eltartván maga virtusától
Szent vigasságnak maga adni éltét
Által akarja.

Ódai magasságokra törnek *Az Isten mivei*, *A tsillagok*. Könnyebb a *Tavasz* hangja könnyed tizenketteseivel. A *Berenice halála* töredékben maradt, van egy *Kis Károly* című regéje is.

Lukács Móric a Teleki László felett mondott emlékbeszédében említi: «Első ifjúságából, úgy szólván gyermekkorából emlékezem ugyan még egyéb költészeti kisérleteire is, nevezetesen néhány verses regékre Kisfaludy Sándor modorában, de ezek közönség elé nem kerültek s hihetőleg már régen a

kandalló tüzében hamvadtak el. Az évek hosszú sora folyván le azóta, hogy e költői zsengéket előttem felolvasta, nem bizhatom eléggé sem emlékezetemre, sem gyermeki itélőtehetségemben, hogysem azoknak költői becséről mai nap itéletet mondani mernék.»[1] A *Kis Károly* épségben megmaradt a «kandalló lángjában elhamvadtnak» hitt regék közül:

Gyanuságtól tiszta szivvel
Ment Károly Erzsébethez.
Ő azt nem gondolhatta el,
Hogy a gonosz most mit tesz.

Egy levéllel jön elibe
Az tettetett jósággal,
Olvasd ált, Sigmond levele,
És segits tanátsoddal.

«Barátsággal nézel reám!
Kiessen, óh, Erzsébet!
Elfelejtetted te talám,
Hogy fosztálak tégedet?»

«Nem!» könnyekkel igy kiálta
«Nem! Esmered fosztódat!
De nagy szived türni tudja
S felejteni bajodat!»

«A biztosod most én legyek?
Én segitsek dolgodon?
Ne szégyenits, ó, szép lélek,
Ne szégyenits oly nagyon!»

A királyné meg indulván
Reszket ezen szavaknál,
De erejét visszakapván,
Dolgozik a pokolnak.

S mig Károly biza keblében,
A levélt olvasgatja,
Járul a setétségekben
Táplált gonosz hozzája.

Balás bemegy és titkos tört,
Visz a király fejének,
A melly mindjárt ebbe bé tört
Véget vetni éltének.

«Nem lehetett, látod magad,
Erzsébet — oh Erzsébet,
Tőlled most a halál ragad,
De látlak még tégedet.» —

Ha még hozzávesszük *Kummer und Freude* címmel irt, levélformájú memoire-ját, mely a francia forradalom idejét eleveníti fel, a *Les Amis*, *Der dankbare Sohn*, *Az aranyidő* és *Egy anyához, mellynek ura nagyon beteg* c. prózai és verses dolgozatait, ki is merítettük az ifjúkor költői emlékeit. Az apró feljegyzések között akad még egy lapnyi drámaszöveg, német verses drámának készült. Péter, Grete, Frau Trudl, Prötzl nevek váltakoznak benne. A harmadik és negyedik színből való töredék maradt belőle épségben.

* * *

A gyermekkorból kilépő László gróf az atyai akaratnak megfelelően elhagyta a szülői házat. Sárospatakra került, ott jogi tudományokat hallgatott. Bár kinőtt már a nevelők keze alól, mint felügyelő idősebb barát vele tartott a család új pártfogoltja is: Petrovics Frigyes. A holicsi evangélikus lelkész fia volt, akit atyja halála után a gyülekezet meghivott ugyan atyja örökébe, de a filozófiai és teológiai tudományokat a

[1] *Budapesti Szemle*, 1861. 412. l.

pozsonyi líceumban végzett ifjú újabb ismeretekre vágyott. A pesti egyetemre iratkozott, a törvénytudomány érdekelte. Az anyagiakban nem épen bővelkedő fiatalembert gondjaiba vette Schedius Lajos. A *Jóltévő Asszonyi Egyesület* révén, ahol Telekiné és Schedius együtt munkálkodtak a társadalmi élet sok ügyében-bajában, könnyű volt a tanulni vágyó, művelt ifjút Telekiék pártfogásába ajánlani. Így lett Petrovics Frigyes László gróf belső barátja, nevelője és éveken át útitársa. Együtt mentek 1828 őszén Sáros Nagy-Patakra is, hogy diákjai legyenek az évszázados kollégiumnak. Kósza hírek nem a legkielégítőbbnek mondták a pataki diákéletet, Telekiné jobbnak vélte, ha maga is elkiséri fiát új otthonába. Az idegenkedő László gróf lassankint megszokta az új élet kisszerűségeit. Eleinte gyakran kitört belőle a honvágy és keserű bírálgatás, később azonban a táguló baráti kör eltompította első ellenséges érzületeit. Pataki életéről édesanyjához küldött levelei[1] és Jászay Pál naplója[2] számolnak be hűségesen.

A város jó hatást tett Telekinére, de a diákélet titkaiba épen nem láthatott be. Bezzeg, László gróf annál keserűbben vette tudomásul a diákság szertelen duhajkodását, amely még Péterfy Pál pataki tanárt is úgy megkeserítette, hogy megvált tanszékétől. A tanárok közül a híres Kövy és Nyiry professzorok férkőznek szívéhez. Kiváltképen Kövy Sándor hat rá mélyen. Egy-egy levelében meg is említi a velük folytatott disputáit, amelyek nagyobbára a művelődést érintik, de olykor politikai színűek is.[3] «Mit unserem alten Kövi politisire ich öfters, ich fühle mich glücklich, wenn ich dann und wann einen liberal denkenden Menschen finde. *Welch ein Genuss über Österreich frei schimpfen zu können!*» Igen fájlalta Kövynek nemsokára bekövetkezett halálát, de környezete akkorra már úgy köré fonódott, hogy el tudta viselni a pataki életnek vidám és keserű napjait egyaránt.

Alig került új otthonába, már is megbarátkozott Jászay Pállal, akiről elismerően nyilatkozik édesanyjának írt levelében: «Monsieur Jászay est aussi un de mes intimes. Il sera surement un jour un grand jurisconsulte.» Ez a barátság meg is maradt a pataki élet után is, sőt még bensőségesebbé vált, amikor Jászay Teleki József gróf mellé került Pestre, majd Bécsbe is. A jurista barátság a pataki tanulások és táncalkalmak óráiban mélyült el. Már Borbála estéjét igen vidáman töltik Nyiryéknél. Éjfélbe nyúló táncvigalomban ismerkedik Gróf Ragályi, Patay, Kazinczy, Csapó, Szerviczky, Kapczy és Borbély jurátusokkal.

[1] Részben kiadva: Iványi Béla: *A széki gróf Teleki család gyömrői levéltára.* Szeged, 1931. 503. l.

[2] Közli: Czékus László: IK. 1894-95-96-97.

[3] A közölt adatok Iványi id. művében 29—50. l.

Együtt tanulgatnak. Köztük forgolódik Petrovics is, akivel nagy jogi vitákat rendez a baráti kör. László gróf ellátogat Patak urához, Bretzenheim herceghez is. Kirándul Sátoraljaújhelybe, olvas, szórakozik, változatossá teszi a kisvárosi unalmas életet. Többször vitára kel Nyiryvel, a házigazdájával is. Főképen a színészetről különbözik véleményük: «Heute hatte ich mit unserem Hausherrn einen Streit. Er behauptet, *Romeo und Julia* sei kein schönes Trauerspiel!» Felségsértésnek érzi ezt László gróf, s végképen leszámol Nyiryvel, midőn a vegyesházasságot bűnténynek vallja: «Est ce un philosophe? Connait-il les droits de la nature?»

A pataki élet egyhangúságát nagy elevenséggel váltotta fel a pozsonyi diéta. 1830 szeptemberében László gróf már Pozsonyban éli világát. Lassankint a jurátusok is felszivárognak és ismét együtt él a pataki társaság. Itt vívja László első párbaját is. A következő tavaszon, a diaeta végeztével Pestre tért vissza, a pataki diáksággnak búcsút mondott, miután az előző év augusztusában gróf Majláth Antal főispáni beiktatásakor, József gróffal és másokkal együtt őt is táblabíróvá választották.[1]

A pesti eleven társadalmi élet felvillanyozta a vidám embert. A pataki álmodozást és *Himfy szerelmei*nek imádatát kiverte lelkéből a változatos vidámság. Egymást érik a főúri bálok, estélyek. Új barát is kerül Lukács Móric személyében. Az új környezet jó hatást tesz rá. Alig egy esztendő múlva már bevallja Jászaynak, «hogy ő végbetetlen szerelmes egy leányba, Almássy Izabella comtesse-be.» Erősködött, «hogy még ilyen szerelmes sohasem volt, hogy nincs kedve semmihez.» Úgy látszik azonban, hogy a szerelem lángja hamarosan ellobbant, mert rövidesen a Pesten vendégszereplő Hagen énekesnő körül csoportosult az ifjú mágnás-sereg és köztük László gróf is feltünt szellemével. Közben a bécsi útra készült, tervezgette a kancelláriai gyakornokságot. 1832 augusztusában Jászay Pál is megérkezett a Szirákon nyaraló Telekiékhez, hogy együtt indulhassanak a császárvárosba. Ezekben a napokban kezdte írni László első komoly drámáját, amelynek elvesztéséről később Lukács Móric sajnálkozva emlékezik meg.[2]

«Lacival pipázgatni menvén — írja Jászay — vacsoráig olvasgattam Katonát, *ő pedig a Kupa vezér történeteit kezdvén drámában leírni, nekem, amit dolgozott, azonnal elolvasta.*» (1832 augusztus 22.)[3]

Ez év őszén már Bécsben találjuk Lászlót Petrovicscsal és Jászayval együtt. Az udvari gyakornokság nem valami

[1] V. ö.: Magyarország Vármegyéi és Városai *Zemplén m.* 456—457. l.
[2] Bp. Szle id. kötete.
[3] IK. 1896. 496. l.

nagyon ízlik az ifjú grófnak, de még nagyobb terhet rak vállára a sors egy reménytelen szerelemmel. Csáky gróféknál megismerkedett Rédey Klaudina grófnővel és első találkozásuk óráiban nagy lángolással beleszeretett. A grófnő kezdettől fogva csupán ártatlan rajongásnak vélte László szerelmét és Sándor württembergi herceghez ment feleségül. Ez a nagy csalódás megölte Lászlóban egész Bécset. Jöhetett a vidám farsang, belefeküdhetett a komoly munkába, múlhattak a hetek, hónapok, méla bánatából mi sem ébresztette fel. Egy orvosság kínálkozott: el Bécsből! A Telekiek hagyományos szokása szerint Göttingába vágyott. Mivel azonban erre az utazásra engedélyt Bécsből nem kapott, Berlint választotta útja céljául.[1]

Hűséges barátjával, Petrovics Frigyessel nekivágott a világnak, hogy évekig ne is lássa sok ábránddal kitervelt, de nagy csalódással zárult állami hivatalnokoskodásának első állomását. Augusztus 19-én hagyták el Bécset, László szorgalmasan jegyezte úti élményeit. Ismét megszólalt az egykori *Jegyzőkönyv* folytatása: *Úti napló* formájában.

Megismerjük belőle a cseh, német utakat, városokat. Mezőgazdaság, állattenyésztés, építkezés, művészet bőségesen szóbakerül napról-napra, sőt az ifjú elevenen jegyzi fel az egyes vidékek «gyengébb neménck» jó és rossz tulajdonságait is. De már zárkózottabb: a személyével szorosabban kapcsolatos élmények közlésében igen fukar. Útján gyakran érik kisebb-nagyobb kellemetlenségek. A nagyon érzékeny László grófnak különösen szüksége volt baráti kísérőjére. Még így is sok nyugtalanságot állt ki. Königsteinban megismerkedett Odeleben báróval, aki másnap adósságainak rendezése nélkül eltünt.

«A kellner, ki öt már elébb is esmérte, nem tudott rólla eleget beszélni. Ez az ifju már mindennemü bünökbe esett, sokszor megcsalta a fogadósokat, lovat is lopott. Rettegek, ha eszembe jut. — Szomoru társaságba jutottam. A legkellemetlenebb dolog, hogy Königsteinben ő mutatott be. Mit fognak az emberek gondolni. Ő engem a Commendansnénak, Nostitzné atyjafiának mondott, pedig nem igaz. — Mit tsináljak Istenem, igy nem hagyhatom a dolgot. Desperatióm miatt nem is láttam semmi megjegyzésre méltót.»

Végre megnyugtatta Nostitzné, s békésen utazott Altenburg felé. Mennyire nem változott László korában sem a becsületet érintő, úri viselkedést veszélyeztető helyzetekben kínosan vergődő Laci!

Az altenburgi herceg nyaralójában. Hummelsheimban fogadta. Alig, hogy bejelentette magát, már is érkezett szállására «egy úr, aki szállására elkisérte.»

«Én czifra magyar ruhába voltam, — irja — kócsak tollal, az emberek néztek reám mint a borju az uj kapura, a gyermekek futottak utánnam.

[1] V. ö. Iványi id. m.

— Ich machte sehr viel Effekt mit meinem Anzuge.» «Minthogy én az Erbprinzessinnél akartam tiszteletemet tenni, kihez volt intézve a levél, mit én a Palatinától (a testvérétől) kaptam, a kisérő kijelentette, hogy a herczeg asszony kész engem mindjárt fogadni. A Herczegasszony a Palatinához nagyon hasonlit, csakhogy sokkal szebb, mindjárt leültetett... Az Erbprinz is mindjárt béjött, igen nagy barátsággal fogadtak, több gyermekei vannak, egy igen szép leánya, mint egy angyal, soha szebb tekintetet nem láttam. 16 eszt. ugy gondolom, Marie. Discuráltunk, egy kicsit illiberálisan beszélt a Herczeg és né Franciaországról. Mit akar — ugymond — ott tanulni? Azt, mit nem kell tenni, felelék én — egyébbaránt a reformokról igen szabadon beszéltem azzal mentegetvén magamat, hogy mint magyar constitutionális monarchiák mellett kell tartanom.»

Este a játékteremben hosszan elbeszélgetett vele a herceg Magyarországról, maga is járt magyar földön, nehéz dolga volt László grófnak, — amint írja, — «weil seine Fragen sehr genau waren.»

Másnapra is ott marasztották a kastélyban. Az Erbprinz felkereste a szobájában is és sokat beszélgettek vallásos dolgokról. A herczeg igazi luteránus volt, «egy kissé pietista is, — de nagyon jó ember.» Az Urvacsorájáról sokáig disputáltak egymással. Filozofáltak is, «a herczeg egyébaránt nem igen liberális, mégis az ellenmondást könnyen szenvedi,» — jegyezte fel róla. «Azután sétálni vitt kocsin, hol együtt pipáztunk is. — Megmutatta a helység nevezetességeit.»

További útján Wittenbergában Luther otthonának megtekintése volt nagy élménye.

«Egy régi elő szobán keresztül, mi egészen üres volt, Luther dolgozó szobájába értünk. Nagy emlék kapcsolódik azon helyhez. Minden megmaradt itt ugy, mint volt hajdan, mikor még mozgásban volt a 10-ik Leo Pápát és áskálódó követőit szüntelenül rezentő hatalmas penna, főhatalom az akkori világban. El állott ez végre is, nyom nélkül eltünt a csudálók szemei elől, de látni itt küzdése mezejét, egyszerü és régi izlésü, de világ végéig mindig nevezetes asztal, hol készült a nagy Protestatio... Itt van még ama fa karszék, (goromba munka), miből repültek a Vaticant örökre szét zuzó tüzes bombák... Az asztalból már nagy rész hibázik, mert eddig szokás volt, hogy ki-ki a látogatók közül elvitt magával egy darabot.»

Ez volt az utolsó élmény Berlinig. A hat hétig tartó, változatos utazás véget ért, s vele együtt végződött a napló is.

Közben haza küldözött leveleiben még egy-egy úti élményét mondta el: «Weimár... Les cendres de Göthe, de Schiller, de Wieland, de Herder y reposent encore. Nous avons visité leurs maisons. — Que de souvenirs!» Lipcsében épen nagy vásárt találtak. — Berlinből már egyetemi vonatkozásokkal telt híreket küldöz. Elragadtatással ír Gans és Savigny professzorokról: «Beide Herrn sowohl Gans, als Savigni besuche ich, so oft ich Gelegenheit dazu habe. Savigny de plus tient maison, et meme assez grande maison pour un professeur.»

Két félévi hallgatás után elhagyják a berlini egyetemet. Hannover, Braunschweig, Göttinga, Frankfurt, Stuttgart, Karlsruhe, Strassburg, Mannheim, Amsterdam, Haarlem útvonalon Párizsba érkeznek. 1835 áprilisében a király ebédjére hivatalos. Míg két évvel előbb a porosz udvarnál ruhája díszével hatott: «Il m'y suis présenté vetu et paré de mon uniform hongroise, qui a eu l'approbation de tout le monde,» a francia udvarnál belső díszével csillogott: «A királlyal ebéd után hosszasan beszélgettem, a mi constitutionk rendszabásait neki elé adtam a mennyire lehetett, — azután a nyelvről beszéltem vele és a magyar verseket recitáltam előtte. (Veresmartytól [sic!] a *Magyar költőt.*) Igen tetszett neki a nyelv hangzása.»

Ez év májusában már Londonból küldi értesítéseit. Augusztusig az angol városok kerülnek sorra. Különösen a Newcastle-től Edinburgig tartó utazás felejthetetlen élménye. «Az út többnyire a tenger mellett vezet, roppant sziklák és nevető legelők közt. Több ruinák mellett mentünk el, miknek neveit már Walter Scott románjaiból esmértem . . .» Még megnézik Invernesst s azután megindulnak hazafelé. Olaszországon át készülnek haza jutni, de a kolera miatt mégis inkább Svájcon át utaznak, bár László nem igen rajongott érte: «Ezt a szegény országot a sok angol, francia és német utas egészen kivetkeztette eredeti formájából és csak úgy lehet tekinteni, mint egy szörnyű nagy parkot.» Hitte volna-e László gróf, hogy hontalansága idején sokszor megpihen majd ebben a hegyes-völgyes országban? — Franciaországon, Svájcon át 1836 februárjában megérkeznek Münchenbe. Néhány heti munkálkodás után Petrovics súlyos betegségbe esett és néhány napi szenvedés után meghalt. Az ifjú grófban amúgy is nagy csalódást okozott Wesselényi elfogatása: « . . . ha lesznek olly birák Magyarországon, kik illy féle perben a *bünöst* ki merik ejteni szájjokon, akkor vége minden reménynek, minden álmodozásnak!» Voltak! — S hozzá a nagy csapás, a legjobb barát halála! Összetörten panaszkodik:

«. . . Kimult a világból, ki nekem bajjaimban őrangyalom volt s egyetlen vigasztalóm. Három esztendei utazása alatt mindig csak honn felé néztek vágyai, ott várta s várja most is kedvese. A budai hegyről hányszor álmodozott s azon örömről, mellyet akkor érezne, mikor a gőzhajón Pest felé menvén — legelébb Esztergomnál messziről kékelve meglátná. . . Szerettem őt kimondhatatlanul, szerettem ugy mint magamat, jobban mint magamat. — Ég a fejem, — nem tudom, hogy szabaduljak meg ezen szörnyü várostól, miben annyi szerencsétlenség ért!»[1]

Édesanyja érte utazott. Hazahozta világotlátott, de fájó lelkű fiát.

[1] Iványi id. m. 49. l.

A kezdettől magyarnak nevelt, minden jótékony újításért, nemzetnevelésért lelkesedő ifjú mágnás a reformok gazdag világába toppant be. Széchenyi hídja, a Kaszinó, Teleki József elnökségével az Akadémia már hirdették a magyarság öntudatra kelését. A Nyugat felé fordulás reformáló munkájában a nemzet belső élete is rohamosan átalakult. Az országgyűlések Nagy Pál és Wesselényi szónoklatairól híresek. Az idegenségre eddig büszkélkedő mágnások közül mind többen örömmel vallják magukat magyarnak. S a színpad külföldi darabjai mellett megszólal a romantikus magyar történetiség, a magyar mult és jelen büszkélkedő rajza is. E nagy fordulat küszöbén áll az elsők között az ifjú Teleki László, «aki mindenben különbözött a többi fiatal magyar mágnástól. Egészen magyar volt és nem negélyezte a németséget, mint a többiek. Egyedül Wesselényi Miklós beszélt akkor rendesen magyarul a Pesten időző mágnások közül és Teleki leginkább hozzá simult.»[1] Ebben az időben járt Hagen Karolina művésznő Pesten. «Telekivel csak egyszer találkozott, Wesselényi mutatta be neki. Ő nem udvarolt az ünnepelt színésznőnek, s mégis talán épen azért csak ő tetszett neki: Wesselényi nagyon derék férfiú, gróf Károlyi György igen szép ember, Palocsay legelegánsabb gavallér, de Telekit mindnyájuk elé teszem, mert csak ő köztük a szellemes.»[2]

Külföldi tapasztalatokban, élményekben gazdagon még nagyobb kedveltséggel szikrázott e szellem a harmincas évek elegáns világában, mely «akkortájt az addigitól teljesen eltérő új alakulást nyert. A valódi high life a fiatal asszonyok társaságában jegecesedett úgyszólván meg, mind az, ami e kis cotteriához nem tartozott, képezte az idős dámák körét, a valódi nagyvilágot» E «líga» tagjai egyvéleményű fiatal asszonyok és ifjú mágnások voltak, akik a politikai szabadelvűséget társas életükre is érvényesítették. Ellenzékiek voltak minden multbeli megkötöttséggel szemben, első s eredeti céljuk volt: fesztelenül és kellemesen élni. Gr. Batthyány Lajosnéval és gr. Károlyi Györgynével az élükön a mágnás asszonyok eleven társaságában töltötte napjait a fiatal arisztokratáknak az a csoportja, amelybe Teleki László is tartozott. «Ki is gondolt volna a házas életre az egymást érő kedélyes, fesztelen s mulatságos, szép, fiatal asszonyok alkotta összejövetelek varázsa alatt.»[3] Még a comtesseknek való udvarlást is abbahagyták egynek kivételével. Alighanem Teleki László rejtőzik e kivétel személyében. Talán innen szövődött az a nagy lelki közösség, az az évtizedek multán is annyira lángoló szenvedély, amely báró Orczy Istvánné, Liptay Auguszta bárónőhöz fűzte.

[1] Kászonyi Dániel: *Függetlenség*, 1881. 124. sz.
[2] Kászonyi Dániel: *Függetlenség*, 1881. 124. sz.
[3] Podmaniczky Frigyes: *Naplótöredékek:* II. 104. l.

A mind elevenebben pezsgő politikai mozgalmakkal rokonszenvező társaság hamarosan magához ragadta a vezetést. Nem volt területe a nemzeti életnek, ahol alkotnivágyásuk helyet nem követelt. Különösen Teleki László vette ki részét a széltében hullámzó megujhodásból.

Még külföldi útja előtt elkezdte a *Kupa* című drámát. Ezzel mintegy megelőzte korát. Hiszen ezzel egyidőben az Akadémia még csak a *Külföldi játékszínt* indítja meg. Az *Eredeti játékszín* fellendítésére jutalmakkal, dicséretekkel csak 1835-től törekednek. Igy hát Teleki hazatérése után az eredeti játékszín műsora még igen kezdetleges volt. A külföld jelesebb műveinek gyarló előadásaival, az idegen szentimentalizmussal még alig tudott megbirkózni Kisfaludy egészséges humora. Az eredeti drámákat még a *Szittya magyarok kiindulása* (Bárány Boldizsár),[1] *Vatha* (Tóth Lőrinc),[2] *Gyula erdélyi fejedelem va y Sz. István király diadala a Scitha pogányságon*,[3] *Aba*[4] stb. képviselik.

Ezekből az évekből irodalmi munkásságáról nincsen adatunk, csupán a *Budapesti Árvízkönyv* szerzői között olvashatjuk a nevét, de csak a nevét.

Az árvíz okozta rombolás nyomai az év végére annyira eltüntek s a társadalmi élet is úgy fellendült, hogy az 1839. év farsangján a főúri kaszinó három estélyt rendezhetett. Sőt később főúri műkedvelő társaság alakult, amely 1841. március 23-án «saját mulatságaul az *Angol királyné* termében magyar és francia előadással és tableaukkal fűszerezé az estélyt.»[5] «A színpad és diszitmények ugyanazok voltak, mellyeket hajdan nm. Teleki grófné ő excjánál hasonló czélra használtak volt.»[6] Az előadás első szakasza Fáy *Közös háza* volt. «Ez alkalommal Réti Gáspárt Eckstein Rudolf pestmegyei szolgabiró, Károly öccsét báró Orczy István, Erzsit Almássy Pálné (Batthyány grófnő), Reginát gróf Károlyi Györgyné (Zichy grófnő), Toronyay Ferencet *gróf Teleki László*, Sándort báró Bánffy Albert, az inast gróf Andrássy Manó játszották.»[7]

Amig a magyar cselvígjáték és német-francia énekes darabok bohóságaival szórakoztatta e főúri társaság vendégeit, Teleki László agyában és szivében állandóan forrongott, vajudott régmultból egy tragikus esemény, amely 1841 tavaszán formát öltött és hirtelenében *Bánk bán* mellé emelkedett. A drámai költésben Teleki tehetségének csúcsára ért, a *Kegyenc-*

[1] Rédey: *A Nemzeti Szinház Tört.* 89. l.
[2] Honmüvész, 1836. I. 365. l.
[3] U. ott, 1837. II. 703. l.
[4] U. ott, 1838. II. 813. l.
[5] *Regélő*, 1841. 198. l.
[6] U. ott, 214. l.
[7] Badics: *Fáy András életrajza.* 406. l.

ben kiöntötte egész tehetségét és egyetlen nagyméretű alkotásával a problémák sorozatát hagyta ránk.

Feltehető még, hogy az *Árulót*[1] is ebben az időben akarta megírni, bár ezt igazoló érveim ellen szólhat egy körülmény: a *Kegyenc* megjelenése és előadatása után terjedelmes bírálat jelent meg többek között Henszlmann Imrétől is. Elismerő szavait ezzel az óhajtással végzi: «minél hamarabb szerzőnket nemzeti tárggyal fellépni lássuk.»[2] Az *Áruló* nyilván kuruckori történeti drámának készült volna. Talán épen Ocskai históriáját szándékozott bemutatni Teleki.

Az első harminc esztendő küszöbén számotvetve a multtal, elmondhatni, hogy az ifjú gróf életét a család derűssé, meleggé, kiegyensúlyozottá tette. A következő két évtized rohanó történelmében a sors két kézzel tépte szét Teleki László gróf ezernyi színes álmát, sok-sok ábrándját.

ROMHÁNYI GYULA.

---

[1] *Teleki ismeretlen drámatöredéke.* Császár-Emlékkönyv. 1934. 192. l.
[2] *Regélő*, 142, I. 47. l.

ADATTÁR.

A KEGYENC VÁZLATA ÉS ELSŐ KIDOLGOZÁSA.

(Első közlemény.)

A sziráki kastély régi írásai között egy jó nyalábnyi sürü írású kézirat is fennmaradt. Teleki László gróf gyermekkori naplói és útleírásai, ifjúkori verses és drámai próbálkozásai között megmenekült a pusztulástól a *Kegyenc* két ívnyi vázlata és a drámának első kidolgozása is. A dráma szövege harmincöt ívet tölt meg féloszlopos írással, de a javításokra és megjegyzésekre szánt helyet is sok íven betölti a szöveg. A nyomtatásban megjelent dráma első felvonása két változatban is megvan, s lényegében megegyező, noha terjedelmében az első fogalmazás jóval nagyobb a kinyomtatott szövegnél. A II., III., IV. felvonás a vázlathoz alkalmazkodva, sokkal rövidebb, mint az első, melynek vázlata nincsen meg az eredeti tervezet ívén, csupán néhánysoros olvashatatlanul kuszált német szöveg tölti ki helyét.

Az ötödik felvonás pedig az eredeti vázlat szerint a negyedik felvonás negyedik és ötödik jelenetét adta volna még egy hatodik jelenet kíséretében. Végezetül a vázlat ötödik felvonása újabb három jelenetet csatolt volna a drámához.

Az eredeti terv és a kidolgozás a dráma három felvonásában fedi a nyomtatásban megjelent szöveg tartalmát, de az első és ötödik felvonás annyi új anyagot tár elénk az eddig ismert drámaszöveghez viszonyítva, hogy a *Kegyenc* közel évszázados problémáira is kielégítő feleletet kaphatunk.

A vázlat és kidolgozás nyelvét sokszor értelmetlenné teszi a sok javítgatás és egy-két helyen az olvashatatlan írás, de a szöveg hü közlése érdekében el kell tekintenünk az önkényes kiegészítgetésektől.

ELSŐ FELVONÁS.

Első jelenés.

Nagy vendégség a császári palotában — Valentinian, Császárné, Eudoxia, Placidia, Aetz, Gaudentz, Boeth, (praetori praefectus), Maxim, Avien, Trigetz, Sidon, Fulgentz, Caustin, Julián, Avenár, Marc, Vigil, Orest, vendégség — más — több más senatorok s nemesek, szolgák az asztal körül.

Úgylátszik mintha Gaudentznek ígérte volna a Császár idősbb leányát — mondja, hogy úgy lesz amint ígérte. Vivátot kiáltanak mindenünnen, teli poharakkal Gaudentznek és Aetznek mint a császári ház jövendőbeli atyja-

fiának — Éljen mondják Aetz a Catalauni hős Attila győzője, a Hunnok, Alanok, Gothok és Frankok hódoltatója — éljen mint jövendőbeli (gegen)? schwagerje a császárnak. Leginkább Vigil, Orest, Julián és Avenár kiáltoznak és Heraclius.

Heraclius: Sidon tölcs bort magadnak, *jós* — borba bölcsesség — (ad neki) így igyál és jövendölj. *Sidon* jó szerencsét igér, de meg akarja nézni Eudoxia kezét — ez vissza veszi — majd máskor, most nem.

ifj. Eudoxia rosszul lesz s mondja magában: jaj szívem és ő mit mond hozzá, Szomorú volt képe, láttam őt — kétségbeesés volt arcán — úgy ment el.

Császárné: Leányom színe elváltozott — mi bajod —

Eudoxia: Semmi anyám — Anyám nem egészen jól érzem magamat. (A császárné felkel és leányához megyen)

Trigetz: (Fulgentzhez halkan) Mi lesz ebből?

Fulgentz: Nem tudom, de gyanítok valamit.

Több szenat: Éljen a császári nö (isznak)

A császárnénak kedvetlenség látszik arcán (halkan): Még ez hibázott — eddig szolgaságban tartott, minden befolyásomtól megfosztott — s már most leányomat, császári ágat oltani ama kétes törzsökbe (?) — fenhangon: jer leányom, jer — látom, a lakoma rossz befolyással volt egészségedre — Szobádba majd jobban leszel. Urak nekünk mennünk kell, jó mulatságot.

Gaudencz: Mi? a hercegnő eltávozik, ez fájna nekünk. (utánna felkel, mindnyájan).

Többen s többek közt Virgil és Orest: az ünnep királynéja eltávozik. —

Eudoxia: Királynéja vagy áldozatja.

Boeth: Hát csakugyan itt hagy a császárné — s így szomorít meg bennünket e szép napon (a császárhoz:) Uram, ha lehet, kérd a császárnét, maradna itt, mert eltávozása rossz vért szül.

Császár: Nöm, te itt maradsz — e fényes napod emlékezetére nem (?) (halkan) mit gondolnánk, ha eltávoznál.

Aetz: Én is instállak, ne szomoríts meg annyira. —

Császárné: Illyen ö, mindig kér, de kérve parancsol s parancsolva kér — a kétszínü — (halkan férjéhez:) Hagy bennünket, éltünkről, szabadságunkról önkénnyel határozol, zsarnok, ez egynéhány pillanatot nem veheted ki rendelkezésünk alól — én megyek.
(fenhangon) Urak jó ízü lakomát. — (el) (leányaival)

Julián: (Avenárhoz) és ő a fürge udvarnok ő is —

Avenár: ki?

Julián: ki? A császárné udvarnoka, Pallad, — hisz nem tudod, hogy már itt hagyott — és pedig oly savanyú képpel, mintha borsot nyelt volna.

Császár: Barátok, ne hagyjuk félbeszakasztatni ezen ünnepet az asszonyok eltávozása által, annál szabadabban leszünk. Bor és asszony, nem egyszerre valók, azt mondotta egy görög bölcs, nem tudom, melyik. de azt mondta és bölcsen. Üljünk le (leülnek mindnyájan). Vigadjunk — akik akarnak ide — mások pedig a játékasztalokhoz (muzsika kezdődik) így, étel, ital, — játék, muzsika, ki-ki azt választja, mi tetszik (leülnek némelyek a terített asztalokhoz, mások játszanak, kockáznak, sokan a muzsika körül csoportoznak, élet, zajgás mindenütt).

Avenár: (is folytatja Juliánhoz), Igaz — jaj már hallottam valamit rebesgetni — és ő merne (?) — a bolond.

Marc: nyomorú nem bolond

Julián: nyomorú is, bolond is, ha úgy akarod — Na hisz atyjának még sokat kell bölcseskednie, sok jó ebédeket adni, amíg joga lesz napjait oly magasra emelni

Avenár: Nem Julián, az nem lehet jól nem gondolva — okos ember agyában oly nem támadhat —

Marc: (halkan) Szegény barátom, ha kisülne ily helytelen módon titka. Helytelen volt felkiáltása. Igyekszem jóvá tenni (fenn): Igazad van Avenár az nem lehet, az nem, úgy állok érte, mint barátja —

Julián: Ahogy tetszik. De mi zaj ez, füleljünk.

Boeth: Éljen a császár, házigazdánk, éljen — akinél oly sok kellemes órákat élünk.

Vigil: és a többiek felemelik poharukat: éljen a jókedvnek fejedelme

Avien: (Maximhoz): Ez ugyan késő gond, minek utánna Aetz fia és partnerei (?) egészségekre ittunk, a császárnak az ily nem császári módon.

Maxim: Hagyjuk, ő a helyén van, mindenképpen. A hős előbb, azután a tobzódó.

Császár: (Avien és Maximhoz) Miről van köztetek szó? — (ezek félénken intenek). Aha, hiszem valami ujj lakomáról, melyet barátunk, Maxim fényes palotájában adni fog. — A jó vendégszerető. — Mindenféle ételekről is van szó, a császár dicséri asztalát, említi, hogy halakat, tengeri nyulat, mindenféle részéből hozatott a világnak — Bor — neve (nem tudom).

Avien: Úgy van uram, talán holnap-utánra mondád?

Maxim: igazolólag int egy kis meglepéssel (?)

Császár: Megjelenek én is, nállad bizony megjelenek ott ahol jó emberek vígan vannak együtt én nem hibázok. De jó, hogy eszembe jut — egynéhány jó barátaink még éljenünk sorából kimaradtak. (Bort tölt).

Éljen Maxim a jó vendégadó, a jó szakácsot tartó, a mély gyomoresmérő derék ember — (Éljen, isznak) Éljen Avien a tréfás, ebédeinket jó eszméletekkel fűszerező és Trigetz, aki esmér bort, lovakat és lányokat és azoknak becsét komoly bölcsességgel tudja elhatározni (az ábrázatok mindig komolyabbakká válnak). Azután meg éljen az a jó Heraclius aki minden vendégségem főnöke, aki fejedelmét mindenünnen gyönyörrel oly jó tartja, — Bájoló fickó, asszonyi cselben jártas — nekem szép hölgyekkel édes órákat szerző — (iszik). Egészségedre te derék Cafar (?) császári lány Sapor (morgás hallatszik, Maxim, Avien és több senatorok részéről:) többen: éljen

Maxim: Már e nagy szemtelenség e fényes ünnepen lotyókról — s ilyet egy császártól.

Trigetz: hallgassunk, még több még talán méltóbb társakat kapunk *éljen*ben

Aetz: Az Istenért fejedelmem ne tovább (a morgókra mutat:) látod.

Császár: (halkan) Majd mosolyognak ismét — én vagyok itt az Isten — öröm Isten, félre minden mással. (fenn:) Még nem végeztem el, nem

említettem azon főtisztviselőt udvaromnak, kinek köszönhetni itten minden jó falatot — jó kedvünkkel, tréfáinkkal is neki tartozunk, éljen szakácsunk. S hát az a kedves, bájoló — majompár — melyet messze tartományokról hoztak ide. (Nevetés Caustin, Julián és Avenár részéről s *Éljen, Éljenek* — Morgás a senatorokról annyira, hogy a Császár(t) tovább nem hallani. —

Maxim: Szörnyű dolog a mi egészségeinkre szakácsokkal és majmokéval együtt — szegény senatus —

Avien: ilyet nem (mertem) volna — Jó ízű tréfa — de nevessünk, mert amott látom nevetnek, (poharat emel) éljen a császári majom.

Trigetz: Vigyázz magadra Avien, ha megértenének.

Aetz: (halkan a császárhoz) Fejedelmem, te mindig megharagítod őket, pedig ellenségünk elég van az országban, nem kell számukat nevelni (felál fenhangon poharat tartván kezébe) Én is iszom Maxim, Avien és Trigetz barátaink egészségére — Maxim a senatus dísze — a bölcsesség szeretője, a tudós — a nagy Anicia nemzetség dísze, — ki már annyi szolgálatokat tett hazájának — consul adja Isten, hogy megszeresse ismét a városi életet amint kétesztendőtől fogva a falusit, így mind dologban egy jótanácsadóval többre számíthatnánk s a t. Avien és Maxim, kik úgy mint én fegyverrel, ésszel és okossággal mentették meg a hont a Hunnok rablásaitól. S óvták meg követség útján a hazát a legveszélyesebb naptól, mikor már közelgett a Barbárság és Fulgentzius, aki praetorságát oly dicséretesen viszi. A senatorokat mind az Úristen éltesse — (hosszú Éljen, Éljen!)

Maxim: Na már ez valami — ennyi szemtelenség után jól esik

Aetzius: folytatja, a Cafar pedig a szakács s a majom másüvé valók — A császár mintegy elkedvetlenítve csóválja fejét, de hamar elfeledi a feddést és arca vígságra megy át.

Avien: (Trigetzhez) Az ő tiszte mindig jóvá tenni amit a fejedelem ront.

Trigetz: Jól számol a vezér, mert semmi által sem nevekedhetnék tekintete inkább mint éppen ez által.

Fulgentz: (magában) Nyomorú azon ország, mely ily atyát tisztel.

Heraclius: (magában) Köszönöm, ez ismét új vágás volt, de megfizeted ezt még nekem Vandál kölyök, még egy kevéssé mélyebben a fejedelem szivében és azután...

Caustin: Hallottad-e, mit mondott Aetz Maxim nemzetségéről — nevet szivem, midőn régi nemzetségről hallok szóllani — mert az enyim is régi, én a Torquatusoktól eredek.

Julián: Én pedig a Julia nemzetségtől lányágon (kezet fog Caustinnal) Nagyok voltak elődeink, ők tették Rómánkat fényessé — adja Isten, hogy mi is hozzájok méltók legyünk. (Avenárhoz) Kár volt a fejedelmi tréfát így elrontani, mert jóízüen nevethettünk volna rajta.

Avenár: Ni mily komor mindig, ha ő volna császárunk, nem ily jól menne minden reánk nézve.

Julián: Azt a nevetést ismét helyre állítom és ő, Aetzius nem veszi rossznéven, ha ilyes tárgyban a fejedelemmel fogunk kezet (felál pohárral) pártját fogom a jó Heracliusnak, mert megérdemli azon jó kedvéért, melyet főnökének szerez — s még az a jó kalács, az a híres konyhasó — Damon — nem ő mesterkélli-e ki bellőllünk a jó kedvet ... a tanult tudós férjfiú —

amért annyit tanult és annyit dolgozik ne arasson-e borostyánokat ő is — Urak amíg a földön vándor (?) emberekkel van dolgunk, — ne felejtsük el a gyomrot és ami azt ápolja — mert aki gyomrot táplál az lelket táplál. Én tehát fejedelmünkkel kezet fogok (nevetés, nagy morgás a senatorok részéről).

Maxim: Ilyesre nem emelünk poharat (szinházról, circusról nem)

Julián: Ugy tehát vesszen — keresztyén vagy-e uram.

Maxim: Azt nem mondtam.

Avenár: Hát az a két majom, az a generális két lény semmi figyelmet sem érdemel. Nem akarom dícsérni, de csak arra figyelmeztetlek titeket uraim, hogy ha Caligula egy lovat consullá tehetett, azt mindenki úgy tisztelte — mért vetnök meg egészen mostan a császári majmokat — hát kevésbbé fényes időkben élünk-e s kevésbbé hatalmas fejedelem alatt. — Én tehát kérek a majmokért kegyelmet. — (A nevetés közönségessé válik, maga Aetz haragossan néz ugyan, de nemsokára maga is elmosolyodik — Mindenütt éljen és nevetés, kevés mozgás.)

Fulgentz: Ha szégyene országunknak — s mégis ez azt mondja én a Tóbia, a másik pedig én a Julia házból származom és hasonlítni akar elődjeihez.

Maxim: Igazad van barátom, nevetség egész nagyságunk s amilyen nagyok voltak eleink, oly kicsinyek vagyunk most — Nagy Róma — ha-ha-ha ennyi nevetség.

Orest: (közelít Maximhoz) Ti suttogtok uraim, szabad-e tudni miről értekeződtök. (Kém.)

Fulgencz: (Maximhoz halkan) Az Aetz kémjei közzül egyik, (fenhangon) — Uram! a majmon nevettünk. Szép gondolat ugy-e — (nevetnek).

Gaudencz: (közelít apjához) Szerencsés és szomorú nap ez egyszersmind reám nézve — Nekem ígérték őt, de félek. —

Aetz: Mitől

Gaudencz: Nem láttad mily idegenséggel viseltetett hozzám, óh én mindent jól észrevettem —

Aetz: Bah! Nekie törnie kell az én akaratom szerint — Nem esmered atyádat. Jól megy minden, csak te kövesd tanácsomat, legyél mint eddig keveset szólló, vigyázó és csendes, ez az út messze visz — menj vissza és ügyelj szomszédaidra (kevesedik a zaj, egymásközt beszélnek az emberek és isznak. —)

Vigil: Csókról (?) beszél, Valentinián megengedi, Fulgentz megpróbálja

Császár: Mily elcsendesedett minden, hát ünnep-é ez, vendégség-é ez. Mi úgy ülünk, mintha tanácsban ülnénk s a Hunnok falaink alatt volnának — Ti különösen ott (Maximra és szomszédaira mutat) Oly komoly arccal ültök ott, hogy étvágyunkat vesztjük el tőle, talán kiraboltattál vagy elégett valamelyik villád. — Vagy talán elégtél magad. A színházban vagy Circusban elvesztetted szívedet —

Maxim: Fejedelem, te negéskedel — Én házas vagyok — két esztendőtől fogva ismét — Boldog házas

Császár: Bah! Én is az vagyok, házas is, boldog is, de azért van szívem.

Maxim: Nékem is van, de azt néki szenteltem egyedül.

Császár: Adakozóbb vagy nálamnál, od'adni magadat egyetlen egynek. — De már erről nem vitatkozunk, ki-ki a maga elvét kövesse. — Az én elvem a változtatás — változtatás élet, állandóság halál. (Muzsika hallatszik) Ne oly szomorú nótát — Azt az új muzsika darabot a keringő szerelemről, melyet Prothasz az én tiszteletemre készített — (víg darabot játszanak)

(Az emberek nem ülnek mind, mint más vendégségeknél, hanem járnakkelnek és feküsznek.)

Julián: (Avenárhoz) Már meg kell vallani, ember, fejedelem talpán — jól tudja vendégeit mulattatni mindennel (a muzsika megszűnik). Helyes, helyes. Mint fejezi ki ezen ének a szerelem életének minden phasisait az elsőtől az utolsóig. Ilyet szeretek, ebben lélek is van, test is van. (Maximhoz fordulva) Hogy van, hogy nődet eddig elé udvaromnál nem láttam — pedig minden előbbkelő nemzetségüekre nézve nyilt házat tartok —

Maxim: A császári fényhez ő nem szokott — otthonos, régi divatú nevelést kapott az én nőm, ő nem udvarhoz való.

(Ha hosszú a vendégség, lehet rövidíteni játékkal — Mindjárt elein játszó asztalok.)

Császár: Az nem ok. — Hisz magad is fényes házat tartasz — Legalább tartottál eddig — mert már két esztendőtől fogva kerülöd a várost.

Maxim: Ládd, fejedelem, bennem két lény rejtezik, egy zajos fényüző dicsvágyó, ennek ő nem társa, mert ennek élettársra milyen ő, nincs szüksége, ez cimborákkal megelégszik. Ő ezen ember zajos kacajjai és kedvcsapongási elől vissza vonul és elrejtőzik — de mikor ez a tobzódó lény bennem elalszik — egy másik ébred fel bennem — szelidebb szeszélyű, csendesbb örömöt, belső boldogságot kereső — ezen második valóságnak Istene ő!

Császár: Vigyázz magadra, messze repülsz el — te tulajdonképen bölcsnek születtél, nem költőnek. Epicur, kinek követted eddig elveit és Plato, kinek éldeled munkáit, mit mond mindezekhez.

Maxim: Idegen bölcsességgel foglalatoskodom, én bölcs magam nem vagyok, te igen kegyes vagy fejedelmem — kívülről csudálom azon szép épületet, melyet mások épitettek s melynek belsejébe nem juthattam. De ha az volnék, minek állítasz, úgy költő is ügyekeznék lenni szebb világot teremteni magamnak a valódinál, a bölcs különben kiszárad, egybeaszik.

Fulgencz: Nem jól tetted, hogy felingerelted a fejedelem ujság-kívánását, tudod ötöle minden kitelik.

(Zaj hallatszik, az udvaroncok egymásközt beszélgetnek amint látszik a Maxim feleségéről.)

Vigil: Láttad őt a circusban

Avenár: Láttam, ha az akit leírsz, úgy őt láttam, ő mennyei teremtés — oly bájoló alak, oly haj, oly gyönyörü kék szem — a szépek-szépe

Julián: Közel volt hozzád egy paddal elébb, szerencsés, te kényelmesen nézhetted szép alakját, míg nekem minden tekintetem lopás volt —

Caustin: Hol juthatott Maxim ily gyönyörü hölgyhez.

Avenár: Jaj ez kész történet (közelítnek egymáshoz és suttognak)

(Boethoz egy inas jö és elhívja ez felkell)

Boet: Courir Siciliából, mit keres — (felkél)

Aetz: (elváltozik képe) Siciliából mondtál — ez érdekes lehet — a Carthagói követeink rossz hírt hoztak volt — siess Boeth és jöjj hamar vissza hírt adni (Boeth kimegy) —

Heraclius: Ha hallanád (Maximhoz) uram, mint dícsérik hölgyedet itt alatt (?) ugyan híznál --

Császár: Hát esmerik ezen rejtett jószágot (?) birtokosán kívül mások is, én oly szerencsés nem vagyok

Heraclius: Dehogy nem fejdelmem — Hisz ma a circusban. Lehetetlen, hogy a szemedbe ne tünt volna.

Császár: Maxim a színházban egyedül volt minden asszonyi kiséret —

Heraclius: Azt hiszem, mert nem ült felesége mellett — hanem a harmadik padon, az orchestertöl balra — öltözetét írja le —

Császár: Ördögöt, hát az —

Heraclius: Na láttad-e már

Császár: Hogyne, (fejére üt) (halk) — Valentinián most az egyszer kedved nem telik (fen) Szerencse Veled barátom, nődnél hasonló lény nincs Rómában (elmerülve-látszik)

Boeth: (jön nagy hirtelenséggel és a Császárhoz s Aetz-hez fordul) Nagy szerencsétlenség, aligha lehet segíteni rajta — Genseric már Siciliában van — ott pusztít, Agrigentet kirabolta, elfoglalta, Meszszina felé siet — hajóink a descentot nem tudták megakadályoztatni — Itt vannak Verrestöl levelek — meg Plauttól a messzinai parancsnoktól (a császár gondolkozva ül, végre feláll, amíg Aetz olvas és beszél egy szegletbe — Aetz pedig feláll, kiveszi Boeth kezéből a leveleket — Mind felállanak, egybe csoportoznak, újságkívánás látszik minden képeken inkább mint agodalom egynéhány kivéve)

Aetz: Add hamar, mindjárt gondoltam, hogy nem jól üt ki a dolog az a Marcellin oly vigyázatlanul, ügyetlen vitte tengeri parancsnokságát, hajói mind csendesen állottak különféle kikötökbe szétszórva, mintha örökös békességre lehetett volna számítanunk, pedig tudhatta volna intéseim által. De el is veszti hivatalát — szégyen lesz dijja, örök szégyen, köszönje meg, ha fejét megtartja. — Már most mi tevők legyünk.

Boeth: Itt Ostiánál, Brundisiumban vannak mindenütt egy-egy csoport katonaság — ezeket egybegyüjthetjük.

Aetz: Jó, mindent megteszünk, hogy erövel visszafoglaljuk a Jog nélkül elfoglaltat és bitangoltat, azonban meglehet már késö, nekik jó ..... seregük van, a mieink hüségében nem bízhatunk, ezek ilyenek. — Én félek, igen félek — a békekötés útját nem kell elmellöznünk — (félre megy Boethal és ott suttognak.)

Caustin, Julián, Avenár és Marc egymásközt beszélnek.

Avenár: Nagy veszély fenyeget ismét, nagyobb talán, mint Attila beütésekor.

Marc: Szegény Róma

Julián: A világvárossa szánakozásra gerjeszt — Nem, ha azon körök vére folyna ereidbe, mi az enyémben — ezt nem mondanád. Az én öseim, Cincinnatus, Appius, Cato, az én bátyám az elfelejthetetlen Julius Caesar ilyet nem mondtak volna, én sem bocsátom ki számon

Caustin: Az enyimek sem. Hát a Manliusok, a Valeriusok, a Liciniusok —

Marc: Egy kis megjegyzésem. Sok ősöket neveztek, kik nem egy nemzetségből valók — Licin, Appius és Cato mind külön nemzetségből valók, hasonlóképen a Torquat, Valér és Licin és te mindezektől egyaránt származtál.

Julián: Szörszálhasogató — az én szentélyemben mindezekre volt oltár — némelyektől férfi, némelyektől leányágon származók — Így Cincinnatus és Appius Claudius (részben)

Marc: Elég, meggyőztél — Nem az a kérdés, hogy mit tettek eleink, hanem az, mi magunk mit tegyünk. Nekem oly fényes elődjeim nincsenek, de az én tervem kész, ha csakugyan had lesz — úgy én beállok mint közkatona... (a szépek szépétől, Berenicétől elbúcsúzok, ott hagyom őt, borostyánokat aratandó, mint eddig a szerelem mezején.)

Julián: Azt teheted te — de én, de mi, kikben oly nemes vér pezseg, a hadban vezetni és parancsolni szokott, nem engedelmeskedni — Én tudom, mi tévő legyek, kijelentem a patricznak hazaszereteti szellememet és a mind annyi hősök ivadékának egy vezéri helyet nem tagad meg

Avenár és Caustin: Helyes, bizony megtesszük.

Marc: (halkan) Szegények az ő kicsinységükkel, dicsvágyukkal és hírükkel. — (fenn): Jól van barátok, szóljatok barátok, meglátjuk, melyik terve helyesebb? (beszélgetnek és zúgnak egymásközt)

Maxim: (Avienhez és Fulgenczhoz) Lesujtó hír, én magam nem tudom, mi helyesebb — Fegyvereinkbe nagy bizodalmam nincs — a frigykötés következményei kétesek. Na úgylátszik, fejedelmünk is valahára megütődött az ország veszélyébe — Ő mély gondolkozásba merült.

Avien: Jó, mindenkiről helyest feltevő Maxim, te azt gondolod, Róma sorsa szomorítja a mi fejedelmünket. Nem Maxim, nem esmerem őt úgy, új házassági terveken aggódik — Szabad leányok, ez közönséges tárgya — Circus, színház legfellengősbb szeszélye (beszélnek együtt, valamint Aetz Boethal)

Császár: (Magában) Miért ragaszkodik képzelmem, vágyam mindig csak ugyanazon egy tárgyhoz, minden elég hatalmasnak birom a fényüző Rómának mindennemü gyönyöreit — Mindig azon jár eszem, ami tiltott és hihetetlen —

Heraclius: (Közelít a császárhoz) Fejedelem, Maxim szép hölgyének bájai annyira meghatották egész lelkedet, hogy más egyében aggódni nem tudsz? —

Császár: Heraclius, te ördög vagy — te előtted semmi rejtve nincsen

Heraclius: Csodálkozol, hogy kitaláltam gondolataidat, mintha nem minden szolgának volna kötelessége ura minden vonásira, minden pillanatára ügyelni — hogy ura kívánságát, ha lehet, megelőzze. Én ügyes szolga vagyok, nem egyéb —

Császár: Szolga, mostani ügyességed hasztalan, mostan legalább találékonyságot, gyümölcsöket nem terem.

Heraclius: És miért nem?

Császár: Nem barátom — a lehetetlenséggel küzdeni nem kell. Még csak láttam őt, de nem tudtam, kicsoda, addig szép reményben éltem én — Te ügyes ember vagy, ki mindenben módot találsz. A legelső játéknál a szép nő ismét megjelen és akkor célt érünk, gondolám magamban. De most, mióta megtudtam, hogy Petron felesége az —

Heraclius: No és ez eldöntő volna

Császár: Igen is, eldöntő, hiszem azt —

Heraclius: Ide édesgetjük az udvarhoz

Császár: Tudod, hogy Maxim nem viszi feleségét (Heraclius mélyen gondolkozik.)

(Aet és Boet közt hosszú disputa)

Aet: Nem, a Hunnokat és Frankokat ne elegyítsük bele — Az ilyen féle segédek rossz gyümölcsöket teremnek

A senatorok közt is vita *nekünk* előbb közös tanácsot kell tartanunk)

Heraclius: (mintha valami jó ötlete lett volna) Mit mondasz Császár, hogyha ennek is kitaláltam volna módját?

Császár: Hogy, hogy? azt nem hiszem, az lehetetlen

Heraclius: Itt a kezem fejedelem, pedig ilyenekbe nem szoktam vaktába fogadni — hogy a szép Julia még ma a tied lesz. Csak kövesd tanácsom — Még ma, hallod-e, még ma.

Császár: Ha megtörténik, fogadom én is, hogy császári lesz jutalmad — De annyit előre hinni, vakbizodalom volna. Mi terved?

Heraclius: Meglásd mindjárt, a siker fog engem igazolni. A dolgot elkezdjük tüstént, én viszem titkosan a cselszövényt — Csak hogy te hagyd helybe mindent, amit mondandok.

Császár: Arany barát. (megöleli) Felemellek téged a legfelsőbb hivatalokba — Még eddig szolgálataidhoz képest keveset tettem érted, de ezután meglátod dicsőség és dúsgazdagság lesz részed —

Heraclius: Még egyet fejedelem — Mint látom, már oszolnak, ennek nem szabad most megtörténni, különben tervem nem sikerül, legalább Petronnak nem szabad elmenni. Játszani fogsz véle nagy pénzre — a játék az ő gyengeségeihez tartozik — De ügyekezzél, hogy nyerj. Tudod, hogy egynéhány jó fogások, meg azok a kockák, melyeket én csináltattam számodra — Neked nyerni kell, hogy tervünk sikerüljön, sokat nyerni. A kockákat elhozatom. (beszél egynéhány apróddal, kik elmennek és egy zacskóval jelennek meg) — Maxim, kevély Maxim, ki rám oly megvetéssel tekintesz, mintha mondanád, te apród, én pedig úr vagyok, nagy baj készül házadban (ezt halkan mondja)

Császár: Isteni ember, hiszek neki, mert eddig még mindig tartotta szavát (fenhangon) (az egész tanácshoz szólva) Urak, urak, ne szélledjünk el oly hamar, nekünk együtt kell maradnunk. Nekem egy ünnepélyes nyilatkozatom van tenni való —

Maxim: Mi? a császár legelébb szólal fel a haza ügyében.

Trigetz, Avien: ezt nem vártam volna.

Fulgentz: várjuk el, mit mond, azután ítéljünk

Császár: Kötelessége minden fejdelemnek a hív szolgák érdemét megjutalmazni. Alapelve ez minden kormányzásnak — Én is követni kívánom Im egy ily példás szolgát mutatok nektek ezennel be Heracliusba — mesés öntagadással látszatik ő minden ügyekezetét csupán arra fordítni, miként napjaimat mentől örömteljesebbekké, boldogabbakká tegye. Az ő feje csupán számomra gondolkozik (azér mindenbe az kívánságaim szerint munkál — enyém ő testestől, lelkestől.

Avien: (Trigeczhez 's a többihez) Nagy csapására a férjeknek és atyáknak.

Trigetz: Igen, meg a kerítönök nagy örömére, kiknek rég nem volt oly nagy keresetük, mint most.

Fulgencz: Mily lealázó az ily dicséret.

Maxim: Szeretném tudni, mindezekből mi fog kisülni

Császár: Urak — Ö megszerezte magának egész fejdelmi kegyelmemet és arra mindenkor számolhat, nincs jobb polgárja Rómának. Én ennek nyilvános jelét akarom adni — Egy szóval kivánom, hogy helye s szava legyen a főtanácsba. Atyák, reménylem öt tiszttársatoknak tisztelni magatok nem vonogatjátok s beírandjátok öt a senatorok névsorába.

(A senatorok közt mozgás, váratlan zúgás)

Trigetz: Már erre mit feleljünk — (egymásközt suttognak, Aetz szóllani akar, de Julián a többi udvaroncokkal közelít és előbb szóll —

Julián: Minden ált tisztelt Fejedelem és te nagy érdemü patricz — Látom — méltóképpen akarjátok ünnepelni ezen szép napot — Róma dicsősége és győzedelme napját. Kívánjátok, hogy épen ekkor vegye az érdem a maga jutalmát, amikor Róma a barbárok felett diadalmaskodik. Serkentés lesz ez az új erényekre — Ezen alapítjuk mi is kérelmünket, én és ezen két barátim — Nemzetségink a legfényesebbek közül valók egész Rómában, mert eleinkben egyesültek mindazon erények, melyek Rómát boldoggá, hatalmassá, világhódítójává tették — Appiusok, Catok, Manliusok — Valeriusok vére mind ereinkben pezsegnek — Hazafi hüségünknek mi is elég jeleit adtuk, Istenként tiszteljük mi a fejedelmet és téged is nagy Patricz érdemed szerint, kész volt mindig a mi kezünk hatalmas ütéssel földre sujtani azt, ki tiszteletlenül szóllott róllok. Sok mokány pribék tudna erről bizonyságot tenni — Magasztaltunk titeket mindenek előtt — Mindezekért mi más jutalmat nem várunk, mint azt, vegyétek hösi szellemünknek, ügyességünknek hasznát a közelgő ellenség ellen, Adjatok vezérletünk alá seregeket, melyekkel védhessük hazánk oltárait, megzavarhassuk az ellenségnek merész terveit, — Megmutatjuk, kiknek ivadékai vagyunk mi (vérontásról is beszél).

Avien: Ez hibázott még — oldalra (?) ez a fejedelmünk értelmes beszédjéhez.

Aetz: előlép, bosszúság látszik arcán.

Aetz: Fejedelem, mi ez? minek tulajdonítsam én mindezt? megbocsátsz egy kis alattvalódnak, kinek lelkülete már az idő, viszontagságok és nyomorúság hármas próbáját kiállotta — ha nyiltszívüen meri kimondani véleményit minden szókeresés nélkül — bár sértőnek látszanak. Mert csak az sért, akinek szándékja sérteni, nekem pedig nem szándékom. — A mostani fenyegető körülmények közt, midőn határaink új ellenségek által pusztítvák — s még kétes miként lehessen Itáliát a közelgő vad csoportok ellen védeni. — Most — mondom, — Mikor bennünk mindnyájunkba még háborgott a vélemény, elhatározása még nem ért meg s te te szóllamlál meg legelébb — Örvendett bennem a lélek s gondolám, e fejedelemi dolog s illő a nagy Theodos unokájához. Készen lenni tanácsal és akarattal, mikor még minden, még minden rémületszülte határozatlanságban ingadoz. De megvallom öszintén, más nyilatkozatot vártam tölled, mint amilyent tettél. Hazát akarnak védeni most

— vész elhárítására módot találni — Erre becsest a jó talál (?). Egy fejedelmi gyönyörűségek mestere megjutalmazása felett csak szót is veszteni (ideget reszelő dolog). — Az a jutalom pedig, melyet szántál minden időben helytelen volna. — Ha jól tudja vendégségeidet elrendelni — ha neked kellemes órákat szerez, éldeltet és nevettet — Adj pénzt neki, pénzt, minden zsebét teli — öltöztesd bársonyba-aranyba — De a hazád támaszát és díszit ezen századoktól fényes Senatust, melyhez annyi dicső emlékek a multból, annyi remények kötnek a jövendő korra nézve — ily gúnyoló tettel ne alacsonyítsd le; egészen más érdemeket szerzett emberek ülnek ezen főtanácsban s egészen más szolgálatokat várunk töllük, kivált ily zürzavaros időben — mint a melyek egy mulatság intézőnek, egy udvari tréfamesternek szolgai lelkéből kitelnek — (Mindezeket rövidebben és másképen, inkább az egészt tréfásan, mint a régit.)

Közli: ROMHÁNYI GYULA

VERSEGHY FERENC KIADATLAN TANÍTÓ-KÖLTEMÉNYE.

(Első közlemény.)

A pálos-rend föloszlatása után Verseghy lelki életében nagy viharok dúltak. Érzésvilágát Herpi Krisztináért, a volt apácáért lángoló, szenvedélyes szerelme töltötte be, imént még szilárd hitét a fölvilágosodás által terjesztett eszmék rendítették meg. Szeitz Leo és Alexovits Bazil nem ok nélkül támadták prédikációit. Tábori káplánsága idejében Batsányi Jánossal kötött barátságot s az ő ismételt biztatására Millot apát hírhedt történeti művének magyarra ültetésébe fogott. A fordításához csatolt tíz értekezése végkép reá zúdította az egész papság, sőt a hivatalos egyház haragját, a prímás maga fordult a helytartó-tanácshoz, majd a kancelláriához, és költőnket három havi recollectióra küldték. Lelki gondozója a legjobb eredményekről számolt be jelentéseiben. Mégis, hihető, hogy ennyi idő az istenhívő, de már Voltaire szellemének és Rousseau deizmusának hatásával átitatott embernek gondolkodását alig változtatta meg, csak óvatosságra szorította. Értekezéseinek főforrása Vierthalernak akkoriban népszerű munkája, a *Philosophische Geschichte der Menschen und der Völker* volt.[1] Könyvtárában azonban megvolt II. József korának egész röpirat-áradata[2] s nyilvánvaló, hogy Batsányival való jóbarátságán, szabadkőmüves eszméken s talán könyveken kívül és ezeknél is inkább a II. József évtizedének korszelleme alakította ki világnézetét. Rokoko-dalköltészete is a fölvilágosodás divatos áramlatának szülötte.[3] Képzetvilága azonban magasabb síkokra vetül: az imént teognosztikus problémák kísértették, most szemlélődésének tárgyköre a világnak, az életnek keletkezése, az emberiség fejlődése. Kialakult világnézetében uralkodó témái egyformán katonapap korában kezdték foglalkoztatni s költői alkotásaiban több mint másfél évtízeden át sorozatosan jelennek meg. Eszmekörük összefüggő s egy

[1] L. a fentiekről Császár Elemér Verseghy-életrajzát, 1903. 85. és köv. lk.
[2] *Verseghy Ferenc könyvtára 1910-ben.* Győri Szemle, 1932. 294. l.
[3] IK. 1932. 354. l.

nagy terv bontakozik ki belőlük, amelyből három, egymást követő terjedelmes alkotásnak, egy trilógiának töredékei maradtak ránk. Ezek természettudományos alapon, a pozitív va'lás tanításaitól eltérően, deista istenhittel a teremtést, majd természettudományos alapon az emberi nem életét és az emberi társadalom kialakulását foglalták volna magukba.

Az eddig ismert részletek elseje *A' Teremtésről* c., hat énekre tervezett nagy költeményből való;[1] első éneke a Kassai Magyar Museumban jelent meg (1791). Baróti Szabó Dávid költeménnyel ünnepelte érte, későbbi nagy ellenfele. Révai Miklós dícsérettel szólt róla.[2] A materializmussal nyiltan szembeszállva, az anyag és erő dualizmusát hirdeti, de tagadja, hogy az erő az Isten: az erő maga is Istentől való, aki mint legfőbb és örök ész — «kit Fő Mesternek hirdet az Ég 's Föld» — mindennek alkotója. Minden ielségesen arányos, számhoz, súlyhoz, mérethez igazodik. «Mi nagy Elme, hatalmas kéz, tsuda Böltsesség, mi nagy Isten az, a' ki teremtett!» Mintha Berzsenyi is ösmerte volna (s ösmerhette is) a *Fohászkodás* írásakor e sorokat:

— — — Most e' sár-testbe szorított
elménk — — — bámulva teként amaz égi tsudákra;
— — — — — Majd ha ki-menvén
a' testből, szárnyára kelend, meg-járja örömmel
e' ragyogó Napokat, 's a' köztök szerte-kerengő
's élőkkel pezsegő, de világtalan, égi tekéket;
's szüntelen illy tsuda testekről testekre repülvén
fontosb énekeket hangoztat az Isteni Kéznek.
— — — — — — —
Ezt az Erőt — — — a' nagy 's a' morzsa tagokbann
egy formán láttyuk. — — —
Nem tudgyuk, mi legyen? Titok ő, mint létte valóság.

Itt még a kozmosz, a világnak a kaoszból való teremtése, a naprendszerek érdeklik. A költeménynek többi énekén is bizonyára dolgozott, s tekintve, hogy a megjelent éneket kedvezően fogadták, a siker serkenthette is; elkészült-e az egész, vagy több ének belőle, nem tudjuk, nincsen nyoma.

A harmadik részt 1806 után tervezte, egy tizenkét énekes költeményt *Az Irgalmasság* címmel; ebből egy, kéténeknyi töredéket talált meg és adott ki folyóiratunkban Horváth Konstantin.[3] Történelmi példákkal színes képekben a család, a barátok, a polgártársak, a szolgák, a betegek, a szerencse kegyeltjei és a társadalom kivetettjei lettek volna a tárgyai, mint a megmaradt tervezet mutatja. Társadalmi problémák és szociális érzés az irgalmasság jegyében, a kialakuló, kezdetleges társadalom rajzával.[4]

A közbülső részben figyelme az emberiség kialakulására, az emberi nem életkora felé fordult. Alapgondolata, hogy az egész emberiségnek, sőt a természet három világának fejlődése hasonló az egyes emberéhez. Négy eddig ismert költeménye őrizte e rész töredékeit. Valamennyi nemcsak egyazon tárgykörben és gondolatvilágban mozog, hanem stílusával és terminológiájával

[1] Császár—Madarász Verseghy-kiadása. 1910. 62. l.
[2] U. ott, 342. l.
[3] IK. 1930. 449. l.
[4] A tervezetet l. u. o.

is, egyiket kivéve versmértékével is ugyanarra az ihletre vall. Míg Az *Irgalmasságról* tudjuk, hogy 1806 *után* készült, mert a tervezet szerint XII. énekében az *Ofner Zeitung* 1806. június 6-iki számának egyik hírét is föl akarta használni benne, addig a szóbanforgó költemények jórészt fogsága idejéből, esetleg a szabadulását mindjárt követő időkből valók. A négy költeménynek címe *A' régi Aranykorról, Az emberi Nemzetnek életkorai, Az Emberség* és *Az Emberi Nemzetnek korai.*[1] Mind a négy 1805—1806-ban jelent meg nyomtatásban, az első az *Ungarische Sprachlehre* példájaként, a két utóbbi a *Magyar Aglájá*ban. A második, *Az emberi Nemzetnek életkorai* Verseghynek egy elbeszélő művében, a *Kolomposi Szarvas Gergely úrnak Víg Élete és nevetséges Vélekedései*ben (II. k.) látott napvilágot, amelyet addig az Eipeldauer-irodalomba soroltak, de amely címével is mutatja, hogy Lawrence Sterne-nek a fogságban megismert *Tristram Shandy*jét utánozza. Ez utóbbit két okból emelem ki. Az egyik az, hogy *Szarvas Gergely*ben egy prózai rész is hasonló témával foglalkozik (92—99. l.): ismét a fokozatos fejlődés elvét hirdeti és az embereknek az alacsonyabb rendű állatokhoz való viszonyát kutatja, természetesen az akkor divatos, kezdetleges és téves formában.[2] A másik ok, hogy ebben a költeményben egy befejezett énekét *(Beszéd*ét) látom az alább közlendő nagyobb tanítóköltemények. *(Az Emberség* más versformában újradolgozott kerek részlet, s hasonlóan az, de megint hexameterekben *Az Emberi Nemzetnek korai* c. kisebblélekzetű vers.) Egy másik ilyen önálló, de nem teljes fejezet az is, amely az aranykorról szól; ezt — eltérően az előbbitől s az alább közöltektől — Vitkovics Mihályhoz intézi.[3] Bizonyára bevezetése egy egész *Beszéd*nek, amely folytatólag az ezüst- és vaskorról is szólt, Vitkovicsot nagyon becsülte és ragaszkodott hozzá: meg kell adni, hogy Vitkovics viszont, a Révaival lefolyt harcok után is, sőt mint a Kazinczy pesti triászának tagja nyiltan megírta Kazinczynak, hogy Verseghyt bánthatják, szidhatják, ő akkor is «forrón tudja szeretni», jó embernek, jószívű embernek tartja.[4] Nem ok nélkül; maga is tapasztalhatta jóságát: Verseghy ajánlására lett a Majthényiak ügyésze.[5]

Az emberi Nemzetnek életkorai — miként az alább közölt *Beszéd*ek is — Laurához szólnak. Ismeretes, hogy e név mögött Verseghy szerelme, Herpi Krisztina rejlik. Császár szerint a Majthényi-család közeli rokona volt s általa voltak Verseghynek jóakarói a Majthényiak. Ezt még ki kell egészítenünk azzal, hogy Marczibány István felesége is Majthényi-leány volt s végrendeletében bőkezüen gondolt Verseghyre.[6] Mindezeknek pontos összefüggése még nem derült ki. Tény, hogy Laura hüségesen ragaszkodott hozzá, sőt költőnk anyjához is — fogsága idejében anyjának támasza volt — s 1805-ben, mikor a *Kolomposi Szarvas Gergely* II. kötete megjelent, Verseghynek még a régi eszményképe Laura, akihez a fogság alatt is számos köl-

[1] Császár—Madarász kiad. 129., 136., 168. és 241. l.
[2] Császár Verseghy-életrajza, 291. l.
[3] «A' mit aranykornak hallottál festeni Miskám! — — —»
[4] Vitkovics M. művei (Szvorényi) III. k. 86. és 109. l.
[5] Császár id. m. 172. l.
[6] IK. 1932. 410. l.

teményét írta. Az *Aglája* után többé nem szerepel neve. Verseghy a most említett *Beszéd*et is bizonyára a fogságból hozta magával.

Fogságában először Brünnben, 1797 áprilisában jutott könyvekhez[1] s ettől kezdve ismét szorgalmasan dolgozott. Az akadémiában őrzött hét kötetnyi, sűrűn és apró betűkkel írott kézirata inkább önképző munkásságának java, bár van benne eredeti és fordított vers és próza is. A brünni fogságnak legszebb költői emléke azonban Kármán *Uránia*jának az a III. kötete, amelynek lapszéleire addig írt legtöbb költeményét, rendezve és csoportosítva, beírta, köztük kufsteini verseit is.[2] E kötetre először Joó Tibor lett figyelmessé[3] s ebből közöltem Verseghynek 13 ismeretlen költeményét, néhány töredékét s több versének változatait.[4] Ebben a kötetben van az alábbi tanító-költemény is, középső része Verseghy fentemlítettem trilógiájának. Ez is csak töredékben: mindössze öt ének, mint Verseghy nevezi: *Beszéd*. Beszélgetést, *Sermot* akar vele mondani, nem *Oratiot*. De fölteszem, hogy ha már nem írta is bele, több volt készen belőle: egy egész ének az, amelyről már szóltam, egy másiknak töredéke az utóbb Vitkovicshoz átcímzett vers.

A költemény csirája a fentiek szerint még a kilencvenes évek elejére nyúlik vissza. Első fogalmazása a költő kufsteini raboskodásának idejéből való; az *Inn vizéhez* c. versének egy kéziratban maradt része így hangzik:

> Laurát zengedezik szüntelen énekim,
> mellyektől rekeszem' bóttyai rengenek,
> Laurám' képeivel közli reményeit
> Szentebb lantolatom, mellyel *az emberi*
> *nemnek fejtegetem mennyei czéllyait.*
> Laurának keresik tölteni kedveit — — —

Egy másik, későbbi költeményében pedig, *Laura' képéhez*, szintén erre céloz, mikor a képről (óh Képzet) így énekel:

> És ha rózsákat szedeget dalombúl
> vagy *homályűző igazat tanulgat*,
> háladó szívvel Kegyesem' nevének
> fogja köszönni.

Egyes részletek tehát még Kufsteinban keletkeztek, s az idézetek arra vallanak, hogy Verseghyt egészen betöltötték a készülő nagy munkának gondolatai. A munka azonban, mikor az államfoglyokat Napoleon közeledtének hírére elszállították s költönk a spielbergi vár börtönébe került, megakadt. A meglevő részeknek végső fogalmazása és leírása 1797 végére maradt.

Iratásának pontosabb idejére némi útmutatást ad a 3. beszéd után álló *febr. 26.*, és a 4. után a *márc. 8.* keltezés. Ez nem lehetett 1798 előtt és 1803 után. (1797 áprilisában kap könyveket s 1803 nyarán szabadult ki fogságából.) Föl lehetne tenni, hogy eleinte nem volt elegendő papirosa s azért irta az *Uránia* lapszegélyeire a verseket, ez a hosszabb költeménye

[1] Császár, id. m. 162. l.
[2] M. Nemz. Múzeum kézirattára, 994. oct. hung.
[3] Magyar Könyvszemle, 1938. 72. l.
[4] IK. 1939. 156. l.

pedig mindjárt az elején (1—35. l.) van — ez esetben 1798 elejére kellene iratása idejét tenni. Ennek viszont ellene mond, hogy nem fejezte be. Az is lehet, hogy akkorra már volt papirosa s az arra írt énekek elvesztek...

Eredeti-e e költemény? Aligha. Bizonyára több forrásra is támaszkodott, az anyagot hozzá természettudományi munkákból merítette — Horvát Istvánnak is, 1803-ban, kedves olvasmánya volt[1] Jenischnek *Az emberi nemzet* c. könyve, — de egészében aligha fordítás a munka, amely nyelvi szempontból is figyelmet érdemel. Az egésznek bizonyos kedves közvetlenséget kölcsönöz az a költői fogás, hogy Laurához intézi előadását, s különösen finom, mikor a 4. beszéd élén — a szaporodás tárgyalására térve — előre megmondja kedvesének, hogy nem kell pirulnia. — Megható, hogy élete végén, 1822-ben még egyszer fölél benne *A' Teremtésnek képe*.[2] Már megtért lélekkel s egészen bibliai és vallásos alapon: megszólal a föltámadás reménye is: «...a' Teremtésnek e' mindennapi képét férjfikoromtúl fogva majdnem naponkint gyönyörködve néztem, csudáltam, imádtam; most — megérintett engemet az Úrnak keze, eggy súlyos és hosszas nyavalya által a' halálra megintvén. Azt találtam azonban — — — hogy nagy, irgalmas, és hatalmas az Úr, mikor sujt és mikor gyógyít, mikor csapással látogat, és mikor kegyelmével vigasztal. A' legszebb napnak, melly az egész természetet feleleveníti, az végtére a sorsa, hogy ismét elalkonyodik, és még nagyobb pompával kerekedik ki.» Ez a munkája már halála után, Kisfaludy Károly *Auorá*jában jelent meg (1824).

A tanító-költeményt, melyet a fentiek alapján egy trilógia második részének vélek, betű szerint közlöm a kéziratból; a kitörölt, mert más szavakkal javított részeket a jegyzetben adom.

[Érzékeny gondolatok] az emberi nemzet[ről].

Görög mértékű hatosokban foglalt Beszédekben.

I. BESZÉD.

Az emberi nemzetnek lakóhelyérül.

Laura! te vagy hozzám legigazb e' csalfa világonn!
csak te vagy, a' ki ravasz csürhékkel tiszta szavamnak
helytelen értelmet mindeddig akarva nem adtál;
Csak te vagy, a' ki egész lelkemnek méllyibe hatván,
képezetim' fonalát ajakimbúl szinte kilátod.
Mennyiszer értekezénk nyíltt szívvel az emberi nemzet
boldogságairúl? 's örvendő dalnak eredtél,
háladatos szemeket vetvén mennybéli atyánkhoz;
Mennyiszer értekezénk eggyütt bal sorsai végett?
's könyves ohajtással követéd méltatlan esését.
Nemde tehát lelked most is legjobban eléri
gondolatim' czéllyát, mikor e' nemzetnek ügyérűl
majd szomorú dallal, majd örvendezve beszéllek?

Földi lakásárúl kezdgyük megitélni szemünknek
emberügyét, melly bátor ugyan maga nem bír erővel,
's a' csuda Mindenhez képest morzsányi teremtmény,

[1] Vass Bertalan, *Horváth István életrajza*. 1895. 88. l.
[2] Császár—Madarász kiad. 310. l.

helyt foglal mégis táméntalan égi tekék közt,
mellyek ezen Mindent általmehetetlen egésznek
mint töredéki teszik, 's valamint ezek, ő is azonképp
egy kézből vesz erőt, melly számtalan állatot éltet!
Jössze hevültt kebelembe tehát, oh drága barátném!
's nézd velem, ammeddig szemeink érhetnek az égben
mesteri kézzel emelt palotáját édes atyánknak!
Nincsenek olly szavaink, mellyek megfejteni tudnák
számát, értékét, vagy akármiféle adattyát[1]
a' nagy ürességben ragyogó mennybéli tekéknek.
'S a' ki az illy tengernek ered tehetetlen eszével,
nem helvén fenekét, sem túl partokra nem érvén,
Semmi egyébb erkölcsi haszont nem várhat ez útonn,
csak hogy az ámulás habozó méllyébe lesüllyed,
's önn-alacsony voltát reltegve kerittik előtte
nálluk amott inkább, mint fénylik előtte napunknak
temploma, hol különös karját országlani rajtunk
elmefutás nélkül érezzük az isteni észnek.
E' ragyogó tűztűl vesz nyilván földi lakásunk
fényt és dajkáló meleget, melly benne hunyorgó
mesteri gépelyeit gyönyörü termésre segíti.
Ámde, miként a' többi világ, úgyszinte napunk is
partya körül forgó tetemes szolgáival eggyütt
eggy eleven mennybéli erő segedelmei nélkül
semmibe vissza rohan, 's amaz alkotmányi seregnek,
mellyet most dajkál, nem küldhet semmi tenyésztést.

Eggy az erő, melly oldaliban dúzs-érczeket alkot
a magos ormoknak; melly felserdíti tövébül
a' növötényt; melly állhatatos törvényre szoríttya
a' homorú égben czirkáló csillagok' úttyát;
melly baromállatokat követetlen mesteri mükre
ösztönöz, és az okosságnak főbb díszei által
a' sükeres jónak nyomozásira készti az embert.
Mint mikor a' munkás indító rúdgyai által
a' kerekes gépelyt eleven mozgásra hevítvén
a' kötelenn függő köveket felvonnya magához;
A' mozgó szervnek [valamennyi][2] darabja kezébül
kölcsönöz arra erőt, hogy tisztét végbe vihesse.
Eggy az erő itt is, melly a' mozdúlatot üzi
's bátor az eszköznek valamennyi kögére kiterjed,
mindenikét alkalmi szerint tisztére segítvén,
ő maga még is igaz részekre nem oszlik azokban;
Mert csak eszünk' példája szerint a' testi egésznek
kénytelen illyes erőt költött darabokra tagolni;
sőt ha talán valamelly gyarlóbb kerekecske kiromlik
társai' rendébül, mozdító lelke legottan
visszavonúl ahonnan eredt, az előbbeni kézbe.
Úgy mennybéli atyánk, mintegy szerszámra kiönti
bő erejét [palotájának][3] sokféle szerére,
mindenikét alkalmi szerint másféle szabású
gépelyi munkának készítésére szorítván,
vagy nemesebb müknek választására vezetvén.
Romlik ugyan sok ezer gyarló kerekecske naponkint

[1] Ez a szó nem olvasható tisztán.
[2] Kihúzva *[sokféle]*
[3] *[szüleményeinek]*

e' csuda eszközben, 's az erő, melly él vala bennek,
visszavonúl ismét a' mennyei mester ölébe;
ámde meg annyi szerszám terem újra helyettek
és az egész szernek mozgása nem állhat el addig,
méglen az istentül kiszabott czéllyára nem érend.

Oh! ne keress hát angyalokot, jó Laura! szülönknek,
a' gyarló földnek kebelében! Gyenge agyagbúl
képzék e' talabor testet mennybéli erővel
a' levegő, a' gyantatüzek 's a' tengeri nedvek,
's még most is képzik, romlékony részeit innen
isszonyatos viadallal ezer darabokra szakasztván,
's más helyekenn meg kellemetes formákba rekesztvén.
Nézzed amott a' rettenetes habozásra felindúltt
's fellegekig dagadó tengert! Zuhogással emel ki
sarkaibúl egy régi hegyet, 's hempelygve kiomlik
a' bátran nevető laposok' zsellérire; honnan
szomjadozó ereit földünknek tiszta folyókkal
tömvén, oldaliban romlékony bótokat alkot.
Itt az erős égnek riadó fuvatagja behatván
gömbölyegünknek üres gyomrába, felélteti zúgó
szárnyaival tüzeit, 's ropogó ingásra hevítvén
a' talposzlopokat, nyíltt méllységekbe ledúllya
egy kies országnak részét 's beboríttya vizekkel.
Megmeg amott a' [bérczek][1] alatt tömlöczbe rekesztett
gyántatüzek, melly háborodott méreggel ütik ki
[egy hegynek] tetejét![2] Csattogva lövődnek ezernyi
ködarabok tátott agyarábúl; zúgva rohannak
pusztúlt oldalirúl térjére az úri mezöknek
a' tüzes érczpatakok; szörnyü hamufellegek esnek
a' heves égéstül kiaszott mértföldnyi tavakra,
's partyaikonn az aludtt salakokbúl bérczek ocsódnak.
Változik a' földnek legkissebb része naponkint,
's ammint partya körül, vagy egész esztendei úttyánn
napja körül forog, úgy homorú orczája is újjul
szüntelen avvagy avúl eleven zsellérivel eggyütt;
és mink angyalokat lellyünk ezen omlani termett
gömbölyegenn, kik az állhatatos forgásnak emésztő
súllyaitúl szabadok legyenek? Töredékeny agyagbúl
származtunk mink is, valamint más földi teremtmény;
Változik erkölcsünk, kiavúlnak régi szokásink.
forganak elméink, fornak tudományi gyanúink,
sínlenek ösztöneink, elenyésznek régi barátink,
's egy rövid élet alatt korainknak [drága nyomával][3]
nyúgodalom nélkül czéllyára fut emberi sorsunk.
Mint a' gyenge virág a' napnak déli hevében
lassan hervadván, szomorú sírjára legörnyed;
úgy nemes érzésink gyarló szerszámi törödvén,
hajdani kedvünkkel lassankint mink is avúlunk,
még a' néma halál csöndes lépéssel ölünkbe
férkezik és fonalát éltünknek félbeszakasztván,
egy hideg ároknak szomorú [karjába][4] lefektet.
Amde lakik bennünk eggy ollyas lelki tehetség,

[1] [szirtek]
[2] [a' szirtek']
[3] [gyenge nyomásinn]
[4] [kebelébe]

a' testetlen erő, melly több részekre nem oszlik,
mint mikor a' feslő testek romlásnak erednek,
's melly az örökségnek bármely forgásai által
sem tehetős voltát nem veszti, sem el nem enyészik.
Düllyenek ámbátor kiszabott sírjokba halandó
eszközi! lelki valónk a' ritkább jámborok úttyánn
összeveszedett tudományaival, 's erkölcsei által
szerzett érdemivel, mintegy diadalmas örömre
visszarepül köz atyánk' kebelébe, hol égi jutalmát
tetteinek bő karjaibúl vígadva veendi.

Laura! örülly! a' testi halál nem sérti valónkat,
's emberügyünk az örök nyugovásban nem leli czéllyát.
Müllyon el ámbátor töredékeny földi lakásunk
a' ragyogó nappal; veteredgyen el a' magos égnek
kellemes öble; setét zavarokba rohannyanak ismét
csillagi; vállyon örök hamuvá valamennyi teremtmény;
fennmaradunk! 's az irígy bosszúnak fellegig érő
habjai közt búval feldajkáltt tiszta szerelmünk,
melly ezen életben mint a' gyámoltalan oltvány
durva szelek' veszedelmi között, ingadva virágzott,
ott az örökségnek honnyában, csendes örömmel
állhatatosb gyökeret vervén, meghozza gyümölcsit.

II. BESZÉD.

Az emberi nemzetnek zsellértársairúl.

A' lalabor földnek kerekét sokféle teremtés
lakja; kövek, növötényi szerek, barom állatok élnek,
vagy legalább eggyütt gyarapodnak az emberi nemmel
e' csuda hajléknak majdnem valamennyi szakasszánn;
'S mindenik alkotmány valamint szerszámira nézve
már kevesebb, már több lépéssel az emberi testnek
gépelyihez közelít, úgy élelmére nemünknek
's mesteri elménknek bizonyos segedelmire szolgál.

Nem mese az, Laurám! a' mit sok bajdani bölcsek
írtak az emberrűl, mint földgomolyunknak urárúl
e' remek alkotmányt az egész földbéli teremtés'
tiszteletes koronájának bámúlva nevezvén;
elmés képek ezek, mellyekbűl emberügyünköt
a' gyakoratlan eszek mintegy érezve kilássák.
Szinte miként a' drága kövek, vagy az állati nyájak,
úgy az iszap' nedvébe szorúltt morzsányi homokszem
bír bizonyos czélú formával, 's léte azonképp,
mint más állatoké, fontos rész a' nagy egészben.
Nézd! az ezüst 's a' fínom arany melly messze kivonnya
drága hazájábúl a' gazdagságra sovárgó
kalmárt; 's mennyi szokást, erkölcsöt, várasi rendet,
mesteri müdarabot, tudományt hajt vissza hajójánn,
's melly sükeres frígyet szerez a' sokféle vidék köztt,
mellyeket a' tenger széles habjával elosztott!
Majdnem az egy vaskő, valamint mindenbe behatván,
a' vizet, a' plántát, a' barmot, az emberi testet,
sőt az egész földet kormányzó mágneserővel
a' tagfejtegető rohadástúl védeni látszik,
úgy az ekék, 's a' földmüvelés' több eszközi által
a' szilaj erdőknek különös barlangira osztott

népeket emberségnevelő frígyekre vezette.
Nézd! az agyag 's a' morzsahomok, több sziklakövekkel
mennyi nemes módot mutogatnak az emberi észnek,
hogy barlangja helyett magosabb czélyára vezérlő
városokat, vagy szép érzékenységre hevítő
műveket építvén, kiesebb életnek eredgyen,
's végre az égnek erös italától megveteredvén,
melly gyönyörü plántát 's termékeny fákot emelnek
pázsitos öblökbül táplálására nemünknek!
A' növötény már szembetünőbb módokkal ápollya
's plántanövésével nyilvábban képzi az embert
mükbe takartt magból első zsengéje kiütvén,
egy bizonyos kor alatt felnő 's mosolyogva virágzik.
Kelyhe virágjának Salamon pompáit ezernyi
díszekkel haladó nyoszolyát ábrázol; az ebbül
felfakadó szálak gyarapíttyák gyenge porokkal
plántanemét, eredő szüleménnyinek új magot adván.
Majd azután, ha gyümölcse lehúll, megfosztva sokáig
dajkáltt magzatitúl, levelét is utánnok ereszti,
's végre az őszi derek' súllyától öszve omolván,
morzsakevés erejét a' természetnek ölébe,
honnan eredt, homorú köszönettel vissza lehelli.
Mintha ezer földnek készítene plántatenyészést,
annyi virágokkal tündöklik gyenge tavaszkor
a' dúzs természet; sok ezekből sírba hanyatlik
vártt foganat nélkül; egykét bimbócska megérvén
a' bal üdök veszedelmi között hoz ritka gyümölcsöt.

Mennyivel állhatatosb, óh Laurám! emberi sorsunk
a' rövid élet után kihaló növöténynek ügyénél?
Plánta gyanánt fakad a' csöcsömös; gyökerekre verődik
a' tapogó gyermek; serdül a' fürge nevendék.
Plánta gyanánt nyilik, 's levelenkint fejti virágját
a' nevető ifiú, még a' friss férjfi gyümölcsit
érleli 's a' remegő vénség hervadva enyészik.
Terjedtt szárnyaival siet a' munkánkra tekénknek
sok veszedelmi közé, még élte virágzik, az ember.
Mennyi reményekkel duzzad friss szíve naponkint?
Mennyi erőt érez gyors pályafutásra magában?
Szük az egész földszín buzgó szándékira; súgár
ágait a' levegő bóttyáig látszik emelni.
Üzi szerencséjét még ott is, honnan előtte
számtalanokra veszély, vagy fontos károk eredtek.
Legnehezebb akadállyainál, még kedve megújjúl,
's mintha világában maradandó volna lakása,
vágyakozik, fárad, 's eggyik czélyához elérvén
új nyomozásnak ered; mellybül még többre ocsódik.
Nincsenek olly bérczek, mellyekre verődni ne merne,
's minthogy ezer viadalmaibann tud bízni magához,
győzedelem nélkül ritkán tér vissza belőllök;
mert örökös szeretője az ép ifiúi virágnak,
's minden egyéb korhoz hidegebb a' furcsa szerencse.

Igy csalogat minket majdnem bübájos erővel
a' rövid életnek [munkákkal tellyes ölébe][1]
a' nagy Természet, még egy kis füszeres ágyban,

[1] [tövisekkel töltt mezejére]

mellybe vetett, meghozzuk ama sokféle gyümölcsöt,
mellyek czéllya szerint az Egész' hasznára tenyésznek.
Majd azutánn elhágy; fele szándékinknak enyészik;
hervadozik kedvünk; elapadnak régi reményink;
tikkad erönk; és eszközeink romlásnak eredvén,
szenderedő növötényke gyanánt sírunkba hanyatlunk.
Szinte azon fünek, melly [sorsát képzi nemünknek][1]
belső gépelye is közelítget az emberi testhez.
A' gyökerek rostot, töve szívet, szála gerinczet,
csővei szüereket, vért nedvei, zárt rügye tejjel
duzmadozó emlöt, tagokot képeznek az ágak.
Innen esik, hogy czikkelyeit hamar egybecsatolván
szomszéd szerszámú voltával az állati testnek
a' lelkes sereget nevelő [falatokkal][2] apollya.
Sőt mivel ártatlan természete semmi teremtést
nem rabol, ellenben sanyarú rablóinak óvó
harczolatok nélkül értékét fogytig elosztván;
még azon emberek is, kik tejjel 's plántaszerekkel
nyújtják életeket, sokkal kegyesebbek azoknál,
kik ragadó vad marha gyanánt a' húsra esengnek.
A' mi jelesb! a' plántaszerek testekbe beszíván
a' ragyogó fénnyel levegönkbül még az emésztő
mérgeket is, különözni tudó szerszámaik által
állati testünköt nevelő nyirkokra kiszürik,
's hogyhatalán tövökönn megkíméltetnek az öszi
köz veszedelmig; ama' tagokot, mellyekkel az élet
nyújtatik a' lelkes seregekben, vissza eresztik
a' kiaszott földek szomjú tetejére, hogy enyves
trágya gyanánt szaporább termékenységre segítsék.

Nincsenek, oh Laurám! gyomrában földi tekénknek
vagy talabor színénn olly alkotmányi szerecskék,
mellyek az embernek formáját, hogyha nem első
látással bizonyos, legalább zavarokba borított
árnyékképekben ne iparkodnának elérni,
úgymint legnemesebb képét a' földi világnak.
Nincsenek olly alacsony csúszók vagy gyáva porocskák,
melyek az emberi észt bizonyos hasznokkal apolni
's mennyeí czéllyához közelebb vonogatni ne tudnák.
Mink nem láttyuk ugyan rövid élü testi szemünkkel,
és csak az értelmes példáktúl bízva gyaníttyuk,
ám de az isteni szem, melly méllységekbe be hathat,
tudgya, hogy a' morzsányi jegek 's a' rájok akasztott
hópihek a' hidegebb égben repdesve teremvén,
minteggy öszve zavartt árnyékban plántanövésit
képzik az embernek, még méhbe rekesztve tenyészik:
's bátor az illy jéggyöngyök' egész természeti hasznát
még tán nem tudgyuk, jön üdö, melly végre az elmét
több nyomozások utánn ösmérettyekre vezesse.
Óh! ha vezér karomonn be akarsz még, drága barátném!
a' talabor földnek környékénn mozgani termett
állati nyájaknak pöszögő országiba hatni,
mennyi csudát láthatsz, mellyek szintannyi szavakkal
mennyei sorsunknak koronás díszére mutatnak.
A' legutóbbik ügyü féregnek teste hasonlít

[1] [ábrázollya ügyünket]
[2] [eledellel]

emberi formánkhoz, legalább fő részire nézve.
Van feje, melly az egészt czéllyára vezérleni látszik;
szája, vagy a' mi ezen nyílásnak tisztyeit üzi;
van szeme; és ha egyéb külső szerszámra találtán
nincs helye szűk testénn, avvagy szüksége kirendeltt
művire, érdeklő szarvakkal végzi az érzést.
Lábait a' halnak módatlan farkba rekedni
láttyuk 's karja helyett szárnyék evezőivel úszni
a' vizekenn; de mihelyt a' száraz partra kimászhat,
két terepes kezeit, dagadó emlőivel egygyütt
szinte közelgetvén formánkhoz, fejteni kezdi.
Sőt már lábakat is húzgál a' tengeri medve
mászó teste utánn, noha még eggy hártya öt ujját,
mint a' vízbebukó madaraknál, összeakasztya.
Igy közelít hozzánk, hatalán a' tiszta egekbül
földi lakásunkhoz levonúl a' gyenge madárnem;
's a' denevér már gyermekeit szoptattya; nemének
tolla helyett tetemit vékony hártyába rekeszti,
's csontyainak belső épűlete, a madaraktúl
távozván, derekát testünknek kezdi követni.
A' földönn lakozó négylábú állati formák
a' legutóbb képű barmoktúl kezdve az orczás
majmokig, e' felemeltt példához szinte nemenkint
szembetünőbb közelítéssel járulnak eladdig,
hogy még legnemesebb érzésit is osztani kezdgyék,
's a' majomember egész állattyát képzeni tessen.

Mint mikor a völgyeltt tükrök sima öbleik által
megtörik a' képet 's darabonkint messze hajíttyák,
vagy mikor a' zomokabb üvegek több színre szakasztyák
a' ragyogó súgárt, melly tán derekokba ütődik;
úgy az egész földnek pöszögő zselléri magokban
megtörik a' formát 's különös nemeikre fölosztyák,
melly fejedelmektül kiragyog, mint példa reájok.
Hogyha nem ez, mi vezette egyébb a' bölcseket arra,
hogy szabad elmével vísgálván díszes ügyünköt,
a' tehetős embert kisdedke világnak itéllyék?
[Szinte azon][1] seregek, mellyek darabokra felosztott
formánkot viselik, csak azért is látszanak élni
's mesteri műveiket nyilván gyakorolni közöttünk,
hogy lelkünknek egész erejét, mint isteni szikrák,
példahevítéssel fontos munkánkra kifejtvén
mennyei gazdánktúl kiszabott czéllyára segítsék.
Itt az egészséges ház nélkül puszta ligetben
andalodó ember meglátván a' madaraknak
fészkeit, a' vizekenn mintegy polgári csoportban
élő hódoknak több osztályokra felépültt
erkeit, elsőben födeles szekrényeket alkot;
majd azutánn több társaival zártt házat emelvén,
bátrabb nyúgodalom végett köz helyre vonódik,
's végre magos tornyú palotát és várakat épít.
Ott a' préda utánn seregenkint szerte bolyongó
állatokat tart szikla közé bújdosva kerülvén,
majd ha talán a' tollasokat nyársforma orommal,
mint szálló nyilakot, hadi zsákmányokra rohanni,
a' sziszegő kígyót kimeredtt fúllánkkal udúját
védeni, 's a' majmok seregét otromba botokkal

[1] *[A' lelkes]*

a' tüznél aluvó Feketékre kiszállani láttya,
mérges fegyvereket készít, mellyekkel emésztő
prédálásnak ered, dühös ellenségeit üzi,
nemzeteket hódít, mellyekből végre temérdek
's várasi díszekkel ragyogó birodalmak ocsódnak.
Megmeg amott a' fürge halat szárnyával evezni
's a' vizeket csónak testével szántani látván,
eggy odoros tölgyből férczeltt karcsúcska dereglyénn
a' habozó tengernek ered rettegve, hogy éhes
gyermekinek halakot fogjon, vagy az árva szigetnek
vadfias erdeiben prédáját lesbe kerítse;
végre az ál vizekenn iszonyú hajlékot emelvén,
's árbócztonyainak szélzáró szárnyakot adván
kincsekkel terhes palotáját útnak ereszti
's eggy idegen partnak még portékáit eladgya
drágább eszközökért, népével frígyeket ütvén,
ostoba sorsából nemesebb életre kígázol.
Igy közelít hozzá eggyenkint mindenik állat,
mesteri ösztöninek kincsét elejibe teritvén.
Ő neki ellenben nevet ád, melly állati voltát
megkülönözze, jelesb mesterségére mutatván,
's mellyel majd, ha talán munkáit akarja követni,
elmerekesszében szolgálattyára idézze.
Boldog, hogyha velek, 's természetes ösztöneikből
vonlt tudományával szomorú kárára nem élend,
's törzsökatyánk' példája szerint nem nyújtya ki karját
a' tiltott fához, hogy megkóstollya gyümölcsét,

Közli: GÁLOS REZSŐ.

«MOND ÉS MARAD NYUGODTAN...»

A legvonzóbb életminták nemcsak azzal válnak maradandókká, hogy évszázadokon át sokan utánozzák őket, hanem azzal is, hogy időnként újra testté válnak s többé-kevésbbé korszerű, új árnyalást kapnak. Néha azért is, mert az újkor valamelyik nagy embere tudatosan választotta eszményképéül egyik lelki rokonát; néha öntudatlanul hasonlított hozzá s mások fedezték föl rokonságát. A közvéleményt a vezető szellemek kezdettől fogva hozzászoktatták ahhoz, hogy a típusok fölött álló nagy embereket is típuscsoportokba gyüjtse. Olyankor, amikor a jellembeli hasonlóság nem volt elég erős, két-két nagy ember helyzetét, sorsát állították párhuzamba. Napoleont pl. hadvezéri képességei és világhódító terve hozták kapcsolatba Nagy Sándorral. De a «műfaj» nem új: Plutarchos és Cornelius Nepos párhuzamos életrajzai már az ókorban kifejlesztették a müvelt olvasóban azt a hajlamot, hogy kora nagyjaiban régi, örök eszmények reinkarnáclóját keresse.

A gyermekévek egyik legerősebb benyomása, amit Czuczor *Hunyadi*ja tesz az iskolásfiúra. A magyar költészetben oly makacsul uralkodó «róma[1] jellem»-nek féligmeddig már romantikus színezésü[1] példánya az ősz vezér, ki

[1] Romantikus elsősorban a díszlet s annak világítása: a vár, a szirttető, az esti fénysugár, a pihegve vágtató hírnökök. Aztán a hős attitüdje: magában áll az elszigetelt magaslaton, alkonyatkor s úgy tekint körül a sík mezőn, mint a preromantika mélázva szemlélődő embere.

várába száll nyugodni és sorra visszautasítja a vészhírt hozó hírnököket. Nem törődik azzal, hogy nem ő a kormányzó, mert «A polcra már Ulrik ült». Nem a főnemesség maró nyelvével, nem az életére leselkedő külföldi csapdával. Mint mesében, három intést lenyügöző hidegvérrel fogad. Olyan szilárd, mind a szirttető, amelyre Hunyad magas fala épült. Akárhogy rettentik, a «római jellemhez» illő választ ad: «... mond és marad nyugodtan.» Hiúság, félelem nincs benne: a haza sorsán kívül semmi sem érdekli. S csak akkor tűnik nyugalma, amikor az utolsó vitéz habos lovon, vérlobogóval kezében török támadás hírével riasztja fel.

Hogy Hunyadi János ilyen jellem volt, azt a történelmi kútfők igazolják. A költő évek eseményeit vonja össze ugyanarra az alkonyatra. A három hírnök mindazt összefoglalja, amivel a nagy férfinak egész életén meg kellett küzdenie: Cillei és az arisztokrácia féltékenységét, Frigyes ármánykodását. Hogy mindezzel szemben «nyugodtan marad», csak akkor valószínű, ha csakugyan elfogadjuk a vészhíreknek ezt a tömörülését, mert ha nem, akkor eszünkbe jut a gyorsan cselekvő Hunyadi, aki hirtelen ütött rajta a külső ellenségen és saját vermében fogta meg Ulrikot.[1] De Czuczornak «római jellemre» volt szüksége, mégpedig nyugalmi állapotában, ahogy legjellemzőbb, — sztoikus bölcsességének teljében, mintha mondaná: «A lélek nyugalmának nem szabad a külvilágtól függnie...» Vannak eszmények, amelyek feltétlen nyugalmat biztosítanak a nagy léleknek: a hűség fegyelme («Ha úgy akarja a király, Hunyadi akkor félreáll»), az Istenre hagyatkozás («Rám célza már nem egy halál, S ha Isten hagyja, eltalál»). S a nagyság egyik föltétele: tudni különbséget tenni a nagy s a jelentéktelen események között. («Hogy törnek rám, hihetni bár, De úgy nem, mint török, tatár.»)

Hunyadi 1833-ban jelent meg nyomtatásban, közvetlenül az után a kivonat után, amelyet a szerző a honi ifjuság számára az akkor divatos történelmi munkáknak Hunyadi Jánosra vonatkozó részeiből készített. De *Hunyadi János viselt dolgai*ban (1832) nem találjuk ennek a római-sztoikus attitűdnek szinte semmi nyomát.[2] Különösnek tűnhetik, hogy a költő, aki legjellegzetesebb versét Hunyadinak szentelte, ugyanebben az időben készült történelmi munkájában nem élezte ki a «mond és marad nyugodtan» motívumát.

Ennek elsőrendű oka az, hogy *Hunyadi*jához Engel és Fessler történelmi adatokat és alapvonásokat adtak, de jelleme és helyzete költői kialakításához nálunk sokkal többel járult az a benső kapcsolat, amelyet Czuczor öntudatlanul kovácsolt Hunyadi s a világtörténelem más nagyjai között. Cornelius Nepos fordítójának erre bizonyosan korán fejlődött hajlama volt. A klasszikus műveltségű pap azonban nemcsak Cornelius Nepost és Horatiust ismerte jól, hanem a többi nevezetes auctort is, köztük a nálunk oly nép-

[1] V. ö. *Hunyadi János viselt dolgai Engel és Fesslerből.* A honi ifjuságnak ajánlva Czuczor Gergely által. Budán, a Magyar Királyi Egyetem betűivel, 1832. 162 s k. l.

[2] Kivéve talán: 86 skk. 11. (Hunyadi visszautasítja a kitüntetéseket s inkább segítséget kér a török ellen); 144 skk. 11. *(Hunyadi leteszi a' kormányzói hivatalt* stb.).

szerű Liviust és Cicerót. S mind a kettő illő piedesztálra állítja a «római jelem» eszményének talán legjellegzetesebb megvalósulását: Cincinnatust, aki dicsősége teljességében tér vissza kis szántóföldjére s onnan viszik el diktátornak, mikor újra fenyeget a veszély. L. Quinctius Cincinnatus különösen kedves a földmívelő-földbirtokos magyarságnak, amely a mezei egyszerűség közepett ápolta a lelki nagyság eszményét, és a politizáló magyar kisnemességnek, amelynek jól esett tudni, hogy a köznapi élet szerény szükségétől az alkotmányos teendők ragyogásáig rövid az út.

Elevenítsük fel Cincinnatus képét Livius alapján:

«Cincinnatus, akiben a római nép a maga hatalmának egyedüli megmentőjét látta, túl a Tiberisen, szemben azzal a hellyel, ahol most kikötő van, négy holdnyi szántóföldjén dolgozgatott. A szántóföldnek «prata Quinctialia» a neve. Vagy a földet ásta, vagy épen szántott — az mindenesetre tény, hogy mezei munkával volt elfoglalva —, amikor a római nép követei odaértek; kölcsönös üdvözlések után a követek arra kérték, hogy tógát öltve magára, mind a saját, mind az állam érdekében hallgassa meg a senatus üzenetét. Cincinnatus elcsodálkozva és kérdések közepett, hogy talán csak nincs komoly veszélyben a haza, kunyhójából tüstént előhozatta feleségével a tógát, a port és izzadságot magáról letörölve s a tógát felöltve; a követek őt, mint diktátort üdvözölték és felkérték, hogy a hatalom átvétele végett azonnal jöjjön a fővárosba...»[1]

De már Cicero is erőteljes mondatokba sűrítette Cincinnatus nagyságát, s egyik helyen Cato maior kapcsán említi, akit mint a puritán erkölcsök mintaképét jól ismert a művelt magyar.[2]

Czuczor Hunyadija annyiban folytatja a Cincinnatus-hagyományt, hogy csak a haza veszélyének hírével lehet őt elmozdítani hazulról; de akkor azután azonnal «acélt ragad», ill. tógájáért küld...

De van a Cincinnatus-eszménynek más újkori megvalósulása is: Washington György. S bizonyára nem véletlen, hogy épen Czuczor fordítja le majd a nagy amerikai hadvezér és államférfi életrajzát.[3] Washington többször tért vissza a magánéletbe s mikor a Monogahela melletti vereség után visszavonult és újra hívják, «nem vonakodott ugyan a parancsnokságot elfogadni, ha csakugyan felszólíttatnék reá, de, úgymond, ő azt soha keresni nem fogja.»[4] Czuczor közli a Mount Vernonban megtelepedett államférfi leveleit Lafayette-hez, illetve Knox tábornagyhoz. A magyar olvasó, aki minden valószínűség szerint amolyan Garanvölgyi Ádám-szabású gazda volt, a rokonlélek örömével olvashatta ezeket a mondatokat: «Végtére ...ismét nyugodt

[1] *Ab urbe condita*, lib. III. cap. 26. Varga László fordítása, akinek e helyen köszönetet mondunk.

[2] «itaque ut maiores a baratro adduxerunt Concinnatum illum, ut dictator esset...» *(De finibus bonorum et malorum*, lib. II. cap. 4.) «In agris erant tum senatores, id est senes, siquidem aranti L. Quinctio Cincinnato nuntiatum est eum dictatorem esse factum; cuius dictatoris iussu magister equitum C. Servilius Ahala Sp. Maelium regnum adpetentem occupatum interemit» *(Cato maior de Senectute*, cap. 16).

V. ö. «Pogány jő, hah! nem türhetem»... «csatáz, vív, izzad»...

[3] *Washington élete.* Sparks Járed után Czuczor Gergely. Pest, 1845.

[4] 2. kiad. (1872) 45. l. V. ö. még 193., 197. l. stb.

polgárként élek, Potomac partjain, saját lugosom és fügefám árnyaiban; a tábori zajtól s a nyilvános élet foglalkodásitól megszabadulva, enyhülök azon csendes örömök által, melyekről a szüntelenül dicsvadászó katona mit sem tud. ...Én nem csak minden nyilvános ügyektől vonultam vissza, hanem visszavonulok saját bensőmbe, s képes vagyok az élet magános utain, s csendes ösvényén járdalni.» «Csak most kezdem érzeni, mily jól esik a közügyek gondjaitól szabadnak lenni. ...Most értem, mint verhet a fáradt vándor szive, ki, miután nem egy nehéz lépést tön, és sulyos terhet visele vállain, örömmel pihen meg, terhét ledobja, s háza ablakából nyugodtan tekint ki a meghaladott útra, s annak minden tekervényeire, melyeken csak az emberi sors mindenható intézője és rendezője mentette meg őt a végveszélytől.»[1]

Washington tudatosan járt Cincinnatus nyomában s környezetének eszményképe is az eke szarvától a közügyek élére lépő s onnan fájdalom nélkül az eke szarvához visszatérő demokrata volt. Ne feledjük, hogy a francia forradalomnak is, az amerikainak is az eszményködbe burkolózó római köztársasági jellem lebegett a szeme előtt. Cincinnati városán — a disznóhízlalás e központján — kívül a Cincinnatus-társaság is őrzi a «fürtöshajú» emlékét s a Cincinnatus-társaság elnöke épen Washington volt.[2]

Washington s az ifjú Amerika a századfordulóban sokat szerepel a magyar írók tollán is. Kölcsey a *Mohács*ban említi Washingtont és Lafayette-et; Orczy Pennről, a bosztoni kalmárság királyválasztásáról emlékezik;[3] a békeszerető Ányos, bár kárhoztatja Hobbes elméletét a világban folyó örök harcról, mégis:

«Mennyünk onnét Boston ékes városában,
Hol Vashington nyargal vitéz táborában,
E föld csak tegnap jött világunk számában,
Már is iparkodik népek romlásában!»[4]

Ilyen előzmények után készül Czuczor *Hunyadi*ja, Cincinnatus és Washington életmintájának változatául. Addig is, míg a haza bölcsévé föl nem nő az a Deák Ferenc, aki abban az évben megy először az országgyülésre, mikor a *Hunyadi* megjelenik, s majdan esernyővel a hóna alatt rozzant bérkocsin indul a Burgba, hogy a kiegyezés remekműve után visszatérjen családja és gazdasága körébe, nem fogadva el sem jutalmat, sem kitüntetést, nem rettenve sem rágalomtól, sem fenyegetéstől. Hogy mennyivel járult hozzá az ő jellemének kialakulásához a Cincinnatus-Hunyadi-Washington sor, nem tudjuk. De hogy az ő jelleme mint eszménykép tovább folytatja saját árnyalatával ezt a sort, az bizonyos.

HANKISS JÁNOS.

---

[1] U. o. 185. l.
[2] U. o. 193. l.
[3] *Két nagyságos elme* stb. 197. sk. l.
[4] *Ányos Pál versei* (Császár Elemér kiad. RMKvtár 23. sz.), 139 sk. l.

ADATOK MIKOLAI HEGEDÜS JÁNOS ÉLETÉHEZ.

A XVII. század közepe tájának erről a szerény munkásságú, mert csupa fordításokat termelő, de ezt aztán becsületesen be is valló írójáról csak újabban derült ki, hogy nem egyedül az egyházi irodalom terén szorgalmaskodott, hanem egyike volt a régi magyar nyelvészeknek is, még pedig ebben az irányban már nem fordításokkal, hanem önálló gondolatokkal lépve fel. Szily Kálmán mutatta ki, hogy a Debretei Márton akkor hejcei ref. lelkészhez írt s nyelvészeti elveket fejtegető levelének nem az eddigi közhit szerinti Csepregi Turkovics Mihály a szerzője, hanem Mikolai Hegedüs János.[1] Ez a levél nyomtatásban is fennmaradt Perkins egyik műve 1648-ban Amsterdamban megjelent magyar fordításának *(A lelkiismeretnek akadékiról)* egy pár példánya mellett s ennélfogva az is egészen valószínű, hogy e könyv előszavában ennek fordítóiul emlegetett «némely kegyes férfiak» sorába Mikolai szintén odatartozik.

Életrajzi adatait azonban Szily Kálmán sem tudta pótolni, mert igen gyéren maradtak fenn. Nekem módomban van némi világot vetni közéjök. Első sorban születése és elhalálozása idejét — mindkettő ismeretlen volt — kell megállapítani. *Biblia tanui* c. munkájának ajánlása szerint 1648. februárjában már elmult 31 éves, minélfogva körülbelül 1617 elején született vagy legkorábban 1616 második felében. Halálának napja pedig pontos feljegyzés szerint 1667. jan. 4. Egykoru hivatalos feljegyzések közt van ez megörökítve s ugyanezek nyomán majdnem teljes képe nyujtható hivatali működésének is, melynek mozzanatai nemkülönben szerfelett hézagosan voltak ismeretesek. Tarcali Pál, a zempléni ref. dioecesisnek a XVII. század közepe után (1653—1668) hivataloskodó superintendens seniora ugyanis egyfelöl hiánytalan jegyzékét hagyta reánk azoknak a lelkészeknek, akik a hatásköre alá itt levő összes egyházközségekben az ő espereskedése megkezdésekor működtek, másfelől az ettől 1667-ig terjedő időszakban esetről-esetre rendszeresen feljegyezte az illető lelkészi állásokban bekövetkezett változásokat az előfordult halálesetek időpontjával együtt.[2]

Ebből a mindenesetre megbízható jegyzékből nyilvánvaló, hogy Mikolai 1653 júliusában nagytoronyai pap volt, még pedig az 1648-tól, mindjárt külföldről hazatérte után egy ungi egyházmegyebeli felsőzempléni egyházban viselt rektorságából[3] alkalmasint közvetlenül erre az állásra menve. Majd 1657-ben Varannóra távozott elsőpapnak az 1656 októberében elhalt Szerdahelyi Péter utódául. Ám 1663 folyamán visszatért Nagytoronyára, honnan utóda és ezúttal egyszersmind előde, Némethi István ekkor Zemplén városába ment át. Mikolai aztán Nagytoronyán fejezte is be életét.

Varannói papságának utolsó évére esett egy általános egyháztörténeti érdekü eseményben való szereplése, melyet többi életrajzához hasonlóan a

[1] *Magyar Nyelv* 1918. 173. s köv. l.

[2] A jegyzék kézirati másolatban várja nálam a közlés lehetőségének elkövetkeztét.

[3] *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* 1864. 574. l., honnan azonban nem tünik ki hivataloskodási helye.

Theologiai Ismeretek Tárába általam írott épenúgy nem említ fel. A zempléni és ungi református dioecesisek kebelében az ezeknek a területén levő, de politikailag alig kivétel nélkül Zemplén vármegyében fekvő evangelikus egyházközségek t. i. egyházkormányzati unióban éltek a református egyházközségekkel.[1] 1662-ben ezekben az evangelikus egyházközségekben egyelőre — úgylátszik — csak egyesek részéről mozgalom indult meg a végett, hogy a velök egyezően nagyrészben tót anyanyelvű sárosvármegyei evangelikus egyházmegyéhez csatlakozzanak. A zempléni ref. egyházmegye előbb, ezévi aug. 30-án tartott rész-zsinatán elvileg ellene foglalt állást az unió megbontásának. Majd Mikolai, mint az érdekelt tót egyházközségek conseniora kiszállván az illető gyülekezetekbe, ugyanilyen értelmű nyilatkozatokat szedett össze tőlük, sőt kérdezősködésére maga a sárosvármegyei ev. esperes is azt jelentette ki, hogy semmi változtatást nem óhajt a helyzeten. Mindazáltal alig vette ezt megnyugvással tudomásul a zempléni egyházmegyének 1663. febr. 14-én egybegyült közzsinata, már ugyanezen hónap 28-án a sárosvármegyei evangelikusok gyülése követeket küldött Mikolaihoz annak a kívánságának tolmácsolására, hogy saját egyházmegyéjökbe kebelezzék a szóbanforgó egyházközségeket. Mikolai az esperesével való megbeszélés, valamint egyházmegyéjük márc. 16-án összeült rész-zsinatának beleegyezése után nem is tett kifogást a sárosiak terve ellen s nem hátráltatta tovább annak végrehajtását. Annyira, hogy alig pár hónap mulva (jún. 13.) Varannón tarthatott zsinatot az egyesült sáros-zempléni evangelikus egyházmegye, mely már azelőtt, máj. 9-én conseniort is választott az átcsatolt egyházközségek részére.

Miután pedig Mikolai még ebben az évben elhagyta Varannót, bizonyára nem volt része azokban az ezentúl fölmerült nehézségekben, melyek még egy év multán is szükségessé tették, hogy elhárításukra megfelelő intézkedésekkel siessen az új alakot öltött ev. egyházmegye. Ennek aztán utoljára is sikerült odáig eljutnia, hogy 1665-ben immár véglegesen bekebelezhette a zemplénvármegyei hitsorsos egyházközségeket; ezek közül nem hiányoztak azok sem, amelyeket az ungi ref. dioecesistől szintén elkértek ennek 1664-ben tartott ungvári zsinatára küldött követeik által.[2] Jellemző különben — amint látszik — az elhamarkodva megbolygatott állapotokra, hogy épen a varannói kétfelé oszlott protestáns gyülekezet a viszonyok kényszere alatt mindjárt ezután ismét némi unió-félére lépett, mi főként az iskolai ügyekre, de ezek mellett némely egyháziakra is kiterjedt.[3]

ZOVÁNYI JENŐ.

---

[1] Ezt az együttélést csak a zempléni egyházmegyéhez tartozókról tudta eddig történetírásunk.

[2] Hörk József: *A sáros-zempléni ev. esperesség története.* 1886. 139—40. l. — *Sárospataki Füzetek* 1857. 756—7. l. — Fejes István: *A sátoraljaújhelyi ev. ref. egyház története.* 1889. 73—4. l.

[3] *Adalékok Zemplén vármegye történetéhez* XVI. k. 310. l. XVII. k. 103. és 237.

KÖNYVISMERTETÉS.

Sík Sándor: Zrinyi Miklós. Budapest, Franklin, é. n. (1940). 8-r., 177, 1 l.

A két nemzedéknek, Pázmányénak és Zrinyiének őrségváltása a célkitűzés megváltozását is jelentette. Pázmány befejezte föladatát. A katolikus restauráció megtörtént, a hitviták elültek, vagy legalább is háttérbe szorultak, hogy helyet adjanak a nagy nemzeti életkérdésnek: a török elleni hadjáratnak. Épen Sík Sándor mutatott rá, hogy a pogány kiverése, mint végső eszmény, már élt Pázmány álmaiban is: a XVII. század második fele már mintegy beidegezve nevelkedik ennek végrehajtására és senki jobban, mint Pázmány nagy tanítványa, Zrinyi. Az egyházpolitikai harcoktól a magyarság életakaratának igazi megnyilvánulásához a fordulatot ő teremti meg s nem rajta múlott, hogy Buda visszavétele s a török hódítás visszaszorítása, vonalának visszagöngyölítése nem az ő eredménye lett. Az ezért küzdő akarat megtörése, szándékainak elgáncsolása az a tragikum, amelyet Sík Sándor könyvében a tőle megszokott művészetével mutat be.

Szép Pázmány-életrajza után nemcsak hivatva, hanem kötelezve volt rá, hogy ezt a Zrinyit megírja: Pázmányt, a már «megállapodott aggastyánt, a higgadt államférfit, a békesség és az egyensúly emberét» az a még serdülő ifjú váltja föl, aki az imént még ott ült asztalánál, aki tele van cselekedni vágyással, a brebiri grófoktól örökölt elszánt akarattal, harci vággyal, lelkesedéssel s aki megtelt egy nagy műveltség szeretetével, mindezen felül pedig tudatos, lángoló magyarság tüzével. Ehhez a Zrinyihez vezet Sík Sándor munkája. Nem új életrajzi adatokkal, sőt nem is részletek ismertetésével. Eddig is megismert írói jelleme szerint most megjelent munkájának is főerénye a hősébe való beleélés művészete. Az irodalomnak alapos és gondos átszűrése után hőséről kialakult, szabatos képbe egész lelkével beleéli magát: belülről igyekszik őt a maga lelkesedésével megvilágítani s a meggyőzés hevével mutatja meg, hogy milyennek látja Zrinyit. Néhány vonással megrajzolja a milieu hatását, a korszellem és emberek befolyását, hogy azokon túl vetítse lámpáját magára a lángészre, mint igazi magyarázatra. Így látjuk meg a gráci kollégium vagy Pázmány, a barokk szellem vagy Róma tagadhatatlan visszfényét, sőt színeit Zrinyin és alkotásain: de megvilágításból és a köntösből kiéleződik a nagyszerű egyéniség, meg nem hajló hivatástudatával, példátlan cselekvésakaratával és szenvedélyein uralkodó, mert célratörekvő méltóságával.

Mindezt 10—11 íven úgy, hogy az egész Zrinyit: az embert, a hadvezért, az államférfiút, a költőt és a hadtudományi írót közelünkbe hozza, küzdelmes feladat volt megírnia. S még egy nehézség várt reá: a könyv magas színvonalúnak, de mégis a nagyközönségnek kellett, hogy készüljön — egy csapással szakembereknek és nem-tudós, a részletekben nem jártas olvasónak. Essayt kellett írnia, amelyben minden benne legyen. Nem kell mondanunk: Sík Sándor megfelelt feladatának e terén is. A jól egységbefogott, élménnyé erősödött anyagot arányosan tagolva, nem lankadó lendülettel s olyan megkapóan dolgozta fel, hogy szinte drámai erővel ragad magával a fejezeteken át a tragikus végig. Mindenhez van jellemző szava s mesteri módon fegyelmezi magát, hogy többet ne mondjon, mint amennyire céljaihoz szüksége van. A fejezeteknek egy-egy költői módon választott címe is jellemzően irányítja az olvasó hangulatát; a Zrinyi körül élő emberek képe is kitűnő. Különösen Zrinyi nevelőanyjának, Poppel Évának, második feleségének, Löbl Zsófiának, Lippay érseknek és Montecuccolinak mindig pár mondatba sűrített jellemzése meleg és sikerült: de az egész könyvben élet van. Mert, mint rámutattam, Sík Sándornak élmény volt maga a munka. Részletek ismertetésébe nem bocsátkozunk. Csak egy-két mozzanatot emelünk ki. Ilyen a Zrinyi előadásának közvetetlenségét hirdető részlet; ilyen annak bizonyítása, hogy Aranyig, Keményig senki sem tudott úgy tömegeket hősnek szerepeltetni s mozgatni, mint Zrinyi; ilyen a jelenetek couleur locale-jának eszméltetése. Sokat mond az, amit az alapeszméről fejteget: Sík Sándor túlzásnak látja egy- és másfelől is az eddig uralkodó két fölfogást, Beöthyét és Riedl Frigyesét, általában túlzásnak látja az alapeszme jelentőségének kiélezését: szerinte a *Szigeti veszedelem* egy magyar és egyénileg is nagyszerű alakban jelentkező barokk vízió a keresztény hősről. De Sík talán maga is túloz, mikor az ég és pokol harcát látja az élethalál-küzdelemben s Isten győzelmét a pokol felett. S végeredményül a vízióban maga is szimbólumot lát: «Zrinyi a magyarság jobbik lelkének megtestesülése, azé, amelyikért az Isten megkegyelmez.» *Ennek* a jobb kereszténynek, jobb magyarnak kegyelmez meg az Isten. Nem vértanúságáért, hanem vértanú-példájáért, vitézi példájáért kegyelmez meg Isten a hozzá hasonlóknak — íme: nem Beöthy, nem Riedl alapeszme-tanítása ez, de mégis csak alapgondolathoz, annak jelentőségéhez jut el Sík Sándor is. Az éles, majdnem szoborszerű, tömör rajznak tehát vannak eszméltető, de vannak — természetesen — vitatható részletei is. A nagyvonalúságnak következménye, hogy egy-egy kis részlet hiányzik, egy-egy problémát inkább elhagy, mint hogy részletekbe bocsátkozzék. Zrinyi a Szigeti veszedelmet «egy csendes téli estén» kezdte. «Mikor belefogott, talán nem is gondolta komolyan. Még nem sejtette, mi lesz belőle.» Hol itt a vizió? S mikor volt ez a csöndes este: 1644-ben, vagy 1645-ben? Miért nem mondja meg, mikor ment Zrinyi Grácba? Talán közelebb kellett volna hozni Zrinyi Pétert is: a költő életében, sőt lelkivilágában több szerepe volt, mint pl. Nádasdinak, akiről aránylag többet beszél.

Csak egy-két szerény megjegyzést vetettünk föl, s nem a mesteri munka kisebbítésére, hanem azért, hogy egyetlen komoly hibáját megmutassuk. Az író már többször hangoztatott szubjektív tehetségével jár, hogy a cél felé ragadva az olvasót, hevületében helyenként kissé rapszódikus. Ez a szépséghibája

előadásának is megvan. A sok rövid mondat s a sok jelen idő — elbeszélés helyett megjelenítés — helyenként nyugtalanná teszi a különben arányos jól átgondolt és felosztott egészet. Ezt meg kell szokni olvasás közben Egyébként csak a legjobbat mondhatjuk az új *Zrinyi*ről, amellyel az erre leghivatottabb tudós érett művészete gazdagította tudományunkat.

GÁLOS REZSŐ.

Justh Zsigmond naplója. Sajtó alá rendezte, bevezető tanulmányokkal és jegyzetekkel ellátta Halász Gábor. (Budapest, 1940.) Athenaeum-kiadás. Nagy 8-r. 429 lap.

Az ötvenévi kéziratos vesztegzár alól felszabadult irodalmi művek megjelenése az olvasóközönségben a kíváncsiságnak meglehetősen alantas és tisztátalan fajtáját szokta felébreszteni: «szenzáció»-t, «indiszkréció»-t vár és remél a legtöbb olvasó. Reményükben rendszerint csalódnak, mert ötven év csakugyan majdnem mindig elegendő a botrány-csirák elfojtására, s ha mégis akad egy-két «botrány-képes» adat vagy részlet, ezeket a lelkiismeretes kiadó úgyis kigyomlálja.

A multkori világháború utolsó évében Tompa Mihály *Fekete könyvé*nek felnyitási határidejekor kezdett izgulni a közkíváncsiság; már maga a cím is reménykeltő volt, a jászóvári egyházi «hiteleshely»-re sokan elkísérték gondolatban azokat, akik a zárt iratcsomag felnyitására illetékesek voltak. A felajzott várakozás igen sovány táplálékot kapott a poszthumusz munkában, hiszen ennek Tompa költői egyéniségéhez és irodalomtörténeti szerepéhez alig is van valami köze.

Legújabban, «a könyvnyomtatás 500-ik évében» jelent meg egy nagyszabású kiadvány, amely szintén egy ötvenévi rabságát kitöltött kéziratos munkát bocsát ki a nyilvánosság elé: a fiatalon elhunyt Justh Zsigmondnak 1888-ban és 1889-ben Párizsban és itthon kelt naplójegyzeteit. E kiadvány napvilágra jutását nem előzte meg lármás izgalom; mindössze egy pár rövid szemelvény hívta fel rá a figyelmet a *Nyugat*ban, s ébresztett maga iránt méltó várakozást. Utólag aztán úgy érezzük, hogy irodalmi eseménynek kell mondanunk e naplójegyzetek megjelenését.

Korántsem tartozik ez a napló a chronique scandaleuse műfajába. Justh Zsigmond szókimondó őszintesége itt-ott talán feszélyezőleg hatna a megbírált személyek ma élő rokonaira, — ezeket a mondatokat a naplónak sajtó alá rendezője, Halász Gábor kihagyta a szövegből s helyüket öt ponttal jelzi. A kinyomatott naplójegyzetek őszintéskedő nyilatkozatai ma már nem fájnak senkinek, ellenben nagyon érdekesek és tanulságosan jellemzők részint azokra az egyénekre, akikre vonatkoznak, részint s legfőképen magára a naplóíróra. Nincs okunk elfogultsággal gyanusítanunk Justhot pl. olyankor, mikor a Munkácsy-házaspárról mondja el, mint gyakori szemtanú, a maga kiábrándító benyomásait. Párizsban élő festőművész-hazánkfia a magyar nyelvet már elfelejtette, franciául pedig nem tanult meg; «ez utóbbi lacune-je meg fütyülése (magasan repül a daru stb.) teszi öt a legnagyobb hazafivá»; «primitiv ember, két-három századdal van elkésve, s ezért hatott itt annyira.» Munkácsyné — «la femme tambour! Határozottan Munkácsy életében és művészetében

az oly szükséges nagy dobot képviseli; alakja, termete közönséges, modora még közönségesebb.

De néha bizony egy kis rosszmájú elfogultságon is rajta lehet kapni Justhot. Pl. valahányszor Bourget-ról beszél, kitör belőle a hiúságában megsértett ember ellenszenve. Justh lefordított magyarra valamit Bourget müveiből, s a megjelent fordítást elküldte neki, de semmi választ nem kapott tőle; a Bourget apja halála alkalmával küldött részvét-levelével is így járt, noha azelőtt jó barátság füzte őket egymáshoz; ezért aztán Justh, mikor Taine szalonjában összetalálkozott vele, orrához dörgölte kettős udvariatlanságát, s tüntetően fagyos viselkedéssel vett magának elégtételt. Ennyivel be is érhette volna, de ettől kezdve engesztelhetetlen maradt iránta nemcsak emberi vonatkozásban, hanem mint író iránt is, pedig bizony nem kis mértékben hatása alatt van. Párizsi naplójában sürün találkozunk Bourget nevével, de csupa olyan emberek tesznek róla említést, akik «ki nem állhatják.»

Tud azonban Justh tisztelni és szeretni is nagyon. Taine iránt érzett tisztelete valóságos lámpalázzá fokozódik, valahányszor látogatóba készül hozzá. Az egykorú francia írók közül személyesen ismeri és nagyrabecsüli még Huysmans-t, Sully Prudhomme-ot, Barbey d'Aurevilly-t, kedveli Aicard-t, meleg rokonszenvet érez Antocolski orosz szobrász iránt, hódoló lovagja Sarah Bernhardt-nak.

A párizsi napló az 1888. január 1-től május 31-ig terjedő időt öleli fel az itthoni napló pedig 1889. március 15-én kezdődik s június 5-ig tart. A hazai viszonyok bizony kicsinyesebbek, mint a párizsiak, irodalmi vonatkozásban is. Van ugyan egy Jókaink, de öt is védelmezni kell már a kritika ellen, Justh meg is próbálja, de inkább csak gyermekkori kegyeletből s a Péterfy Jenő iránti ellenszenv hatása alatt, — ízlése már más utakon jár. Gozsdu Elekről, Kiss Józsefről, Bródy Sándorról, Beniczkyné Bajza Lenkéről kapunk arcképvázlatokat, s egy-egy fölényes mozdulattal meghúzott ceruzavonást Prém Józsefről, Szana Tamásról, Koroda Pálról; ez utóbbiról megtudjuk, hogy «ha nevet, egész arca eltorzul, ebben emlékeztet Huysmans-ra.» Íme legfeljebb ilyen összehasonlítási alap kínálkozik a magyar és francia írók között, no meg a Bródy Sándor «kis Zola»-sága.

Természetesen nemcsak az írók érdeklik Justhot, hanem az emberi szellem egész világa, az irodalom mellett különösen a festészet és a zene, aztán az ú. n. felső tízezer társasélete. Hiába folytatnók egyes példák említését, nem sikerülne megéreztetnünk Justh naplójának igazi értékét. A száz meg száz részlet *együttes* hatása, a bennük nyilatkozó egységes szemléletmód, az egyre jobban kirajzolódó világnézet, ízlésirány, lelki magatartás, mások fáradhatatlan megfigyelése és a még fáradhatatlanabb önvizsgálat, — mindez együtt valami csodálatos varázzsal ejt hatalmába bennünket, megszeretjük, szívünkbe fogadjuk és meggyászoljuk a 31 évet élt Justh Zsigmondot úgyis mint az egyéniség egyik legérdekesebb példáját, úgyis mint egy történelmi korszaknak, a «századvég»-nek ritka jellegzetességü képviselőjét.

Hogy azonban e napló minden részletét és vonatkozását megérthessük, avatott kalauzra van szükségünk. Szerencsére olyan kalauzunk van, aki erre a fontos és nem könnyü szerepre kiválóan alkalmas: Halász Gábor. Nagy gonddal, de egyszersmind takarékos tömörséggel állította össze azt a gazdag

jegyzet-rovatot, mely a párizsi napló sok-sok szereplőjére vagy megemlítettjére vonatkozó legszükségesebb tudnivalókat tartalmazza. Hogy a Hazai naplóval kapcsolatos magyarázatok megadására is milyen tárgyi felkészültség teszi öt hivatottá, bizonyítja *Magyar századvég* című úttörő tanulmánya, mely pár évvel ezelőtt jelent meg. De elsősorban nem a tárgyi tudás az, amelyért különösen stílszerűnek érezzük Halász Gábor szerepét Justh Zsigmond naplóhagyatékának sajtó alá rendezésében. Az elemző kedv ébersége s a szellemi alkat választékossága mintha valamelyes rokonságot teremtene kettőjük közt. A két napló mellé nemcsak jegyzeteket csatolt Halász Gábor, hanem két tanulmányt is, két Justh-jellemrajzot; azt hiszem, senki sem tudná ezeket jobban méltányolni, mint maga Justh Zsigmond, ha élne. (Elvégre élhetne még, 78 éves volna az idén).

Justh Zsigmond naplója értékes szellemtörténeti forrásmunka a magyar és a francia századvégről.

ZSIGMOND FERENC.

Bárd Miklós levelei és életrajza. (*Bárd Miklós művei.* Hatodik kötet.) Budapest, Singer és Wolfner é. n. (1940) 8-r. 299 l.

Bárd Miklós a magyar költészetnek legkövetkezetesebb rejtőzködője. A maga neve alatt sohasem jelent meg tőle semmi sem. A közönség nem is részesítette sohasem abban a méltánylásban, amelyet költészetének értékeinél fogva megérdemelt volna. A közönségnek ezt az ítéletét sem fellebbezte meg a jövőhöz, sőt egészen természetesnek találta Rákosi Jenőhöz írt egyik levelében, mikor egy ujságcikk annak kereste az okát, hogy «miért nem kell Bárd Miklós a köznek». «Úgy lesz a dolog, — írta a költő — hogy az én lelki struktúrámmal ki van zárva, hogy valaki népszerű költő lehessen, még ha sokkal különb legény lenne is, mint amilyen magam vagyok. Ezt én régen tudom és szívesen nyugszom meg benne.» Éreznie kellett, hogy költészete minden ízében magyar, sőt a magyarság történeti erényeinek egyik legklasszikusabb megszólalása; de érezte azt is, hogy nem az akkori átlagközönség szájaíze szerint való. «Ez biz nem modern vers, de hát én tudok modernül,» — írta egyik legszebb költeményéről, *A nemilai farkasok*ról. Egyébként is gyakran szól a maga költészetéről meglehetősen csekély igényességet sejtető módon. Mesteréül tréfásan a vándor népköltőt, Veray Jánost emlegeti, másutt vén pusztai betyárnak mondja magát a költészet hegyén, völgyén, síkságain, aki regulát nem igen tud, nem igen tart.

Az emberek sohasem felejtettek oly könnyen és alaposan, mint ma. Pedig kár lenne, ha Bárd Miklós nemes és szép költészete feledésbe merülne. Ezért mindenképen rokonszenves vállalkozás volt összegyüjtött munkái közrebocsátásának megindítása. Első köteteként a VI., befejező kötetnek szánt, a költő levelezését és életrajzát közlő kötet látott napvilágot. Ezt a sorrendet nem kifogásolhatjuk, mert a lírikus megértéséhez segitséget nyujt életrajzának és levelezésének ismerete.

Az életrajzot a költő fia, Kozma György írta meg, kegyelettel, de teljes tárgyilagossággal. Főként Bárd Miklós költői fellépésére vonatkozólag vannak benne számunkra hasznos adatok. A költő előbb Rónay Kálmán, a

Bolond Miskában pedig Tollrágó néven adta ki ifjúkori verseit, de a fiatal mérnökjelölt 1878-ban katonának állt be s ettől kezdve költeményeket hosszú ideig nem írt. Úgy látszott, egészen elnémult.

1895 nyarán azonban áthelyeztette magát a méneskarhoz s szolgálatát Turjaremetén kezdte. Tíz gyönyörű évet élt itt s itt lett a lovaskatonából költő, — itt született meg Bárd Miklós. A Turja völgyének természeti szépségei itt nyilatkozásra bírták költői adományát s 1897-től kezdve egyre szaporodtak költeményei. A természet szépségei mellett igen nagy része volt ebben feleségének, akit Zsók néven örökített meg költészetében s aki valósággal sugalló és ösztönző múzsájaként állt mellette. Az ő kívánságára küldte el első versét Rákosi Jenőnek. *A Húsvétkor* című vers volt ez, mely kötetében már *Az orosz* címmel jelent meg. Szerzőjeként Bárd Miklós szerepelt. Ez azonban csak sajtóhiba volt a szerző által írt Baár Miklós helyett. A költőnek megtetszett a név, amelyhez így csak a véletlen juttatta, s ezentúl ő maga is ezzel a névvel küldte be újabb verseit, a nélkül, hogy bárki is sejtette volna, kit rejteget ez a név. 1901 nyarára már egész kötetre való verse gyült össze. Ezeket azzal a kéréssel küldte meg Rákosinak, hogy írja meg, érdemesnek tartja-e őket arra, hogy megjelenjenek. Még ez is nagy titkolózás alatt történt s a választ bárdi Bay György névre Perecsenybe kérte egyik rokonának, Gulácsy Árpádnak a címére. Rákosi szívesen vállalkozott a kötet kiadására s belőle mutatóul néhány verset közölt is a Budapesti Hirlap karácsonyi számában. Ezek egyikének, az *Éjjeli utazás*nak turjaremetei vonatkozásaiból a költő legidősebb fia, Miklós, a későbbi belügyminiszter, ráeszmélt arra, hogy a Bárd Miklós álnév mögött csak atyja rejtőzködhetik s ennek híre a rokonság közt is elterjedt. Ezt azonban a költő nem erősítette meg s verseiről még fiai előtt sem beszélt, sőt élete végéig őrizgette inkognitóját. A kötet 1902-ben jelent meg, nagy sikert aratott s egyszerre ismertté tette költője nevét, akiről aztán lassanként kiderült, hogy igazi neve leveldi Kozma Ferenc, életpályájára nézve lovastiszt s testvérbátyja Kozma Andornak, az ismert nevű költőnek.

Irodalomtörténeti érdekessége a közölt levelek közül is főként azoknak van, amelyek Bárd Miklós költői pályájának megindulására vonatkoznak. A levelezés anyagát leginkább a költőnek feleségéhez írt levelei szolgáltatják, majd a Rákosi Jenőhöz írottak következnek. A költő egyébként ezeken kívül kevés levelet írt, nem volt sem közlékeny, sem szorgalmas levélíró. A levelezésből a költő munkásságára nézve érdekes adatként az derül ki, hogy írt egy *Szováthy Éva* című drámát is. Tárgyát a szabadságharcból vette. Közölve van Császár Elemérnek a szerzőhöz írt bírálata is a darabról (219—223. l.).

Érdeklődéssel várjuk a még hátralevő öt kötet megjelenését. Ezek Bárd Miklós költői hagyatékát fogják közölni, lelkének azokat a nyilatkozásait, melyekről ő szentül hitte, hogy a szépséget szolgálja velük, «a szépséget pedig az Isten vígasztalásul adta e romlandó világnak».

KÉKY LAJOS.

Vajthó László: Reviczky Gyula, Budapest, 1939. Egyetemi Nyomda kiadása, 8.-r. 164 l.

Az irodalomtörténetben élnek fogalmak, melyeket mindenki használ, a nélkül, hogy tisztában volna annak igazi tartalmával. Ilyen fogalom Reviczky Gyula. Minden művelt magyar ember tud róla többet-kevesebbet, — a szakkörök többet, a nagyközönség kevesebbet, — de a vázat tartalommal kitölteni csak kevesen tudják. Jó, ha az ilyen közhasználatú fogalmakat valaki tisztázza; evvel hálára kötelezi az irodalomtörténészeket és az avatatlanokat egyaránt. Erre a hálás feladatra vállalkozott Vajthó László a *Magyar Írók* sorozatában megjelent tanulmányával. Koroda Pál alapvető Reviczky-dolgozata óta csak kevesen nyúltak olyan avatott kézzel ehhez a bonyolult emberi és költői egyéniséghez, mint Vajthó. Új szempontokat vet fel, régieket kiigazít s tolla nyomán új Reviczky formálódik.

Reviczkyt egész életén végigkisérte a humor tanulmányozása. Számára a humor több volt, mint pusztán tárgy vagy tanulmányanyag: élményt és meggyőződést, bölcseletet és vígasztalást merített belőle. A humortól legélesebben rajzolt egyéniségnek Jézust tartja: a Megváltó végtelen humanitásában megértette a gyöngék és elesettek sorsát. Ez a magatartás megfelelt kedvenc filozófusa, Jean Paul humorelméletének: a humor ellentéte a fenségnek, a nagyot kicsivé teszi. Krisztus tanait Schopenhauerben látja újra életrekelni, ez is részvétet és igazságot hirdetett, az ő kora is végtelenül romlott, javítást és megbocsátást áhít. Ebben a furcsa, fájó humorelméletben közrejátszik szerencsétlen, elrontott élete is. Reviczky mint a sors számkivetettje tengette szomorú életét, érthető, ha szeretettel, megértéssel, sőt gyengédséggel nézte azokat, akikben önmagára ismert. Ez magyarázza a humorról vallott felfogásának élményszerüségét: minden igazságtalanságban, minden szenvedésben a magáét érezte át. Ő a humorból nem a mosolyt, hanem a zokogást fogta fel. Életkörülményeitől táplált pesszimizmusa, valamint a humornak ez az önsanyargató átélése megnyitják lelkét a halál gondolatának. Itt találkozik Vajthó szerint Reviczky humorelmélete a kereszténység tanításával: akárcsak Jézus, ő is megértette és megbocsátotta a bűnt. Innen már csak egy lépés vezet oda, hogy a természetes gyermek a maga sorsára ismerjen a Megváltóéban.

Részletesen foglalkozik a szerző Reviczky zseni-elméletével. Találóan mutat rá, hogy a költő zseni-öntudatát későn megtudott szerencsétlen származása és a századvégi hetvenkedés táplálják. Itt is van emberi hangja a költőnek: amikor önmagát bírálja és rámutat a saját hibáira.

Gondosan felkutatott és érdekesen csoportosított adatok alapján mutatja be Vajthó Reviczky viszonyát Schopenhauerhez. Kettejük kapcsolata a költő számára több volt múló ihletnél: Reviczky végletes pesszimizmusában csak kiinduló pontul használja a frankfurti bölcs tanítását, s jóformán minden viszonylatban túlmegy rajta. Különösen áll ez önkínzó hangulataira: ilyenkor gyönyörködve vájkál életütötte sebeiben, s tárja fel céltalan, hitvány sorsát. A német filozófus vezeti át a kereszténységtől a buddhizmus felé: hatása alatt azt vallja és hírdeti, hogy Jézus tanítása a buddhizmusnak csak gyarlóbb kiadása, s a Megváltó és Szakjamuni „a két legmélyebb vallás alapítója." Ez a Schopenhaueren megszürt keleti bölcselet teszi azután líráját

bágyadttá, elmosódottá. Schopenhauer-imádata odáig vezette, hogy humoros vonásokat keresett és talált benne, s nem vette észre, hogy csodált mesterénél a humort jellemző humanitás csak hirdetett, de nem gyakorolt tanítás. Épen ilyen téves az a felfogása, hogy Schopenhauer materialista volt. Reviczky ezen a ponton rajongásában önmagát vetítette mesterére: őt elkapta az anyagszerűség elmélete, úgy érezte, tanítója is híve ennek. Schopenhauer befolyásolta zseni-elméletének kialakulását is: belőle s rajta keresztül merít önbizalmat, tőle vesz bátorságot, hogy önmagának a zsenik előkelő osztályában jelöljön ki helyet.

Ha nem ilyen széleskörű is, de épen ilyen bensőséges Arany Jánoshoz való viszonya. Ifjúkori ellenszenve után Aranyban látja magyar eszményét, tőle merít ihletet, emberi mivoltában látja példaképét. Életén és költészetén keresztül vonuló nagy problémáját, a humort is hozzáveti magyar mesteréhez: költészetében látja elveit, felfogását igazolva. Reviczkyt Arannya szemben elfoglalt, emlékezetes állásfoglalása óta a kozmopolitizmus szállás-csinálójának, a *népi* és *nemzeti* ellenfelének tekintik. Vajthó azt bizonyítja, hogy épen a humorból folyó humanitása viszi közel a néphez. Nem hiányzik belőle a nemzeti vonás sem, de ezt megszűri sokszor csak felvett világpolgári elvein. Arany épen annyira nem pusztán nemzeti, hisz örök és általános emberi tárgyakat is megénekel, mint amennyire nem *csak* világpolgár Reviczky. Szerinte „világköltő az, aki nemzeti jellege ellenére idegen nyelven is nagy marad és élvezhető." Ezt az elvet pedig maradi is, forradalmár is elfogadhatja. Sok ellentétük mellett is gyakran Arany hatása alá kerül, s ilyenkor versformáján is, gondolatán is megérezzük Arany zamatát. Legjellemzőbb ez a *Pán halálában*, melynek számos párhuzamos gondolata van Arany *Ősszel* c. versével.

Utolsó fejezetében Reviczky műhelyébe vezet el a szerző. *A szív* költőjének látja, nemcsak azért, mert mindent megértő, megbocsátó szívét a kezében hordta, hanem azért is, mert verseiben, — bár minden keresettség nélkül — a szív szó fordul elő a leggyakrabban. Bemutatja a fordító Reviczkyt, majd azt fejtegeti, hogy minden magyar költő között ő ismétli meg önmagát a legtöbbször. Gyermekkora, első ismeretlen szerelme, a kékruhás lány, Emma, legkomolyabb eszményképe és költői mellőzöttsége egyaránt számos változatban visszatérő ihletője. Ezeket a témákat furcsa demokratizmusa ellenére is valami egészen sajátos származási öntudat egészíti ki: minden humanitása mellett is büszke nemesi nevére, s egyenlőséget csupán a szellem terén ismer. Ezután a kritikus Reviczkyt ismerjük meg. Amilyen őszintén tárta fel életét munkáiban, épolyan megalkuvás nélkül való volt költőtársaival szemben is. Rajzolják a költők az életet olyannak, amilyen a valóságban: szép és rút, jó és gonosz humoros vegyületének. A legnagyobbaknál, Shakespeare-nél, Goethénél, ez teljességben megvan, de hiányzik másoknál. Fájdalommal érez elfogultságot az őt mellőző kritikusoknál, de ugyanakkor ő is elvakultan megró, vagy megdicsér költőket és kritikusokat. Gyulai Pállal szemben érzett gyülöletét a szerző a mellőzöttség emberi gyengeségével magyarázza.

Dolgozata végén szemléltetően veti össze Vajthó a lágy Reviczkyt a keményebb, darabosabb Adyval. A két költő külső és belső élete egyaránt

hasonló. Kár, hogy csak utal egy korábbi tanulmányára és itt nem foglalkozik bővebben Ady és Reviczky viszonyával. Érdekes lenne irodalmunk e két izmos tehetségének egymásra tett hatását Vajthó avatott tollából olvasni. A szerző lelkében rengeteg gondolat, probléma ég Reviczkyről, sokkal több, mint amennyit tanulmányában el tudott helyezni. Bizonyára ez az oka annak, hogy dolgozata némely helyen, különösen a Schopenhauerről szóló fejezetben nem annyira célratörő, mint szeretnők. Fájlaljuk, hogy Vajthó a keresztény Reviczky mellett elfeledkezett a katolikus Reviczkyről: a katolikus isten-élménynek költői lecsapódása újabb oldalról mutatta volna be a krisztusi emberszeretet legnagyobb magyar hirdetőjét. De azt bírálva is, amit kaptunk, kétségtelen, hogy Vajthó dolgozata becses és komoly nyeresége irodalomtörténetünknek.

BERCZIK ÁRPÁD.

Kenyeres Imre: Rejtelmes irodalom. Janovits István rajzaival. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. 266 l. 8-r.

Kenyeres Imre könyve az irodalmi alapfogalmakkal ismerteti meg az olvasót: ifjúságot és felnőttet egyaránt. Tulajdonképen az ifjúságot tartja szem előtt, azt az érettebb, minden szép iránt idegesen érzékeny ifjúságot, melynek még érdemes irodalomról és filozófiáról magyarázni, élet és elmélet izgató összefüggéseiről beszélni, rámutatni az elfogadott és megkövesedett «poétikai» frázisok mögött meghúzódó titkokra és «rejtelmek»-re. Innen a könyv ifjúságot is szem előtt tartó hangja, a fogalmi elhatárolásokban kifáradó, érdeklődést ébresztgető stíluslelemnye.

De ami jó ennek a «színvonalas» ifjúságnak, jó az irodalomelmélet iránt érdeklődő nagyközönségnek is. A kiadó helyesen érezte ezt, közrebocsátván a könyvet a «felnőtteknek» is. Az irodalomtudomány pedig annyiban veszi hasznát ennek a fikciónak, hogy minden tekintetben szabatos, világos, frázismentes előadásban szemlélheti az irodalomesztétika alapvető kérdéseinek felvázolását és megoldását. A szerzőnek egyetlen alkalma sincs megbújni (nem is akar!) az elmélet jótékony homályában, mindent megmagyaráz, semmit sem vesz elintézettnek és kész megoldásnak, hanem messze kerülve az ilyenkor fenyegető szent és hitelesített általánosságokat, az átélt és fogalmilag tisztázott elvi kérdéseket az ifjúsági olvasmányból átmenti a tudomány területére.

Minden fogalmat megmagyaráz és tisztáz; megindulásul a lelki élet tényeit vázolja fel: rendszerének súlypontja a lélek, élményt és müalkotást ebben a keretben vizsgál meg. Fontosak az irodalmi élményre vonatkozó finom megfigyelései s az irodalmi élmény és kifejezés közti kapcsolatok elemzése. Nyelv, stílus, ritmus és rím egyaránt az irodalmi élménnyel való kapcsolatában nyer magyarázatot. A sok finom részlet közül csak épen példának emeljük ki a ritmus bonyolult problémájának világos és könnyed ábrázolását, továbbá a rím szerepének fejtegetését (jobb meghatározását a rím szerepének nem ismerjük, mint nála: «A rím a ritmus szövevényébe vonja az eltérő gondolattartalmú részeket.»). A műfajok tárgyalásánál az időnek a szerepét sikerül meggyőzően a lírához, epikához és a regényhez kapcsolnia

hisszük, hogy ez a szempont a hagyományos műfaji elemzések után új lehetőségekre ad alkalmat. Az irodalomesztétikának értékes nyeresége lenne, ha maga a szerző dolgozná ki részletesen ezt az elvi megállapítását, bemutatva elméletének nyereségét a műfajok gyakorlati példáin: sikerülni fog neki, hiszen könyvének épen egyik feltűnő érdeme, hogy a legkézenfekvőbb magyarázattal hozza közelünkbe a bonyolult fogalmakat. A műfaji problémák után az irodalmi élet elvi kérdéseit tárgyalja (az írói személyiség és a közönség fejlődésének végigkísérése nagyon érdekes!), majd a világirodalomra, népköltészetre, műfordításra és a nemzeti irodalomra vet egy-egy pillantást, minden részletet összhangba hozva előző megállapításaival; a műfordításra vonatkozó finom elemzése ebben a kérdésben nagyon figyelemreméltó.

Az irodalom iránti nemes hódolat jellemzi Kenyeres Imre könyvét; mindig a magas eszményekre tekint, innen választékos irodalomszemlélete: irodalomnak nyilvánvalóan csak a «magas» irodalmat tartja, ezért tiszteli annyira, ezért rajong érte. Olvasóit is ezeknek az eszményeknek a tiszteletére tanítja, ő maga szerényen a háttérbe vonul, hogy az alkotó és az alkotás álljon mindenfajta érdeklődés központjában.

HARASZTHY GYULA.

Mátrai László: Élmény és mű. Budapest, 1940. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. 200 l. 8-r.

Az utóbbi időkben nem jelent meg könyv, mely az alkotás és az emberi lét kapcsolatait az élmény és mű tükrében szemléli. Aki ehhez a döntő kettősséghez nyúl, mint Kemény Zsigmond az *Élet és irodalom* című tanulmányában, már előre sejteti, hogy a szellem és lét alapvető kérdéseit igyekszik «kimenteni» az általánosítás és a gondolkodásbeli renyheség posványából. Épen ezért Mátrai László vállalkozása már szándékában is elismerésre méltó.

Mátrai könyvének alapvető gondolata — s ez végigkíséri minden sorát — az, hogy a művészet nagy kérdései egyben emberi létünknek is legalapvetőbb problémái. Innen élmény (természetesen kultúrális élmény, felfogásában az élmény fogalma szükségképen együttjár a szellem fogalmával) és mű szembeállítása és egymásra vonatkoztatott vizsgálata. Könyvének első részében az élményfogalom tisztázására törekszik, sorra veszi a pszichológiai és szellemtudományos élményfogalmat, a megértés fontos tudományos szerepét, az élmény heurisztikus értékét s a világnézet és típus összefüggésének kérdését, végül az élmény mű-mozzanataira mutat rá. E nagy filozófiai tanultságról tanúskodó fejezet után a műalkotás magyarázatait veszi sorra. Kritikai szemlélete, megértő tehetsége itt bontakozik ki legteljesebben, éles szemmel fedezi fel a népszerű elméletek gyengéit s kíméletlen logikával hajtja végre a már régóta szükséges tisztogató munkát. Az irodalomtudomány nagy haszonnal forgatja majd a könyv idevágó fejezeteit: az alkotás szociológiai magyarázatát, a zseni-hiedelem tanainak bírálatát, az alkotás pszichopatologiájával kapcsolatban a lángésznek és őrületnek régen is, ma is divatos kérdéseit, végül a tipológia látásmódjainak összefoglaló bírálatát. Ebben a fejezetben a bírálat önálló tipológiává szélesedik s az élménynek és műnek kétféle

alapmagatartását különbözteti meg: a műalkotásban az író élményvilága vagy közvetlenül nyer kifejezést vagy közvetetten jut a világ elé. Hogy csak a legismertebb tipológiákat említsük, Kretschmer és Jung megállapításait épúgy magába foglalhatja Mátrai osztályozása, mint Schillernek és Nietzschének e téren közismert, immár klasszikus kísérleteit, továbbá valamennyi számottevő tipológia eredményeit. De haszna és igaza, mint a szerző is hangoztatja, gyakorlati alkalmazhatóságának fokától függ. Épen ezért könyvének harmadik s legérdekesebb fejezetében, az élmény és mű típustanában négy írón keresztül bizonyítja elméletének igazát: Balzac a közvetlen élményvilágú s közvetlen műalkotásokat létrehozó művész, Flaubert közvetett típus s közvetlen műveket alkot, Proust élményvilága is, műalkotása is közvetett, végül Victor Hugo közvetlen élményei közvetett művekben csapódnak le. Mátrainak ezeket az elemzéseit nem elég szárazon felsorolni, olvasni és tanulmányozni kell őket: a finom elemzések mögött meghúzódó nagy tanultság, a szellemes, de sohasem erőltetett bizonyítás szakembernek és művelt olvasónak egyaránt igaz örömet okoz. Analiziseiben meglepő eredményekre jut; fény derül az írói egyéniségen belül élő romantikus és realista változatra a közvetett élményvilág közvetlen művekben való megjelenésének magyarázatában (Flaubert; e fejezet egyike a legszebb magyar essayknek). Az irodalmi korszakváltás hasonló indítású magyarázata is érdekes, bár bővebb bizonyításra szorulna. Munkájának célja — amit szerintünk el is ért — áttörni a korlátokba zárt szaktudományosság veszélyes dogmatizmusát (ezt az «áttörést» tipologizmusnak nevezi a relativizmussal és dogmatizmussal szemben), továbbá a szaktudományokat filozófikusabb természetű eredményekhez s a kultúrfilozófiát «szakszerűbb» tartalomhoz segíteni; de mindezeknél fontosabb a magatartás eredménye: megértést tanúsítani a tipológiai «más» iránt. Az irodalomtudomány is örömmel élhet ezzel az erkölccsel: eszmény és módszer lehet egyszerre.

Mátrai előkelő hangú, a szerkezet egyensúlyára nagy gondot fordító munkája stílusával is hatni fog olvasóira — reméljük, igaz hasznára válik irodalomtudományunknak is.

HARASZTHY GYULA.

IRODALOMTÖRTÉNETI REPERTÓRIUM.

Az 1940-ik év irodalomtörténeti munkássága.

(Első közlemény.)

I. Általános rész.

Abkarovits Endre. Irodalomtanítás és katolikus irodalomszemlélet. M. Középiskola. 66—68. l.

Alszeghy Zsolt. Egy régi magyar verstöredék. EPhK. 134. l.

U. az. A jezsuiták a magyar irodalomban. A négyszázéves Jézustársaság. 282—296. l. — Ism. A. L. Irodtört. 80. l.

Andreánszky István. A vádlottak padján a ponyvaregény. Népszava 272. sz.

Angyal Endre. Magyar barokk. EPhK. 132—134. l.

U. az. Theatrum mundi. 154 l. — Ism. M. Császár Edith. Századok. 116. l.

B. A. Új Magyar Irodalmi Ritkaságok. M. Nemzet. 269. sz.

Babits Mihály. Itália és Pannonia. M. Nemzet. 278. sz.

U. az. A magyar jellemről. Mi a magyar? 37—86. l.

U. az. Magyar nemzeti lant. Nyugat. 235—236. l.

Bálint György. Búcsú az értelemtől. (Tanulmányok.) 104 l. — Ism. —r P. Lloyd. 84. reggeli sz. — Nagypál István. Nyugat. 221—222. l. — Erdödy. Népszava. 72. sz. — Nouvelle Revue de Hongr. 62. köt. 428. l.

Bálint, Alexander. Das Todeserlebnis des ungarischen Volkes. Ungarn. 209—216. l.

Balogh Edgár. Az erdélyi szegénység írói. M. Nemzet. 252. sz.

Bangha Béla. A mai katolikus sajtóprobléma. M. Kultúra. 83—85. l.

Bánhegyi Jób. Magyar nőírók. 239 l. — Ism. t. t. P. Lloyd. 18. esti sz. — Solt Andor. IK. 187—188. l. — Semjén Gyula. M. Kultúra. 48. l. — Markos János. Pannonh. Szemle. 76. l. — Sz. A. Vasárnap. 376. l.

Bánsági. Bánsági irodalmi est Budapesten. Napk. 53—54. l.

Bányai László. Irói hivatás — társadalmi hivatás. Korunk. 263—264. l.

Bárdosi Németh János. Őrzők a strázsán. Jelenkor. 12. sz.

Bartók János. Magyar népdalok. Ország Útja. 246—247. l.

(b. e.) Erdélyi Magyar Hírvivő. Korunk. 717. l.

Belohorszky Ferenc. A Bessenyei-kör 1939/40. évi munkája. Szabolcsi Szemle. 148—158. l.

U. az. A felvidék szelleme. M. Lélek. 195—199. l.

Benedek Marcell. A magyar irodalom története. 256 l. — Ism. H. S. Ung. Jahrb. 142—143. l.

Beöthy Zsolt. Az irodalomtörténet elmélete. I. (M. Irod. Ritkaságok). — Ism. K. P. Irodtört. 133. l.

Berey Géza. A magyar ujságírás Erdélyben. 1919—1939. Szeged. — Ism. D. S. Új Élet. 240. l.

Berkó Sándor. Irodalmi és művészeti társaság. Népszava. 118. sz.

Biczó Ferenc. A magyar nyelv és irodalom korszerű tanítása. Kaposvár. — Ism. Kenyeres Imre. Diárium. 187. l.

Birkás Endre. Darabhiány. Diárium. 141—142. l.

U. az. Az elmult év mérlege. M. Kultúrszemle. 7. sz.

U. az. A könyv és az olvasó. M. Kultúrszemle. 1. sz.

Bisztray Gyula. Élő irodalomtörténet. M. Szemle. 39. köt. 217—224. l.
U. az. Az író helye társadalmunkban. Klny. a Társadalomtudományból. — Ism. EPhK. 135. l. — Kenyeres Imre. Diárium. 132. l. — Nagy Miklós. M. Kultúra. II. 112. l.
U. az. Könyvek világa. M. Szemle. 39. köt. 425—435. l.
U. az. A magyar könyvkiadás gondjai. M. Szemle. 38. köt. 197—206. l.
U. az. A mai magyar irodalom. A mai magyarság életrajza. 160—183. l. — Ism. A. L. Irodtört. 80—81. l.
U. az. Színházi év akadályokkal. M. Szemle. 39. köt. 42—53. l.
U. az. Il Teatro a Budapest nela stagione 1939/40. Corvina. 488—494. l.
Bognár Gyula. A kézműves a magyar irodalomban. M. Lélek. 113—119. l.
U. az. A magyar író és a gyermek. M. Lélek. 309—315. l.
Bóka László. Erdély küszöbén. Ország Útja. 305—309. l.
U. az. Az erkölcs és az irodalom babérai. Ország Útja. 65—68. l.
U. az. A magyar szó sátora. Ország Útja. 209—214. l.
U. az. Származás és műveltség. Vigilia. 34—35. l.
Boldizsár Iván. Értelmiségek és intellektuelek. Jelenkor. 15. sz.
U. az. «Nemes ponyva» és a középosztály igénye. Nyugat. 230—231. l.
Bors József. Jegyzetek a ponyvaregényről. Jelenkor. 20. sz.
Bory István. Író és politika. Ujs. 296. sz.
U. az. A másfélszázados magyar színészet. Ujs. 244. sz.
U. az. A Nemzeti Színház lelke. Ujs. 179. sz.
U. az. Színházavatás Kolozsvárt. Ujs. 209. sz.
Brogyányi Kálmán. A mai magyar népiesség. M Élet 8. sz.
(b. s.) Az irodalom irányairól. Népszava. 50. sz.
Clauser Mihály. A marosvásárhelyi Teleki-téka. Élet. 786—787. l.
Csapláros István. Lengyel sors- és nemzettudat a magyar irodalomban. 16 l. — Ism. Nouvelle Revue de Hongrie. 62. köt. 333. l.
U. az. Munkás és irodalom. Kat. Szemle. 395—401. l. — Önállóan is. — Ld. még Vasárnap. 355—359. l.
U. az. Tótnyelvű magyar népirodalom. EPhK. 82—91. l. Klny. is. — Ism. Vájlok Sándor. Láthatár. 248—249. l.
Csapodi Csaba. Szempontok irodalmi levelek meghatározásához. M. Könyvszemle. 397—403. l.
Császár Elemér. A magyar regény története. 2. jav. kiad. 400 l. — Ism. M. Szemle. 38. köt. 258. l. — Jos. Turóczi-Trostler. P. Lloyd. 8. esti sz. — Kállay Miklós. Nemzeti Ujs. 57. sz. — Kozocsa Sándor. Irodtört. 23—24. l. — Berczik Árpád. Esztétikai Szemle. 66—69. l. — D. D. Prot. Szemle. 92—93. l. — Hungarus Viator. M. Lélek. 90—91. l. — Semjén Gyula. M. Kultúra. 18. l. — Gálos Rezső. IK. 395—398. l. — Kósa János. Ország Utja. 119. l. — Galambos Gruber Ferenc. Napk. 272—273. l. — Ladislao Bóka. Corvina. 81—83. l.
U. az. Vallásos és hősi irodalom. Magyar Művelődéstörténet. 3. köt. 477—512. l.
Csatkai Endre. Régi magyar írók otthonukban. Uj Idők. II. 614—615. l.
U. az. Szabad színpad a régi évszázadokban. Uj Idők. 710 l.
Czéh Károly. A magyar regény főbb alakjai. Pécs. 44 l.
Dános Erzsébet. A magyar népballada. (Néprajzi Füzetek, 7.) 171 l. — Ism. Elek Oszkár. Bpesti Szemle. 257. köt. 90—94. l.
Debreczeny Lilla. Irodalom és időszerűség. Prot. Szemle. 286—287. l.
Debreczy Sándor. Újabb adatok legrégibb bibliafordításunk eredetkérdéséhez. Erd. Múzeum. 140—147. l.
Dégh Linda. Az erdélyi irodalom megindulása. M. Nemzet. 182. sz.
U. az. Ó-Magyar Mária Siralom. M. Nemzet. 134. sz.
Dékány András. A magyar Thália 150 éves szekere. Uj Magyarság. 213. sz.
Dezsényi Béla. Az első magyar képes hetilap. M. Könyvszemle. 17—35. l.

U. az. Az erdélyi Magyar Hírvivő százötven esztendeje. M. Könyvszemle. 274—278. l.

U. az. Írók, szerkesztők, kiadók és nyomdák viszonya 1845-ben. M. Könyvszemle. 172—175. l.

U. az. Legrégibb hírlapjaink életrajzához. M. Könyvszemle. 353—361. l.

Dhas, Georges-Philippe. Poémes hongrois. 79 l. — Ism. L. H. Ung. Jahrb. 143—144. l.

Dobos László. A mai magyar irodalom. Erdélyi Iskola. 7. k. 326—336. l.

Domokos Pál Péter. Mert akkor az idő napkeletre fordul. (Ötven csángómagyar népdal.) Kolozsvár. — Ism. b. j. Kelet Népe. 14. sz.

(— dy — s.) A magyar könyv ünnepének első napja. Népszava. 123. sz.

Eckhardt Sándor. A magyarság külföldi arcképe. Mi a magyar? 87—136. l.

Édes István. Gondolatok a ponyvairodalom történetéhez. Népszava. 245. sz.

Egyed Zoltán. Színész vagy rendező? M. Nemzet 76. sz.

Entz Géza. Gondolatok a színikritikáról. M. Kultúrszemle. 12. sz.

Erdős Jenő. Magyar írók a kávéházi tükörablakban. Ünnep. 11. sz.

Erdős Károly. Az alit ige az Ujszövetség Káldy- és Károli-féle fordításában. M. Nyelv. 311—316. l.

Fábián István. Magyar írók levelei. — Ism. (H. V.) M. Lélek. 47. l.

U. az. A magyar óra. M. Szemle. 39. köt. 392—397. l.

U. az. Magyar önismeret és katolicizmus. M. Kultúra. 38—40. l.

U. az. Mai irodalmunk ellentétei és feladata. Napk. 294—300. l.

Farkas Gyula. Magyar költők tanúságtétele. Mi a magyar? 263—296. l.

U. az. Der Freiheitskampf des ungarischen Geistes. Berlin. — Ism. —y. P. Lloyd. 141. reggeli sz. — Stefan Gál. Ungarn. 125—127. l.

Fehér Mátyás. Árpádházi Boldog Margit alakja irodalmunkban. Kat. Szemle. 263—269. l.

Féja Géza. Budai és pesti kávéházak színváltozása. Híd. 8. sz.

U. az. Az erdélyi ballada. Magyarország. 151. esti sz.

U. az. Irodalmi bújócska. Magyarország. 291. reggeli sz.

U. az. Kelet és Nyugat. Magyarország. 68. reggeli sz.

U. az. Könyvnap után. Magyarország. 127. esti sz.

U. az. «A magányos lovas.» Magyarország. 68. esti, 69. esti sz.

U. az. Az örök Erdély. Ünnep. 18. sz.

U. az. Az ősi parasztvilág. Magyarország. 138. esti sz.

U. az. A «polgári írók» arcvonala. Magyarország. 263. reggeli sz.

Fejér István. Mai fiatal magyar költők. Korunk. 179—180. l.

Fekete Péter, H. Az édesanya a magyar költészetben. — Ism. Ujs. 290. sz.

f. g. A magyar nyelv tisztasága. Magyarország. 3. esti sz.

F. G. Száműzött irodalom. Magyarország. 5. esti sz.

Fitz József. A könyv sorsa Erdélyben. Erdély. 179—188. l.

Fodor József. Könyvkiadói kamara. Ujs. 266. sz. — Török Sándor hozzászólása. U. o., 268. sz.

U. az. A vers. Népszava. 293. sz.

Gábor Ignác. Az alexandrinus átalakulása. Nyugat. 136—143. l.

Gabriel, Asztrik. Etudiants hongrois dans le Paris du moyen âge. Nouvelle Revue de Hongr. 62. köt. 185—193. l.

U. az. A pozsonyi kódex eredeti kézirata. M. Könyvszemle. 333—344. l.

Gál István. Goethe magyar látogatói. Pásztortűz. 188—193. l.

U. az. Írók hídja a Dráván át. M. Nemzet. 276. sz.

U. az. Magyarok a Theresianumban. Napk. 255—261. l.

Gáldi László. XVIII. századi humanizmus és a románság. 64 l. — Ism. —ár —án. Magyarság. 117. sz. — K. S. Kat. Szemle. 313. l.

Gálos Rezső. A debreceni színészet 1811. évi müsorának forrásai. IK. 371—376. l.

U. az. Egy ismeretlen Schubert-fordítás. IK. 289—292. l.
U. az. A német érzelmes dalköltészet magyar emlékei. IK. 31—49. l.
Garay Béla. A százötvenéves magyar színészet. Kalangya. 511—513. l.
Gárdonyi Klára, Cs. Szempontok irodalmi levelek meghatározásához. M. Könyvszemle. 79—83. l.
Geréb László. Katonatisztek a magyar irodalomban. M. Nemzet. 31. sz.
U. az. Magyar-délszláv kultúrális kapcsolatok. M. Nemzet. 128. sz.
U. az. Uj verseskötetek. Vigilia. 262—267. l.
Gerezdi Rabán. Bologna és a magyar humanizmus. Irodtört. 146—158. l.
(G. G.) Erdélyi magyar irodalomtörténetírás. Korunk. 379—381. l.
Gogolák Lajos. A Belvárosi Színház kérdéséhez. M. Nemzet 157. sz.
U. az. Fiatal irodalom. M. Nemzet. 264. sz.
U. az. A líra él. M. Nemzet. 214. sz.
U. az. Mégegyszer: az «új népiességről.» Jelenkor. 7. sz.
U. az. Népiesség és nemzeti kultúra. Jelenkor. 5. sz.
Gombos Gyula. Lezüllesztett népiesség. M. Út 19. sz.
Gosztonyi Lajos. Írók és hősök. Népszava. 246. sz.
Göbel József. A detektívregény. Diárium. 30—32. l.
Gulyás József. Az Árgilus-mese német említése. EPhK. 135. l.
U. az. Hero és Leander. (Ismeretlen magyar széphistória.) IK. 259—269. l.
U. az. Mennyországba jer pajtás! IK. 393. l.
U. az. Ismeretlen vers Napoleonról. IK. 78—79. l.
Gulyás Pál. Magyar Írók élete és munkái. 1. köt. Aachs-Bálint Rezső. XVI. l., 1248 hasáb. — Ism. Hanskarl Erzsébet. M. Könyvszemle. 208—210. l.
(Gy. A.) Irodalmi problémák. Korunk. 192. l.
Gyalui Farkas. Az «Erdélyi Magyar Hírvivő» célkitüzése és hírek a lapból. Pásztortüz. 263—268. l.
G. Gy. Pásztortüz. Tükör. 462. l.
Gyarmathy Irén. Nagy emberek — édesanyjukhoz. Uj Idők. 484. l.
Gyomai György. Az irodalom és a tanyai nép. M. Lélek. 276—277. l.
György Lajos. Az Erdélyi Múzeum története. 1874—1937. Kolozsvár. 40 l. (Erdélyi Tudományos Füzetek, 105. sz.) — Ism. rd. Kat. Szemle. 91. l.
U. az. Az Erdélyi Múzeum ötven esztendeje. Bpesti Szemle. 259. köt. 1—22. l.
U. az. Világjáró anekdoták. 252 l. — Ism. Nouvelle Revue de Hongr. 62. köt. 429. l.
Hajnóczy Iván. A legrégibb hazai Horatius-emlék. EPhK. 76. l.
Halasy-Nagy József. Magyar önismeret. — Ism. Tükör. 69. l. — Kárász József. M. Élet. 5. sz. — Kühár Flóris. M. Kultúra. 110. l.
Halász Gábor. A reálizmus titka. Nyugat. 358—362. l.
Halmy Ferenc. A magyar zsoltárformák francia előzményei. — Ism. Szőllősy Andor. Prot. Szemle. 223—224. l. — Magyarász Ferenc. Kat. Szemle. 90—91. l.
Hamar Zoltán. A kérdőjeles magyar katolikus szépirodalom. M. Kultúra. II. 184—186. l.
Hankiss János. «Egyetlen tett: a költő álma...». Erd. Helikon. 697—700. l.
U. az. Az Érzékenység két arca. Uj Idők. 61—62. l.
U. az. Az irodalmi műfajok. EPhK. 291—294. l.
U. az. Izgalom a negyvenes években. Uj Idők. 489—490. l.
U. az. Kisebbségi irodalom. Napk. 385—388. l.
U. az. A környezet szerepe az irodalmi műben. Debreceni Szemle. 305—317. l.
U. az. A magyar ember és a szabadság. M. Lélek. 56—58. l.
U. az. Magyar vonatkozások idegen munkákban. Debrecen. 80 l. — Ism. Nouvelle Revue de Hongrie. 62. köt. 332. l.
U. az. Thalès Bernard és a magyar írók. IK. 226—241. l.

U. az. Petrarca az Urániában. Irodtört. 159—163. l.

U. az. Rendületlenül. Fényjelek. 2. köt. 77—85. l.

Hankiss, Jean — Molnos-Müller Lipót. Anthologie de le poésie hongroise. Paris. 240. l. — Ism. Elek Oszkár. Bpesti Szemle. 259. köt. 124—128. l.

Haraszthy Gyula. Irodalom, ízlés, közönség. Diárium. 252—253. l.

Haraszti Jolán, H. Kolozsvári színház. Ünnep. 19. sz.

Harsányi András. A legújabb bibliográfiai irodalom. Prot. Szemle. 156—159. l.

U. az. Regnum. Prot. Szemle. 183—185. l.

U. az. Új—régi magyarok. M. Könyvszemle 65—70. l.

Harsányi Zsolt. Beszéd a nem-olvasóhoz. M. Könyvszemle. 6. sz.

U. az. Író és olvasó. P. Hirl. 192. sz.

Hellebronth Kálmán. A magyar testőrségek névkönyve 1760—1918. 543 l. — Ism. Gálos Rezső. IK. 186—187. l.

Herczeg Ferenc. Könyvnap. Uj Idők. 639—640. l.

Heszke Béla. Katolikus irodalom. Vasárnap. 5. l.

U. az. Népiség az új európai irodalomban. Vasárnap. 186—190. l.

Hont Ferenc. Az eltünt magyar színjáték. — Ism. (—dy —s.) Népszava. 295. sz. — Ujs. 295. sz.

Honti János. A mészároslegény meséje. — Ism. (o. d.) P. Lloyd 155. reggeli sz.

Horváth Richárd. Író és vallás. Kat. Szemle. 453—454. l.

Hubay Miklós. A barokk reaktiválása. Esztétikai Szemle. 69—76. l.

Hungarus Viator. Zrinyi Bécsben. Uj Idők. 631. l.

Huszti József. Orazio nella letteratura mondiale. Roma. — Ism. Révay József. Bpesti Szemle. 257. köt. 94—96. l.

U. az. Der humanistische Hof König Matthias'. Ung. Jahrb. 231—245. l.

Illés Endre. Harc a nagyúrral. Nyugat. 320—324. l.

Illyés Gyula. Mátyás király a nép ajkán. Tükör. 384—387. l.

Jancsó Elemér. Az erdélyi magyar tudomány húsz éve. (1919—1939.) Ország Útja. 6—12., 127—130. l.

Janovics Jenő. Az első magyar Hamlet. Pásztortűz. 343—347. l.

Jenei Ferenc. Győr a magyar humanizmus korában. Győri Szemle. 121—142. l. — Önállóan is: 24 l. — Ism. EPhK. 295. l.

Jócsik Lajos. Egy műfaj születése és pusztulása. Nyugat. 510—512. l.

U. az. Szlovákiai magyarok könyvtára. Láthatár 261—266. l.

Jónás Alfréd. Színészettörténeti adatok az Országos Széchenyi könyvtárban. M. Könyvszemle. 293—297. l.

Joó Tibor. Szempontok irodalmi levelek meghatározásához. M. Könyvszemle. 286—291. l.

K. A másfélszázados magyar színjátszás. Nemzeti Ujs. 244. sz.

Kádár Imre. Búcsú a kisebbségi színházaktól. Erdélyi Helikon 667—679. l.

Kállay Miklós. Balladák földje. Nemzeti Ujs. 182. sz.

U. az. Erdélyi irodalom. Nemzeti Ujs. 201. sz.

Kárász József, vitéz. A népi írók védelmében. Egyedül vagyunk. 8. sz.

Kardos Albert. A Nyugat Debrecenben — harminc év előtt. Nyugat. 70—74. l.

Kardos Tibor. Deákműveltség és magyar renaissance. 89 l. — Ism. Gáldi László. EPhK. 262—264. l. — Nouvelle Revue de Hongr. 62. köt. 332. l.

U. az. Mátyás király és a humanizmus. Mátyás-Emlékkönyv. — Ism. K. P. Irodtört. 129. l.

Karner Károly. A bibliafordítás reviziójáról. Prot. Szemle. 367—374. l.

Kárpáti Aurél. Az elszabadult színház. Magyarország. 294. sz.

Kassák Lajos. Beszélgetés az olvasóval. M. Nemzet 213. sz.

Kázmér Ernő. A skadari vár építésének legendája és a magyar Kőmíves Kelemen népi ballada. Láthatár. 178—180. l.

Kéky Lajos. A magyar Thália első lépése. Bpesti Szemle. 259. köt. 93—103. l.

Kelemen Géza. Felemás vers a XVIII. századból. IK. 80. l.

Kelemen János. Irodalom és könyvnap. Kelet Népe. 13. sz.

Kelemen Sándor. Élet és irodalom. M. Út. 5. sz.

Kelényi B. Ottó. Egy magyar humanista glosszái Erasmus Adagiájához. — Ism. t. P. Lloyd. 292. reggeli sz.

Kemény Gábor. Így tünt el egy gondolat. (A felvidéki magyar irodalom története.) — Ism. Magyarság. 124. sz. — Marék Antal. Magyarország 193. reggeli sz. — P. Lloyd. 125. esti sz. — 8 Órai Ujs. 125. sz. — Esti Kurir. 125. sz. — Csuka Zoltán. Láthatár. 281—282. l. — Semetkay József. Új Élet. 299—301. l.

Kemény István. A magyar Erdély — a magyar költők dalaiban. Ujs. 218. sz.

Kende Ferenc. A jugoszláviai magyarság kultúrális helyzetéről. Láthatár. 223—228. l.

Kenyeres Imre. Elmélkedések írókról és irodalomról. M. Kultúrszemle. 1—2. sz.

U. az. Gondolatok egy könyvtárszobában. M. Kultúrszemle. 8. sz.

U. az. Könyvek között. Diárium. 97—101. l.

U. az. Rejtelmes irodalom. — Ism. Esti Kurir. 285. sz. — Uj Nemzedék. 285. sz. — Horváth Richárd. M. Kultúra. II. 204. l.

U. az. A tudomány könyvei. Diárium. 243—246. l.

Kerecsényi Dezső. Erdély vagy a magyar enciklopédizmus. Nyugat. 447—450. l.

U. az. Magyar irodalom. Mi a magyar? 297—340. l.

U. az. A magyar irodalom Mátyás korában. Mátyás-Emlékkönyv. — Ism. K. P. Irodtört. 129. l.

Kerék Imre. Halhatatlan »négy sarok« Ünnep. 17. sz.

Kerékgyártó Imre. Arany költői iskolája. — Ism. Marconnay Tibor. Magyarság. 250. sz. — Nagy Miklós. M. Kultúra. II. 202. l. — Th. G. Élet. 898. l.

U. az. A 150 éves magyar játékszín. Élet. 666—667. l.

U. az Írás és nemzetnevelés. M. Kultúrszemle. 9. sz.

Keresztury Dezső. Balaton. 72 l. — Ism. K. S. Kat. Szemle. 471. l. — p. i. Jelenkor. 11. sz. — Lukács Károly. U. o. 13. sz. — T. G. Élet. 858. l. — r. j. Tükör. 420. l. — K., E. P. Lloyd. 107. esti sz. — Kerpel Jenő. M. Prot. Lapja. 75. l. — G. J. M. Út. 29. sz. — Nouvelle Revue de Hongr. 63. köt. 159. l. — Ujs. 151. sz. — Uj Nemzedék. 122. sz.

U. az. Goethe und Ungarn. P. Lloyd. 211. reggeli sz.

U. az. Klasszikusok. Jelenkor. 5. sz.

U. az. A magyar önismeret útja. Mi a magyar? 137—168. l.

U. az. Nagyszalonta és Zágon között. Jelenkor. 18. sz.

U. az. Siebenbürgische Literatur. P. Lloyd. 294. reggeli sz.

U. az. Sorge um unser Theater. P. Lloyd. 67. reggeli sz.

U. az. Színi hatás. Jelenkor. 9. sz.

U. az. Színjátszásunk gondja. Élet. 262—265. l.

U. az. Az új magyar népiség problémái. Jelenkor. 20. sz.

U. az. Zwischen Nagyszalonta und Zágon. P. Lloyd. 209. reggeli sz.

Kertész Ákos. A Teleki-könyvtár kincsei. Ujs. 262. sz.

k. g. A versekről. Népszava. 48. sz.

K. I. A magyar könyvkiadás sorskérdéseiről. Diárium. 42. l.

U. az. A regény. Diárium. 234. l.

Kisbéry János. Irodalmi bazár. Kalangya. 464—467. l.

Kodolányi János. A Belvárosi Színház vége. Vigilia. 348—356. l.

Kolos Endre. Irodalmi élet a Felvidéken. Pannonhalmi Szemle. 268—277. l.

Kolozsvári Grandpierre Emil. Az író és a regényhősök. Prot. Szemle. 170—175. l.

Komlós Aladár. «Az asszimiláció kora», a magyar irodalom és a zsidók. Kny az IMIT Évkönyvéből. 170—201. l.

Kornis Gyula. Az irodalmi műveltség értéke. Bpesti Szemle. 257. köt. 18—39. l. — Önállóan is. — Ism. (ó.) M. Középiskola. 94—95. l.

U. az. Az irodalmi műveltség értéke. M. Nemzet. 64. sz.

Kós Károly. Néhány szó a fiatal írók valóság-irodalmához. Erd. Helikon. 60—64. l.

Kósa János. Az utánnyomás eltiltása Magyarországon. M. Könyvszemle. 377—389. l.

U. az. L'opinion française et la Hongrie au siècle dernier. Nouvelle Revue de Hongr. 62. köt. 163—169. l.

Kovách Andor. Vidéki színjátszás tegnap és ma. Egyedül vagyunk. 4. sz.

Kovács György. Lélekmagyarság. (Gondolatok egy erdélyi magyar író ötvenedik születésnapján.) Ujs. 292. sz.

Kovács Katona Jenő. Új erdélyi könyvkiadó. Korunk. 264. l.

Kovács László. Az erdélyi költő politikája. Erd. Helikon. 517—524. l.

Kovács Máté. A rokokó költő képzelete. Debreceni Szemle. 25—31. l.

Kovai Lőrinc. Az irodalom «értékelmélete.» Népszava. 215. sz.

Kozocsa Sándor. Bevezetés a bibliográfiába. 116 l. — Ism. 1939: Kunszery Gyula. M. Prot. Lapja. 47. l. — M. Kultúrszemle. 1. sz. — K. J. M. Közigazgatás. 13. sz. — M. Nyőr. 21. l. — Hajdú János. Orsz. Középisk. Tanáregyes. Közl. 72. köt. 308. l. — Zsoldos Jenő. Libanon. 38. l. — Tükör. 583. l. — Diárium dec. sz. — 1940: V. S. Új Élet. 47. l. — Merényi Oszkár. Prot. Szemle. 31—32. l. — Hankiss János. Debr. Szemle. 47. l. — Bisztray Gyula. M. Szemle. 39. köt. 433. l.

U. az. Erdély magyarságának szellemi vezetői. Fényjelek. 2. köt. 48—57. l.

U. az. Erdély szellemi élete. Erdély. 99—126. l.

U. az. Az 1937-ik év irodalomtörténeti munkássága. — Ism. (ő.) Libanon. 28. l.

U. az. Az 1938-ik év irodalomtörténeti munkássága. — Ism. Harsányi András. Prot. Szemle. 158. l. — Galambos Gruber Ferenc. M. Kultúra. 109. l. — (ő.) Libanon. 62. l. —t. P. Lloyd. 62. esti sz.

U. az. Az 1939-ik év irodalomtörténeti munkássága. IK. 97—104., 195—208., 307—320., 405—420. l.

U. az. Magyar Könyvészet 1911—1920. I. köt. A—K. VIII., 538 l. — Ism. Pintér Jenő. Irodtört. 79. l. — Szabó Dávid. IK. 189—190. l. — Harsányi András. Prot. Szemle. 158. l. — Galambos Gruber Ferenc. M. Kultúra. 109—110. l. — Szemző Piroska. Kat. Szemle. 250—251. l. — T. T. P. Lloyd. 122. esti sz. — Kertész János. M. Közigazgatás. 22. sz. — M. Nemzet. 75. sz. — Kenyeres Imre. Diárium. 26—29. l. — Dezsényi Béla. Láthatár. 156—157. l. — (te.) P. Hirl. 163. és 264. sz. — Bisztray Gyula. M. Szemle. 39. köt. 433. l.

U. az. Az új magyar irodalom városszemlélete. Magyar problémák. 8—11. l.

Környei Elek. A pozsonyi Toldy-kör ma. Láthatár. 229—231. l.

K. P. Magyar Irodalmi Ritkaságok. Irodtört. 131—133. l.

Kristóf György. Az erdélyi időszaki sajtó a kiegyezéstől a közhatalom változásáig. (1867—1919.) 29 l. — Ism. L. S. Ung. Jahrb. 137. l.

U. az. Az erdélyi magyar hírlapirodalom története a kiegyezésig. Kolozsvár. — Ism. Dezsényi Béla. Láthatár. 204—205. l.

Kuckhof, Joseph. Das Spiel vom Heiligen Stephan. Ung. Jahrb. 267—330. l.

Kulcsár Adorján. Százéves balatonfüredi panaszkönyv. IK. 183—185. l.

Kunszery Gyula. A költőtől a közönségig. M. Nemzet. 250. sz.

Lajos Árpád. A magyar nép játékai. — Ism. 8 Órai Ujs. 281. sz. — D. v. Keresztúry. P. Lloyd. 294. reggeli sz. — (k. gy.) Népszava. 273. sz. — Pallós László. M. Kultúra. II. 204. l.

Lánc László. A magyar nép drámai hagyományai. Kelet Népe. 5—6. sz.

Lázár Béla. Költészet és jellem. Koszorú. 6. köt. 229—231. l.

Lendvai István. Egy eltűnt budai kávéházról. M. Nemzet. 98. sz.

U. az. Költészet és intellektus. Kat. Szemle. 303—305. l.
Loschi, Mária A. Scrittrici d' Ungheria. Torino. — Ism. Corvina. 79. l.
Losonczy Géza. Az irodalom becsülete. Népszava. 233. sz.
U. az. Nemzedékproblémák és muló divatok. Népszava. 285. sz.
U. az. A regény regénye. Népszava. 293. sz.
Lovass, Julius. Kindheit und Pubertät im modernen ungarischen Roman. P. Lloyd. 26. esti sz.
Lukács György. A harmonikus ember eszménye és az irodalom. Korunk. 1—8. l.
Magyar Bálint. A magyar színészet másfélszázados jubileuma. Híd. 5. sz.
Makay Gusztáv. Bírálat vagy könyvismertetés. Diárium. 121—123. l.
U. az. Divatregény, — «exlusiv» regény. Diárium. 234—239. l.
U. az. Erdély költői. M. Szemle. 39. köt. 150—159. l.
U. az. Katolikus regényírók. Vigilia. 299—307. l.
U. az. Magyarság és halálihlet. Napk. 81—89. l.
Makkai László. Erdély irodalma. Erdély. 171—178. l.
U. az. Magyar irodalom a román Erdélyben. Erdély. 267—273. l.
Makkai László és *M. Horváth Magda.* A magyar könyvgyüjtő kézikönyve. 231 l. — Ism. Kozocsa Sándor. IK. 88. l — Harsányi András. Prot. Szemle. 158. l.
Makkai Sándor. Írók és nevelők. M. Út. 9. sz.
U. az. Papier und Literatur. P. Lloyd. 4. reggeli sz. és 10. reggeli sz.
Maller Sándor. Ossian Magyarországban Debrecen. 64 l. — Ism. Kozocsa Sándor. Irodtört. 168. l.
Manga János. Felvidéki dudások. Tükör. 96—99. l.
Márai Sándor. Író és hatalom. P. Hirl. 16. sz.
U. az. Az író és témája. M. Kulturszemle. 6. sz.
U. az. Papír és irodalom. P. Hirl. 6. sz.
U. az. Ponyva. Uj Idők. II. 638—639. l.
U. az. Versek. P. Hirl. 126. sz.
Marék Antal. Mai dunántúli lírikusok. — Ism. Fábián István. Napk. 380—381. l.
Mártonvölgyi László. Zarándokúton a Kárpátok alatt. Nyitra. 156 l. — Ism. ss. Irodtört 167—168. l.
Mátrai László. Irodalom — müalkotás. Diárium. 200—202. l.
Menyhért Sándor. Szeretettel várjuk Ábelt, Uz Bencét és a Jézusfaragó embert. M. Nemzet. 192. sz.
M. Gy. ifj. A könyvnap után. Ref. Élet. 23. sz.
Mihály László. A huszonötéves Pásztortüz. Napk. 51—53. l.
Miskolci Albert. Színházi münyelv. Magyarosan. 46—47. l.
M. K. Erdély. Diárium. 146—147. l.
U. az. A jó könyvcím. Diárium. 43. l.
Moldvai Klára. Az 1870-es évek irodalmi élete. 95 l. — Ism. t. P. Lloyd. 20. esti sz. — Berczik Árpád. IK. 305. l.
Molnár Ágnes. Debreceni arcok a felvilágosodás századából. — Ism. Borbély László. M. Prot. Lapja. 31. l. — Csürös István. Ref. Élet. 21. sz.
Molter Károly. A magyar nép az új magyar regényben. Erd. Helikon. 201—211. l.
Móricz Zsigmond. Könyvnapi köszöntő. M. Kultúrszemle. 6. sz.
M. T. Két szegénylegénynek egymással való beszélgetése. Irodtört. 107. l.
Musnai László. Háromszázéves ismeretlen unitárius káté. M. Könyvszemle. 391—393. l.
Nagy Adorján. Romlik a színpadi beszéd. M. Szemle. 38. köt. 72—78. l.
Nagy Lázár. Az erdélyi magyar színészet hőskora. (1792—1821.) Bevezetéssel ellátta: Jancsó Elemér. (Erdélyi Ritkaságok, 1.) Kolozsvár. 109 l. — Ism. N. Z. Irodtört. 28. l. — Debr. Szemle. 47. l. — Heszke Béla. Vasárnap. 24. l. — Mihály László. Napk. 374—375. l. — Gál István. M. Nemzet. 184. sz.

Nagy Lenke. Érdekes asszonyok. Uj Magyarság. 294. sz.

Németh László. A döntés éveire. Kelet Népe. 14. sz.

U. az. Kisebbségben — Ism. Tóth Béla. Új Élet. 100—103. l. — Herceg János. Kalangya. 257—260. l. — Szenczei László. Erd. Helikon. 48—48. l

U. az. Költők a gyermekszobában. Híd. 2., 4. sz.

U. az. Mi a magyar? M. Élet. 1—5. sz.

U. az. A minőség forradalma. (Tanulmányok.) — Ism. Koczogh Ákos. M. Élet. 9. sz. — I. S. P. Lloyd. 176. esti sz.

U. az. Parasztkollégium. Magyarország. 67. reggeli sz.

U. az. Sziget Erdélyben. Kelet Népe. 7—8. sz.

U. az. Színház papírból. Híd. 6. sz.

Oláh György. A költő és az új világ. Egyedül vagyunk. 7. sz.

Ortutay Gyula. Kis magyar néprajz. 208 l. — Ism. Kühár Flóris. Kat. Szemle 409—410. l.

U. az. Mese és valóság. Nyugat. 113—114. l.

U. az. Miklós-napi névszokások. Tükör. 561—564. l.

U. az. Székely népmesék. Tükör. 443—445. l.

U. az. Ungarische Volksbräuche am Nikolaustag. Ungarn. 304—307. l.

—os. «Nemes ponyva.» Bpesti Szemle. 258. köt. 176—181. l.

Ökrös Irén. A sallangos költészet. (Petőfi hatása az ötvenes években.) Debrecen. 74 l.

Pallós Kornél. Szent István és kora a magyarországi drámairodalomban. Klny. a Regnum Évkönyvből. 98—136. l. — Ism. A. L. Irodtört. 79—80. l.

Pap Ferenc. A magyar biblia története Károli Gáspárig. Ref. Élet. 39. sz.

Pap Gábor. A magyar népiesség vitája. Korunk. 245—251. l.

Papp Antal. Az elmerült színházi élet. M. Nemzet. 270. sz.

U. az. Irástudók árulása. M. Nemzet. 211. sz.

U. az. Irodalmi divatok. M. Nemzet. 256. sz.

U. az. Színész vagy rendező? M. Nemzet. 74. sz.

Papp Jenő. Irodalmi kávéház. Uj Magyarság. 219. sz.

Parádi Jenő. A húszesztendős kolozsvári Minerva. Láthatár. 168—171. l.

Péntek Ilona. Verses epikai költészetünk a XX. században. Debrecen. 83 l. — Ism. Berczik Árpád. IK. 192—193. l.

Perédi György. Váradi emlékek. A magyar színjátszás megmentése. Ujs. 209. sz.

Pogány Ö. Gábor. Erdélyi ritkaságok. Ország Útja. 301—302. l.

U. az. A népi irodalom művészi rangja. Ország Útja. 100—105. l.

U. az. Örökifjú és koravén színjátékok. Kelet Népe. 9. sz.

U. az. A színházi év elé. Jelenkor. 18. sz.

Polgár Géza. Két szenzációs színházi bemutató — ötven évvel ezelőtt. Ujs. 286. sz.

Pólya Jenő. Orvosok az irodalomban. Ujs. 286. sz.

pög. Színpadi kísérletek. Kelet Népe. 11. sz.

Pukánszkyné Kádár Jolán. Hivatásos színjátszóink első előadásai. IK. 344—355. l.

U. az. Iratok a Nemzeti Színház történetéhez. X, 878 l., 3 mell. — Ism. Solt Andor. Irodtört. 77—78. l.

U. az. 150 Jahre ungarischer Schauspielkunst. Ungarn. 266—272. l.

Pünkösti Andor. Vizsoly. Ujs. 14. sz.

Radó Polikárp. Középkori liturgikus könyvek és bibliák. M. Könyvszemle. 362—372. l.

Radocsay Dénes. Két évszázad Erdély irodalmi életéből. Nemzeti Ujs. 187. sz.

Rédey Tivadar. Egy év magyar drámatermelése. Bpesti Szemle. 259. köt. 112—120. l.

U. az. Hat év magyar színművészete. Bpesti Szemle. 256. köt. 139—150. l.

U. az. Jelentés az 1940. évi Vojnits-jutalomról. Akad. Ért. 353—362. l.

U. az. Kolozsvár helye színházi kultúránkban. Nyugat. 473—474. l.

Révész Ferenc. A paraszt a magyar irodalomban. Népszava. 191. sz.

U. az. A szabadságeszme a magyar irodalomban. Népszava. 175. sz.

Rezek S. Román. Mi az irodalom? Pannonh. Szemle. 370—372. l.

Riedl Frigyes. A magyar dráma története. I. köt. (M. Irod. Ritkaságok. 43. sz.) 172 l. — Ism. Alszeghy Zsolt. Irodtört. 26—28. l. — K. D. Prot. Szemle. 26. l. — Lukács Gáspár. Kat. Szemle. 249. l. — M. Szemle. 38. köt. 108. l.

U. az. A magyar dráma története. II. rész. (M. Irod. Ritkaságok. 44. sz.) — Ism. K. P. Irodtört. 132—133. l.

Robotos Imre. A magyar faluregény. Korunk. 274—279. l.

Rónay György. Antológiák. Nyugat. 363—369. l.

U. az. A költő és az új világ. M. Kultúra. II. 168—170. l.

U. az. Mégegyszer a «Fiatalokról.» Napk. 289—294. l.

U. az. Stilus és lélek. (A modern magyar irodalom.) M. Kultúrszemle. 9—12. sz.

U. az. A titokzatos szó: Erdély. Élet. 746—747. l.

Rozmán Erik. A török kérdés a magyar irodalomban. Pannonhalma. 74 l.

Rozványi Vilmos. Technika és színházkultúra. M. Kultúra. 202—204. l.

S. A. A szabadtéri színház alkonya. Tükör. 415—416. l.

Sajó Géza. Jelentés a Magyar Tudományos Akadémia régi főtitkári levéltárának rendezése körül végzett munkálatokról. Akad. Ért. 365—370. l.

Sándor István. Az író és a végítélet. M. Kultúra. II. 134—135. l.

U. az. A lázadó regény. Napk. 189—192. l.

Sándor László. Új magyar lírikusok csehül. Láthatár. 24—25. l.

Sárkány Oszkár. Könyvek és ifjúság. Ország Útja. 160—165. l.

Schmuck Paszkál. A győri Szabadegyetem (irodalmi munkássága.) Győri Szemle. 149—164. l.

Schöpflin Aladár. Búcsú a Napkelet-től. Nyugat. 478—479. l.

U. az. Színházi tükör. Tükör. 345—347. l.

Schulek Tibor. A magyar egyházi énekeskönyvről. Prot. Szemle. 49—52. l.

Semetkay József. Önéletrajz regényben. M. Szemle. 38. köt. 250—256. l.

U. az. A regény nagy zürzavara. Diárium. 240—242. l.

U. az. Számonkérés. Új Élet. 25—34. l.

Siklóssy László. Az első országgyűlési napló és jegyzőkönyv problémája. Sajtó. 7. — 8. sz.

U. az. Magyar költők találkozása Erdéllyel. P. Hirl. 201. sz.

U. az. Az országgyülési beszéd története. Kornis Gyula előszavával. 605 l. — Ism. Wagner József. Bpesti Szemle. 256. köt. 91—94. l. — Szimon Andor. Keresk. Szakokt. 47. köt. 198—201. l. — Hungarus Viator. M. Lélek. 90. l. — Magyarász Ferenc. Kat. Szemle. 51—52. l. — Zimándi Pius. Vigilia. 150—152. l. — Szabolcsi Szemle. 85—86. l. — (B. Sz.) Ung. Jahrb. 379. l.

Solt Andor. Mátyás király a magyar szépirodalomban. Mátyás-Emlékkönyv. — Ism. K. P. Irodtört. 129. l.

Solymossy Sándor. Le dragon dans les contes populaires hongrois. Nouvelle Revue de Hongr. 63. köt. 33—41. l.

U. az. Hegedőseink jelentősége a középkorban. Ethnographia. 15—26. l.

Somos Jenő. A Magyar Irodalmi Ritkaságok jubileuma. Orsz. Középisk. Tanáregyes. Közl. 73. köt. 300—301. l.

Sós Endre. Fejek és elvek. (Tanulmányok.) — Ism. S. I. Mult és Jövő. 93. l. — Kohn Zoltán. Libanon 58. l.

Sötér István. Francia szellem a régi magyar irodalomban. — Ism. Uj Nemzedék. 275. sz.

Staud Géza. Dramaturgiai dolgozatok. 113 l. — lsm. rtr. Irodtört. 166—167. l.

U. az. Magyar színészeti bibliográfia. 352 l. — lsm. Solt Andor. Irodtört. 26. l. — —h —a. M. Középiskola. 58. l. — —d. t. — Kat. Szemle. 249—250. l. — Galamb Sándor. EPhK. 99—100. l.

U. az. Színháztudományi alapkérdések. EPhK. 33—43. l.

Suhay Imre, nemes. Költő és katona. Uj Idők. 53—54. l.

Surbán Zoltán. A magyar katolikus regényről. Jelenkor. 18. sz.

Szabó Imre. Szellemtudomány és pozitivizmus. Korunk. 529—534. l.

Szabó László, Cs. Magyar költők hitvallása. Uj Idők. 318—322. l.

Szabó Lőrinc. A műfordítás öröme. Uj Idők. 14. l.

Szabó Pál, vitéz. A m. kir. Erzsébet-Tudományegyetem és irodalmi munkássága. Pécs. 290 l., 1104 hasáb. — lsm. Harsányi András. Prot. Szemle. 158—159. l. — (T. D.) Uj Magyarság. 192. sz. — Bóka László. Ország Útja. 120. l. — Y. M. Könyvszemle. 96—97. l. — Dénes Tibor. M. Kultúra. II. 160. l.

Szabolcs Ferenc. A nemzeti játékszín eszméje a magyar és német irodalomban. (Minerva-könyvtár. 119. sz.) 102 l. — lsm. K. P. Irodtört. 28—29. l.

U. az. A Nemzeti színház államosításának százéves fordulója. Uj Magyarság. 182. sz.

Számadó Ernő. A halhatatlan népköltészet. Fáklya. 2. sz.

U. az. A mese művészete. Fáklya. 1. sz.

Szarvasi Margit. Magánkönyvtáraink a XVIII. században. 132 l. — lsm. Istvánvi Géza. Prot. Szemle. 61—62. l. — Jánosi Gy. Pannonh. Szemle. 389. l. — Bóka László. Ország Útja. 31—32. l.

Szász Károly. A magyar dráma története 352 l. — lsm. Galamb Sándor. IK. 84—85. l. — Kéky Lajos. Budapesti Szemle. 256. köt. 151—156. l. — K. D. Prot. Szemle. 26. l. — Gömöri János. Jelenkor. 3. sz. — M. Szemle. 38. köt. 108—109. l. — Gálos Rezső. Pannonia. 139—142. l. — Vietórisz József. Szabolcsi Szemle. 180—184. l.

Szemző Piroska. A Pester Zeitung engedély-okirata. M. Könyvszemle. 251—266. l.

Szentimrei Jenő. A jubiláló Erdélyi Magyar Irodalmi Társaság. Korunk. 61—64. l.

Szerb Antal. A holdvilág. Uj Idők. II. 550. l.

U. az. A magyar irodalom a latin leánya. M. Nemzet. 73. sz.

U. az. Természet vagy táj. Nyugat. 475—477. l.

Sz. F. A Nemzeti Színház országos pártolás alá vétele. Nemzeti Ujs. 175. sz.

Szidor. Az írók háta. M. Nemzet. 48. sz.

Szieberth Imre. A mükedvelő színjátszás kézikönyve. — lsm. Radocsay Dénes. Ország Útja. 32. l.

Szíj Gábor. A költő és az új világ. M. Ut. 32. sz.

Szíj Rezső. A magyar könyv útja. M. Élet. 9. sz.

Sziklay János. A kávéforrástól a sajtókamaráig. Sajtó. 1—3. sz.

Szimonidesz Lajos. A «debreceni biblia» sorsa. M. Könyvszemle. 236—241. l.

Szinnyei Ferenc. Novella- és regényirodalmunk. a Bach-korszakban. 1. köt. 611 l. — lsm. Baránszky Jób László. Irodtört. 74—76. l. — Zsigmond Ferenc. IK. 82—84. l. — Császár Ernő. Bpesti Szemle. 256. köt. 82—85. l. — D. D. Prot. Szemle. 93—94. l. — Urbán Ernő. Élet. 439. l. — Sándor István. M. Kultúra. 34. l. — Kozocsa Sándor. Kat. Szemle. 243—244. l. — M. Szemle. 39. köt. 167. l. — Fábián István. Napk. 48—51. l.

Szira Béla A színházi évad. Kat. Szemle. 309—312. l.

Szirmai Károly. Egy képes hetilap tervének margójára. Kalangya. 406—407. l.

Szitnyai Zoltán. A magyar író sátorfája. Ujs. 123. sz.

Sz. P. Parasztírók a Vigadóban. Kelet Népe. 10. sz.

Tamás Ernő. Emléktáblával jelölik meg a Várszínházat. P. Hirl. X. 3. sz.

U. az. A Hölgyfutár és a divatlapok a magyar irodalomban. Légrády Testvérek Naptára.

U. az. Magyar Hamletek. P. Hirl. 5. sz.

U. az. A magyar színészet nagyjai. A P. Hirl. Az ezeréves Magyarország kiadványában. Klny is. — Ism. Esti Kurir. IX. 11. sz. — M. Sajtó. XI. 15. sz.

U. az. Régi nagy színészek pályájukról. P. Hirl. 297. sz.

Tápay-Szabó László. Irodalmi vízözön. Ujs. 264. sz.

Tavaszy Sándor. Az irodalmi műveltség a keresztyén ember életében. Pásztortűz. 111—113. l.

U. az Új népiség. Pásztortűz. 1—4. l.

Timár Magda. Schopenhauer, Darwin, Nietzsche nyomában. 78 l. — Ism. László István. Kat. Szemle. 92. l.

Tolnai Gábor. Könyvek a «ponyván». Nyugat. 153—154. l.

U. az. Régi magyar főúrak. 176 l. — Ism. Kósa János. Jelenkor. 3. sz. — (—a —r.) Kat. Szemle. 52. l. — M. Szemle. 38. köt. 109. l.

Tóth Árpád. Bírálatok és tanulmányok. Debrecen. — Ism. (—en.) Libanon. 29 l.

Tóth Béla. Irodalmunk új útjai. Új Élet. 137—139. l.

U. az. Népi íróink. Új Élet. 256—258. l.

Tóth László. A magyar háborús regény története. 145 [3] l. — Ism. B. I. Irodtört. 166. l. — Uj Nemzedék. 107. sz.

Trócsányi Zoltán. Überschwemmungen im alten Ungarn. P. Lloyd. 90. reggeli sz.

Tr. Z. Könyvkiadók csalárdságai a XVIII. században. M. Könyvszemle. 403—405. l.

Turóczi-Trostler József. Kegyességre serkentő, szíveket vidámító, elmét mulattató históriák és mesés fabulák. Gyoma. 104 l. — Ism. —y. P. Lloyd. 10. esti sz. — Irodtört. 28. l. — hj. Kelet Népe. 7. sz. — —a. Kat. Szemle. 345. l. — Bóka László. Ország Útja. 212—213. l. — Nouvelle Revue de Hongr. 62. köt. 429. l. — Zsoldos Jenő. Libanon. 57. l. — Elek Oszkár. Bpesti Szemle. 259. köt. 246—250. l.

Vajda Endre. Írónők regényei. Prot. Szemle. 83—87. l.

Vajthó László. Magyar újdonságok színházaink műsorán. Prot. Szemle. 176—180. l.

Vályi Nagy Géza. A magyar katonaköltészet. — Ism. Az író munkájáról. Koszorú. 7. köt. 50. l. — Uj Nemzedék. 215. sz. — (S—y.) P. Hirl. 259. sz.

Varjú János. A szombatosok költészete. 80 l. — Ism. L. S. Ung. Jahrb. 169—170. l.

Várkonyi Nándor. Dunántúli tájköltészet. Nyugat. 244—249. l.

U. az. Magyar katonaköltők. Pécs. 232 l. — Ism. EPhK. 296. l. — —y. P. Lloyd. 263. esti sz. — Nagy Miklós. M. Kultúra. II. 175—176. l.

Városi István. Magyar katolikus szépirodalom. M. Kultúra. 96—99. l.

U. az. Világnézet az irodalomban. M. Kultúra. II. 103—105., 116—117. l.

Vass Klára. A szellemtudományok magyar bibliográfiája. 1935. XIII., 225 l. — Ism. Hegedüs Zoltán. IK. 89. l.

Vass László. Az eltünt ősi magyar színjáték nyomában. Magyarország. 95. esti sz.

U. az. A magyar írók szentföldje. Magyarország. 275. reggeli sz.

U. az. Mit hoz az idei könyvnap? Magyarország. 118. reggeli sz.

U. az. Négy város szerepe a felvidéki irodalomban. Láthatár. 1—4. l.

Vázsonyi Endre. A százötvenéves «közönséges játéknéző hely». Ujs. 294. sz.

Veres Péter. A mai magyar népi írókról. Korunk. 516—523. l.

U. az. Miről énekeljenek a költők? Kelet Népe. 17. sz.

U. az. «Urbanusok» és «népiesek». Ország Útja. 26—27. l. — Bóka László válasza. U. o., 27—28. l.

Veress Sándor. Erdélyi népdalok. Fényjelek. 2. köt. 66—72. l.

Verzár Frigyes. Erasmus magyar orvosa és magyar barátai. Debr. Szemle. 84—85. l.

Victor János. A bibliafordítás problémája. Prot. Szemle. 101—105. l.

Vita Zsigmond. Magyar színészet Nagyenyeden 1828-ban. Erd. Múzeum. 53—57. l.

Voinovich Géza. Erdély köszöntése. Bpesti Szemle. 259. köt. 107—108. l.

U. az. A regényről. Bpesti Szemle. 256. köt. 201—206. l. és M. Nemzet. 35. sz.

Waldapfel József. A székelyudvarhelyi kódex. IK. 242—258.; 356—367. l.

Y. y. Az élő Erdély. Nemzeti Ujs. 196. sz.

Zimándi Pius. Kódexirodalmunk és a társadalmi kérdések. Theologia. 302—312. l. Klny is.

Zlinszky Aladár. Elnöki megnyitó. Irodtört. 1—5. l.

U. az. Művészi hangfestés és hangutánzás. — Ism. Elek István. Esztétikai Szemle. 86—88. l.

Zolnai Béla. Dilettáns puristák. M. Szemle. 39. köt. 326—334. l.

U. az. A magyar biedermeier. — Ism. 8 Órai Ujs. 283. sz. — Tükör. 623—624. l. — D. v. Keresztúry. P. Lloyd. 294. reggeli sz. — Népszava. 285. sz. — Ujs. 276. sz. — M. Nemzet. 268. sz.

U. az. A magyar stílus. Mi a magyar? 217—262. l.

U. az. A nyelv titkai. Tükör. 224—227. l.

U. az. La ballade épique. Helicon. 2. köt.

U. az. A száztízéves «borúra derű». M. Nemzet. 235. sz.

Zoványi Jenő. Kutatások a «Bujdosó magyarok fustölgös csepüje» szerzője után. M. Könyvszemle. 165—169. l.

Zsigmond Ferenc. A debreceni kollégium és a magyar irodalom. Debrecen. 200 l. — Ism. Kulcsár Béla. IK. 398—400. l. — S. Szabó József. Prot. Tanügyi Szemle. 345—348. l.

Zsoldos Jenő. A Pester Tageblatt és az Athenaeum. Libanon. 6—11. l.

Ararát. Zsidó Évkönyv 1940-re. — Ism. Mult és Jövő. Jan. sz. 355. l. — (s.) Libanon. 30. l.

Ein Perlenstrauss ungarischer Dichtungen. Ford.: Hans Leicht. — Ism. K. J. Uj Magyarság. 16. sz.

El Corazon del Mundo. Ford.: László Pál. Buenos Ayres. — Ism. 8 Órai Ujs. 108. sz.

Az eltévedt lovas. Magyarország. 14. esti sz.

Erdély elbeszélői. — Ism. Uj Nemzedék. 292. sz. —y. P. Lloyd. 291. reggeli sz. — Ujs. 288. sz.

Erdélyi Magyar Hírvivő. Tükör. 613. l.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület háromnegyedszázados tudományos működése. 1859—1934. Kolozsvár. (1937.) 346 l. — Ism. k. l. Bpesti Szemle. 256. köt. 218—220. l. — Harsányi András. M. Könyvszemle. 406—409. l.

A falu színháza. Magyarország. 181. reggeli sz.

Fekete barázdák alól. (Somogyi paraszt költők antológiája.) — Ism. Zalai Fodor Gyula. Napk. 61—62. l.

Gárdonyi — Évkönyv. Szerk.: Simon Lajos. — Ism. Ujs. 121. sz.

Horatius noster. 2. kiad. 200 l. — Ism. —y. P. Lloyd. 121. esti sz. — M. Szemle. 39. köt. 163. l. — 8 Órai Ujs. 119. sz. — Uj Nemzedék. 122. sz. — Kenyeres Imre. Diárium. 139—140. l.

Az irodalom és a nemzetnevelés. Magyarország. 49. reggeli sz.

Írók a viharban. — Ism. —y. P. Lloyd. 128. esti sz. — 8 Órai Ujs. 122. sz. — Ujs. 122. sz.

Istenes énekek. Szerk.: R. Berde Mária, Orth Győző és Róth Jenő. Nagyvárad. 366 l. — Ism. Benedek Marcell. Prot. Szemle. 155—156. l. — Finta Gerő. Pásztortűz. 173—174. l.

Az Izr. Magyar Irodalmi Társulat Évkönyve. Szerk.: Szemere Samu. Ism. Zsoldos Jenő. Libanon. 91—92. l.

Karácsonyi langok. Új magyar írók antológiája. — Ism. (—ó.) Magyarság. 16. sz.

Kié a mese? Tükör. 413. l.

Magvető. Szerk.: Móricz Zsigmond. — Ism. Kelet Népe. 13. és 14. sz. — —y. P. Lloyd. 123. reggeli sz. — Herceg János. Kalangya. 474. l. — 8 Órai Ujs. 125. sz. — Ujs. 139. sz. — Esti Kurir. 127. sz. — Uj Nemzedék. 123. sz. — k. Nemzeti Ujs. 125. sz. — K. H. G. Népszava. 122. sz. — Kenyeres Imre. Diárium. 111. l. — András Károly. Új Élet. 207. l. — Lám Frigyes. M. Kultúra. II. 139. l.

Magyar szók — a román megszállás alatt. Esti Kurir. 205. sz.

Magyar Költők a szabadságért. Szerk.: Benedek Marcell. 128 l. — Ism. M. Szemle. 38. köt. 107. l. — Nouvelle Revue de Hongr. 62. köt. 427. l.

Magyar Könyvészet. 1936. XXI., 513 l. — Ism. Kozocsa Sándor. IK. 87—88. l. — Harsányi András. Prot. Szemle. 156—158. l. — EPhK. 136. l. — (bb.) P. Llody. 32. reggeli sz. — G. S. Irodtört. 29. l. — Gáspár Ilona. M. Női Szemle. 65. l. — M. Kultúra. 64. l. — Nouvelle Revue de Hongr. 62. köt. 333. l. — Trócsányi György. M. Könyvszemle. 298—301. l. — (— s.) Libanon. 60. l. — Ujs 60. sz. — M. Nemzet. 75. sz. — Seléndy Andor. Hadtört. Közlemények. 138—139. l. — G. G. M. Statisztikai Szemle. 440—441. l.

Magyar Nemzeti Lant. Szerk.: Bóka László. — Ism. —y. P. Lloyd. 123. reggeli sz. — Barankovics István. Ország Útja. 206—208. l. — Esti Kurir. 127. sz. — (—dy —s.) Népszava. 122. sz. — Lukács Gáspár. Diárium. 135. l. — András Károly. Új Élet. 207. l.

Magyar Reneszánsz. Szerk.: Dékány András. — Ism. (E.) Magyarság. 126. sz. — (K.) Uj Magyarság. 123. sz. — Ujs. 125. sz.

A magyar színészet 150 éve. P. Hirl. 245. sz.

Magyar Zsidó Írók Dekameronja. Szerk.: Sós Endre. — Ism. Lukács István. Korunk. 280. l.

Mátyás király emlékkönyv. Szerk.: Lukinich Imre. I—II. k. 574, 524 l. — Ism. K. P. Irodtört. 129—130. l.

A nagykörösi ref. Tanítóképzőintézet története. (1839—1914.) Szerk.: Osváth Ferenc. Nagykörös. — Ism. Vajthó László. Bpesti Szemle. 258. köt. 57—60. l. — vitéz Szőnyi Sándor. Prot. Szemle. 60—61. l. — Szakál János. M. Paedagógia. 74—75. l. — Nánási Miklós. Prot. Tanügyi Szemle. 135—136. l.

A Nemzeti Színház. Pest. 176. sz.

Pécsi Antológia. — Ism. Marconnay Tibor. Magyarság. 45. sz.

A Petőfi-Társaság erdélyi tagjai. Koszorú. 7. köt. 60. l.

Regnum. Egyháztörténeti évkönyv. 1—3. köt. 394, 288, 316 l. — Ism. Kozocsa Sándor. Kat. Szemle. 278—279. l.

Románia és a magyar irodalom. Magyarország. 75. reggeli sz.

Séta bölcsőhelyem körül. (Erdélyi írók vallomásai.) 198 l. — Ism. — rf. Kat. Szemle. 415—416. l. — M. Szemle. 39. köt. 446. l. — Kolos Endre. Pannonh. Szemle. 383—384. l. — Ujs. 230. sz. — Marconnay Tibor. Magyarság. 256. sz. — Esti Kurir. 231. sz. — Uj Nemzedék. 243. sz. — n. Nemzeti Ujs. 238. sz. — Jelenkor 21. sz.

Száz év előtt. Az első magyar-zsidó írónemzedék. Szerk.: Turóczi-Trostler József és Zsoldos Jenő. 120 l.

Százhúros hegedű. Szerk.: Lovag Sándor. — Ism. (phr.) Esti Kurir. 71. sz.

Testvériesen. Tíz magyar költő könyve. — Ism. Zalai Fodor Gyula. Napk. 61—62. l.

Tizenkét költő. — Ism. Sándor Pál. Korunk. 708—710. l.

Uj Aurora. Fiatal költők antológiája. — Ism. Geréb László. Vigilia. 264. l. — Bóka László. Ország Útja. 210. l. — Török Sándor. Ujs. 146. sz. — Uj Nemzedék. 126. sz. — t. P. Lloyd. 227. esti sz. — K. B. Nemzeti Ujs. 125. sz.

Új Debrecen. Fiatal költők és írók antológiája. Debrecen. — Ism. Szabó Richárd. Prot. Szemle. 63—64. l.

Összeállította: KOZOCSA SÁNDOR.